

УС (045)
4-75

Кар. 966 -



КЪАРАЧАЙ

ТИЛ

ЭМ

ОКЪУУ
КИТАБ

БОРЛАКЪЛАНЫ Ф., ЧОТЧАЛАНЫ Ш.

КЪАРАЧАЙ ТИЛ

БАШЛАННГАН ШКОЛГЪА
1-чи КЛАСС

ГРАММАТИКА, ТЮЗ ДЖАЗЫУ, ТИЛГЕ ЮРЕТИУ, ОКЪУУ

ЮЧЮНЧЮ ЧЫКЪГЪАНЫ

*Къарачай-Черкес облоно
бегитгенди*

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВОНУ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЁЛЮМЮ
ЧЕРКЕССК — 1968



Биз джырлайбыз бирге,
Насыблы джашау бизде,
Ленинни багъалы атын
Тутабыз эсибизде.

§ 1. Тауушла бла харифлени къайтарыу.

Сёзле тауушладан къураладыла.
Тауушла джазыуда харифле бла
белгиленедиле.

1-чи иш. Суратланы тублеринде сёзлени окъугъуз.



Тоб.



Тон.

1. Тоб деген сёзде ненча таууш барды? Ала къайсыладыла?

2. Тон деген сёзде ненча таууш барды? Сёзде къаллай тауушла бардыла?

Сёзлени джазыгъыз:

*Тоб. Тон. Улакъ. Нанаш. Ам.
Мал. Сенек. Къозу. Окъа. Ана.*

Тауушланы эшитген айтхан да этебиз.
Харифлени джазгъан кѳрген да этебиз.

2-чи иш. Окъугъуз эм джазыгъыз.

Мени анам колхозда ишлейди. Ол
алчы колхозчуду. Анамы мен
бек сюеме.

1. Къайсы сѳзле базыкъ | джазылгъандыла?
2. Хар сѳзде ненча таууш | барды?

3-чю иш. Бу сѳзлени джазыгъыз, харифлерин сызчыкъла бла айырыгъыз.

Осман. Таракъ. Чана. Арба. Китаб.
Алма. Байракъ. Чѳгюч. Оракъ. Нал.

Юлгю:

Ш-а-р-а-къ

4-чю иш. Суратланы тюблеринде сѳзлени окъугъуз, сѳз-
ледекъайсы таууш башха болгъанын айтыгъыз.



Даут.



Дауум.

Сёзлени джазыгъыз:

*Ахмат. Асхат. Сулка. Терезе.
Къавыт. Бёрк. Кёлек. Чана.*

1. Хар сёзде ненча таууш барды? | 2. Хар сёзде къайсы тауушла бардыла?

5-чи иш. Хар эки сёзню окъугъуз. Сёздеде къайсы таууш башха болгъанын айтыгъыз.

Толу—къолу.

Алыу—барыу.

Башлыкъ—ашлыкъ.

Той—къой.

Хурма—турма.

Джаш—къаш.

Бау—джау.

Ата—ана.

6-чы иш. Сёзлени джазыгъыз, тёрт тауушу болгъан сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Парта. Стол. Школ. Перо. Умар. Орундукъ.
Зайнеб. Кюзгю.

§ 2. Бёлюмле.

Тубан басхан эди. Халимат бла Харун школгъа бара эдиле. Харун артха къалгъан эди. Халимат анга: „Ха-рун!“,—деб къычырды. Харун да анга: „Ха-ли-мат!“,—деб джууаб этди.

1. **Харун** деген сёзню Халимат ненча кескеге бёлгенди?

Бу сёзню Халимат айтханча айтыгъыз.

2. **Халимат** деген сёзню Харун ненча кесекге бёлгенди?

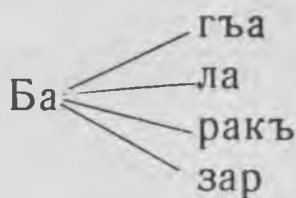
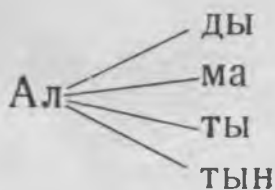
Бу сёзню Харун айтханча айтыгъыз.

|| Сёзле бёлюмлеге бёлюнедиле. ||

Харун деген сёзде эки бёлюм барды: Ха-рун.

Халимат деген сёзде юч бёлюм барды: Ха-ли-мат.

7-чи иш. Бёлюмледен сёзле къурагъыз да джазыгъыз.



Ю л г ю: Ал-ды, алды.

8-чи иш. Биринчи тизгинде бёлюмлеге сызчыкъланы орунларына—**ма** бёлюмню, экинчи тизгинге—**гъа** деген бёлюмню къоша окъугъуз.

1. Ал—. Тур—. Къа—. Ам—. Ра—.
2. Бу—. Къар—. Сау—. Сыр—. Сыз—.

1. Къаллай сёзле болдула? | Ол сёзлени джазыгъыз.

9-чу иш. Бирер бѣлюм кѣоша, сѣзле кѣураб окѣугѣуз.
Ол сѣзлени джазыгѣыз.

Та—. Ча—. Тур—. Ма—. На—.
Кѣарыл—. Теге—. Кѣани—. Кели—.

Сѣзле кѣуралыргѣа боладыла.

Бир бѣлюмден: *ат,*
Эки бѣлюмден: *ча-га,*
Юч бѣлюмден: *те-ре-зе.*

Сѣзде ючден кѣб бѣлюм болургѣа да
болады: *те-мир-чи-ле, мал-чы-ла-ры-быз.*

10-чу иш. Сѣзлени бѣлюмге бѣле джазыгѣыз. *Шахар.*
Зубайда. Ишчи. Чалман. Кѣойчу. Бузоучу. Кѣобузчу. Наныкѣ.
Чегет. Кѣузгѣун.

Юлгю: *Зу-бай-га*

11-чи иш. Сызчыкѣланы орунларына керекли бѣлюмлени
сала окѣугѣуз: *-гюр, -о-, -буз-, -рукѣ-.*

Кѣ-чюн. Пи-нер.

Кѣо-чу. Чу-чу.

1. Кѣурагѣан сѣзлеригизни джазыгѣыз.

Юлгю: *Кѣ-чюр-чюн, кѣчюрчюн.*

12-чи иш. Окѣугѣуз эм джазыгѣыз.

Назир бла Наныу нарат чегетге бардыла.
Ала кѣб наныкѣ джыйыб кѣайтдыла.

1. Базыкъ джазылгъан сёз- | 2. Ол бёлюмню тубюне
леде къ айсы бёлюм бирчады? | сыз тартыгъыз.

13-чю иш. Суратха къараб, хапарчыкъ къураб айтыгъыз. Джашчыкълагъа атла атагъыз. Атагъан атларыгъызны бёлюм-леге бёлююз.



14-чю иш. Окъугъуз эм джазыгъыз. Базыкъ джазылгъан сёзлени бёлюмлеге бёлююз.

Хасан бла Келимат бешинчи классда окъуйдула. Ала совхозгъа дырын джыяргъа баргъандыла. Совхозчулагъа болушхандыла.

§ 3. Ачыкъ тауушла бла къысыкъ тауушла.

Тауушла ачыкъла бла къысыкъла боладыла.

Ачыкъ тауушдан сёз бёлюм къуралады:
у-зун, а-на, а-та.

Ачыкъ тауушла бу харифле бла белги-
ленедиле:

а, о, у, э, ы, и, я, е, ю, ё.

Бу харифлеге ачыкъ харифле дейдиле.

15-чи иш. Бу айтымланы окъугъуз, джазыгъыз, ачыкъ харифлени тюблерин сызыгъыз.

Эртденбла.

Кёк ачылды. Иги кюн боллукъду. Кюн дженгил тиерикди. Дерс окъурукъбуз.

И. С. Тургеневден.

16-чы иш. Окъугъуз эм джазыгъыз.

*Тубан басды. Кёк джабылды.
Джангур джаууб башлады.
Асият бла Осман юйге кирдиле.*

1. Биринчи тюбеген ачыкъ харифни тюбюн сызыгъыз. | 2. Къайсы ачыкъ хариф джазылмай къалгъанды?

Къысыкъ таууш сёз бёлюм къурамайды. Ол бёлюмде ачыкъ тауушланы биргелерине келеди: *ча-на, че-гет, чал-къы-чы.*

Къысыкъ тауушла бу харифле бла бел-
гиленедиле:

б, в, г, д, ж, дж, з, й, к, къ, л, м, н,
нг, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ.

Бу харифлеге къысыкъ харифле дей-
диле. Ъ, ь тауушсуз къысыкъладыла.

17-чи иш. Окъугъуз эм джазыгъыз:

Насыблы джуртда туугъанбыз.

Насыблы джашайбыз.

Школгъа джыйылгъанбыз.

Окъуб башларбыз.

Тюблери сызылгъан сёзде кысыкъ харифлени тюбле-
рин тартыгъыз.

18-чи иш. Джазыгъыз, тюблери сызылгъан сёзде кы-
сыкъ харифлени тюблерин сызыгъыз.

Ингирде.

Ингир болду. Биз юйге джыйылдыкъ.
Атам газет окъуйду. Къарнашым сурат са-
лады. Мен дерслерими хазырлайма.

19-чу иш. Окъугъуз, джазыгъыз, хар сёзде кысыкъ ха-
рифлени тюблерин сызыгъыз.

Къаз, тауукъ, къаргъа, къуш, чыпчыкъ, кё-
гюрчюн, чакъынджик, къарылгъач, бабуш—
къанатлыладыла.

Сёзню хар бёлюмюнде джангыз бир ачыкъ таууш болады.

Сёзде ненча ачыкъ таууш болса, анча бёлюм болады: *мал, о-рам, та-ла, те-ге-не.*

Сёзле бёлюмлеге былай бёлюнедиле:

*Том-на, Фа-ти-ма.
Ку-лис-тан, тау-лу,
ий-нек.*

*О-жай, кѳа-я, ми-я-ла,
у-я-ла, ё-гюз.*

20-чы иш. Окъугъуз эм джазыгъыз.

Ат. Къой. Ийнек. Эчки. Къозу. Бугъа. Ёгюз. Бузоу. Тай. Улакъ. (Была хайыуанладыла).

1. Хар сёзде ачыкъ ха- | 2. Хар сёзде ненча бёлюм
рифлени тюблерин сызыгъыз. | барды?

21-чи иш. Окъугъуз да хар сёзде ненча бёлюм болгъанын айтыгъыз.

1. Тахта. Безги. Джомакъ. Таш.
2. Шибижи. Бал. Сыбызгъы.
3. Тауджан. Айшат. Киштик. Байлау.

Тюблери сызылгъан сёзлени бёлюмлеге айыра джазыгъыз.

Ю л г ю:

Таш-та

22-чи иш. Сёзлени джазыгъыз. Сёзде ачыкъ харифлени тюблерин сызыгъыз. Хар сёзде ненча бёлюм болгъанын айтыгъыз.

Нарат. Кертме. Къайын. Джерк. Кюрюч. Тал. Эмен. Алма. Бусакъ. Нызы. (Была агъач-ладыла).

23-чю иш. Сёзлени бёлюмлеге бёле окъугъуз да, хар сёзде ненча бёлюм болгъанын айтыгъыз.

1. Добай. Къаргъа. Къол. Ташкёмюр.
2. Аууз. Кёкен. Эмилик. Малчы.
3. Колхозчу. Кебек. Кырдык. Арпа.

Бу сёзлени джазыгъыз, хар сёзде ненча бёлюм болгъанын скобкалада кёргюзюгюз.

Ю л г ю:

Добай (2)

24-чю иш. Окъугъуз. Бёлюмлеге къайсы сёзлени бёлюрге боллугъун, къайсы сёзлени бёлюрге болмазлыгъын айтыгъыз.

Колхоз.

Бизни колхоз бай колхозду. Колхозда кёб мал барды. Малла семиздиле. Шогъай малгъа къарайды.

1. Бѣлюмлеге бѣлюрге боллукъ сѣзлени бѣлюмлерин айыра джазыгъыз.

25-чи иш. Сѣзлени бѣлюмлерин айырыб джазыгъыз. Бѣлюмледе ачыкъ харифлени тюблерин сызыгъыз.

Кирпи. Кюмюш. Машина. Гебен. Чалман.
Кемисхан. Тирмен. Мухаджир.

Ю л г ю: *Кир-пи*
Кю-мюш

26-чы иш. Суратха къараб, хапарчыкъ къураб айтыгъыз.



Назифат ... ойнайды. Назифат ... джууады.

1. Точкаланы орунларына къаллай сѣзле керекдиле?

Ол сѣзлени сала джазыгъыз.

§ 4. Сёзлени кёчюрюю.

Сёзню тизгинден тизгиннге бёлюмлеге бёлюб кёчюрюрге боллукъду:

та-на, те-ре-зе

че-тен

мё-ре-зе

нар-та

чал-къычыла, чалкъы-чыла, чалкъычы-ла.

|| Сёзню кёчюрююню белгиси: - (сызчыкъды). ||

27-чи иш. Сёзлени джазыгъыз да кёчюрюрге кереклисича бёлюгюз.

1. Манаф. Ахмат. Мазан. Салых.
2. Табакъ. Къармакъ. Садакъ. Билек.
3. Къанамат. Шахидат. Рамазан.

Юлгю: *Къа-наамат. Къана-нат.*

28-чи иш. Юлгюдеча, сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёлюгюз.

1. Ис-лам. Махти. Джетди. Шахар.
2. Тур-на. Бурма. Карта. Лампа.
3. Ис-са. Амма. Аппа. Уллу.

29-чу иш. Окъугъуз эм джазыгъыз. Базыкъ джазылгъан сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёлюгюз.

Къач кетди. Къарлы къыш келди. Азрет чанасын джарашдырды. Хыйса чанагъа олтурду. Азрет чананы тартды.

Ю л г ю: *Къач кет-ди*

30-чу иш. Сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёле джазыгъыз.

1. Быхы. Балдыргъан. Къулакъ. Эмизик.
2. Арба. Къабыргъа. Тары. Хусей.
3. Оракъ. Отун. Будай. Салам.

Ю л г ю: *Бы-хы*

31-чи иш. Окъугъуз, базыкъ джазылгъан сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёле джазыгъыз.

Халимат биринчи классда окъуйду. Ол аман къылыкъ этмейди. Школгъа заманында баралды. Окъуу кереклерин ариу туталды. Дерслерин иги биледи. Юйде анасына болушалды.

32-чи иш. Сёзлени джазыгъыз, кёчюрюрге кереклисича бёлюгюз.

1. Тауджан. Таубий. Бузоучу. Саусуз.
2. Байтал. Айтек. Айшат. Байлау. Сайлау.
3. Тюмен. Кюрюч. Быйыл. Сюзмек.

33-чю иш. Окъугъуз эм джазыгъыз. Базыкъ джазылгъан сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёлюгюз.

Биз окъуй, джаза билебиз. Шерифат ала-
мат таурухну окъуйду. Осман бла Салимат
тынгылайдыла. Биз **биригиб** окъуйбуз, бири-
гиб джашайбыз.

Бир харифни сёзден айырыб тизгинде
къояргъа, не да жангы тизгинге кёчю-
рюрге джарамайды. Кёчюрюрге былай ке-
рекди: *Эми-лик, кир-ни, бал-та.*

34-чю иш. Джаза туруб, кёчюрюрге къалай керек эсе,
алай бёлюб айырыгъыз.

1. Оюнлу. Оракъчы. Ёгюзле.
2. Улакъчыкъ. Оноучу. Эдихан. Агъашчы.
3. Тыяды. Джаяды. Таякъла.

35-чи иш. Бу тубюнде сёзлени кёчюрюрге кереклисича
бёле джазыгъыз.

1. Джамагъат. Джумарыкъ. Къонгурау.
 2. Сангырау. Сагъат. Сыбызгъы. Самолёт.
- Ю лгю:

Джа-магъат. Джама-гъат

Бир бёлюмлю сёзлени бёлюб кёчю-
мейдиле, аны тизгинге сыйындырыргъа
керекди, не жангы тизгинге элтирге
керек болады.

36-чы иш. Эм алгъа бир бѣлюмлю сѣзлени табыб джазыгъыз. Къалгъан сѣзлени къалай кѣчюрюрге керек болгъанын джаза туруб, сызчыкъла бла айырыгъыз.

Къармакъ. Джур. Къаш. Чурукъ. Кырдык. Къуш. Ит. Гырмык. Мараучу. Ун. Идрис. Тиш. Чыгъанакъ. Чач. Битим. Он.

37-чи иш. Алгъын эки бѣлюмлю болуб кѣчюрюрге болмагъан сѣзлени табыб джазыгъыз. Къалгъан сѣзлени джаза туруб, сызчыкъла бла къалай кѣчюрюрге керек болгъанын айырыгъыз.

Орам. Мурат. Алим. Джыламукъ. Отун. Уя. Телефон. Аякъ. Мая. Солтан. Къоян. Гаммеш. Эки. Эмен. Къочхар. Айю.

38-чи иш. Окъугъуз эм джазыгъыз. Базыкъ джазылгъан сѣзлени бир тизгинден башха тизгинге кѣчюрюрге кереклисича бѣлюгюз.

Халиматха беш джыл болгъанды. Ол сабий болса да, **анасына** болушады. Гитче **къарнашын** ойнатады. Юйню **сибиреди**.

39-чу иш. Бу сѣзлени башха тизгинге кѣчюрюрча бѣле джазыгъыз.

Маммат. Нанна. Тонна. Маллыкъ. Элли. Гуммос. Желли. Къолла. Кѣлле. Амма. Касса.

Юлгю:

Мал - мат

40-чы иш. Тюбюнде хапарчыкъны окъугъуз. Базыкъ джазылгъан сёзлени тизгинден башха тизгинге кёчюрюрча бёле джазыгъыз.

Биз сурат салабыз.

Байдымат алманы суратын салады. Хусей кертмени суратын салады. Мен школубузну суратын салама. Биз сурат сала билебиз.

§ 5. Сёз эм айтым.



41-чи иш. Окъугъуз эм да джазыгъыз.

Сёзлени: *Мурат, Файруз, окъуйду, тигеди.*

Айтымланы:

*Мурат окъуйду.
Файруз тигеди.*

1. Биринчи айтымда кимни юсюнден айтылады?

2. Муратны юсюнден не айтылады?

3. Экинчи айтымда кимни юсюнден айтылады?

4. Файрузну юсюнден не айтылады?

Айтым сёзледен кѳуралады.

Айтымны биринчи сёзю уллу хариф бла башланыб джазылады.

Айтымны ахырында точка (.) салынады.

42-чи иш. Айтымланы окѳугѳуз. Суратланы салынган джорукѳларына кѳре, аланы юслеринден айтылгѳанланы джазыгѳыз.



Кѳызчыкѳ школгѳа барады.
Кѳызчыкѳ сибиреди.

1. Былайда ненча айтым барды?

2. Хар айтымда кимни юсюнден айтылады?

3. Хар айтымда кѳызчыкѳны юсюнден не айтылады?

4. Хар айтымда ненча сёз барды?

43-чю иш. Окъугъуз эм джазыгъыз.

Къыш.

Къыш келди.

Терен къар джауду.

Суула бузладыла.

Ачы сууукъ къысды.

- | | |
|---------------------------------------|---------------------------------|
| 1. Былайда ненча айтым барды? | 3. Хар айтымда ненча сёз барды? |
| 2. Хар айтымда нени юсюнден айтылады? | |

44-чю иш. Алгъын къанатлыланы юсюнден айтылгъанланы, андан сора малланы юсюнден айтылгъан айтымланы джазыгъыз.

Улакъ макъырады. Къаргъа учады. Ат кишнейди. Гугук къычырады. Ийнек ёкюреди. Киштик мурулдайды.

45-чи иш. Окъугъуз эм джазыгъыз. Хар айтымда кимни юсюнден айтылгъанын айтыгъыз.

Умар терек орнатады. Айшат арбаз сибиреди. Зайнеб къарнашчыгъын кийиндиреди. Сослан окъуйду.

46-чы иш. Окъугъуз, ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Хар айтымны ахырында точка сала джазыгъыз.

Къонгурау къагъылды дерс барады устаз китабдан хапар окъуйду окъуучула эслерин бериб тынгылайдыла.

47-чи иш. Окъугъуз, ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Керекли джерине точка салыгъыз. Точкадан сора уллу хариф бла башлаб джазыгъыз.

Назирге атасы китаб берди китабны ариу суратлары барды Назир китабны окъуйду китаб билим береди.

48-чи иш. Окъугъуз, джазыгъыз. Керекли джерде точка салыгъыз.

Исси джай болду мен лагерде турдум биз кёлде джуундукъ кёлде чабакъ тутдукъ.

49-чу иш. Айтымланы окъугъуз. Эки-юч сёзлю айтымланы айырыб джазыгъыз.

Пионер дерсден къалмайды. Пионер аман иш этмейди. Ол дерсин билмеген тенглерине болушады. Пионер ётюрюк айтмайды. Пионер юйде болушады. Пионер комсомолну кичисиди. Даут пионерди. Ол бир заманда да дерсин билмей келмейди. Устазны берген ишлерин толтурады.

50-чи иш. Хар суратха экишер-ючюшер сёзден къуралгъан бирер айтым джазыгъыз.



51-чи иш. Джазылыб тургъан эки сёзлю айтымладан юч—
тёрт сёзлю айтымла къураб джазыгъыз.

Ахмат окъуйду. Батал къойчуду. Айшат
окъуучуду. Сеит устазды. Саният врачды.

Ю лгю:

Ахмат школда окъуйду.

52-чи иш. Айтымланы джазыгъыз, ненчашар сёзлери бол-
гъанын санагъыз.

Шахым къарт болгъанды. Биз Шахымгъа
бардыкъ. Солтан отун джарды. Биз болуш-
дукъ. Шахым къууанды.

53-чю иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала,
айтымла къураб джазыгъыз.

Алма терек Кертме терекле Кюн
Джулдузла Пионерле колхозда

Керекли сёзле: *батды, батдыла, болуш-
дула, чакъды, чакъдыла.*

54-чю иш. Айтымланы джаза туруб, тубю сызылгъан
сёзлеге керекли джалгъаучукъла къошугъуз, скобкала бла
сорууланы джазмагъыз.

Халимат школ... (къайда?) окъуйду.

Аскербий школ... (къайдан?) келди.

Ахмат школ... (нени?) иги окъуучусуду.

Колхозну мал... (неси?) кёбдю.

Айшат завод... (къайда?) ишлерге кетди.

Сафар колхоз... (къайда?) ишлерге сюеди.

55-чи иш. Суратха къараб хапар айтыгъыз, хапарны былай башлагъыз:

Къыш келди. Къар джауду...



56-чы иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, айтымланы джазыгъыз.

1. Мени бухар ... барды. Сени ... мендеди. Аны ... джокъду. Бизни ... ызыбыздан джете-рикди. Сизни ... иги адамды. Аланы ... узакъ-дады.

Керекли сёзле: *китабынг, бёркюм, хоншугъуз, тетрады, джёнгерибиз, эллери.*

§ 6. Ким? не? деген соруулагъа джууаб берген сёзле.

57-чи иш. Суратчыкълагъа къарагъыз да, соруугъа джууаб беригиз.

Кимди?



Суратла салынганча, ким деген соруугъа джууаб берген сёзлени джазыгъыз. Сёз къалай соруугъа джууаб бергенин эсlegungиз.

Керекли сёзле: *джашчыкъ, къызчыкъ.*

58-чи иш. Бу тюбюнде сорууланы окъугъуз. Аланы джууабларын джазыгъыз.

Сабийлени ким окъутады?
Ауругъанланы ким багъады?
Чурукъланы ким ишлейди?
Ашарыкъ ким этеди?

устаз.
врач.
чурукъчу.
шапа.

Ю л г ю:

Сабийлени устаз окъутады.

Къарачай тилде адамгъа ким? деген соруу салынады.

59-чу иш. Тюбюнде берилген сёзледен ким деген соруугъа джууаб болгъанларын айырыб джазыгъыз.

Айшат, томурау, Дауум, Шерифат, эшик, арба, Борис, чегет, устаз, къамчи, Махмут.

60-чы иш. Айтымланы окъугъуз, джазыгъыз. Ким? деген соруугъа джууаб болгъан сёзлени тюблерин сызыгъыз.

Добай колхоз къойланы кютеди. Пионер сурат салады. Къызчыкъ анасына болушады. Лиза иги окъуйду.



Сур атдагъыланы атларын джазыгъыз.

61-чи иш. Тيوبюнде келген сёзледен не? деген соруугъа джууаб болгъан сёзлени айырыб джазыгъыз.

Айран, бычакъ, Ахлау, Бёрк, Далхат, ит, къоян, уучу, джылкъычы, эчки, ийнек, чёгюч, тоб, тюлкую.

Къарачай тилде адамдан къалгъан затлагъа не? деген соруу салынады.

62-чи иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала айтыгъыз. Айтымланы джазыгъыз.

Орамда бир ... кёрюнеди.
Ол школдан ... келеди.
Ол биринчи ... окъуучусуду.

63-чю иш. Алгъын юй кереклени, артда да юй сауутланы былай джазыгъыз:

Юй керекле: *стол, шиндик*; Юй сауутла: *аякъ, къашыкъ, ...*

64-чю иш. Айтымланы джазыгъыз, адам атланы тюблерин сызыгъыз.

Ахмат джылкъы кютеди. Солтан тууарлагъа къарайды. Окъуучула терек орнатадыла.

65-чи иш. Суратлагъа къарагъыз, соруугъа джууаб беригиз.

Ким не этеди?



66-чы иш. Сёзлени окъугъуз. Къ'аллай соруугъа джууаб болгъанларын айтыгъыз.

Чурукъ, кёлек, уюкъ, кёнчек, джаурукъ, галош, джамчы, чепкен, тон.

Алгъа юс кийимлени, артда аякъ кийимлени джангы тизгинден былай джазыгъыз:

Юс кийимле: *джамчы, ...*

Аякъ кийимле: *чурукъ, галош, ...*

67-чи иш. Суратлагъа къарагъыз. Къ'айсы суратны къаллай соруугъа джууаб бергенин айтыгъыз.

Не?





68-чи иш. Окъугъуз да джазыгъыз. Не? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тублерин сызыгъыз.

Атны Хамит щётка бла тазалайды. Зарета ийнек сауады. Учу бёрюню ёлтюрдю. Пионер иги окъуйду.

Ю л г ю:

Учу бёрюню ёлтюрдю.

69-чу иш. Айтымланы окъугъуз, соруулагъа да джууаб беригиз. Джууабланы джазыгъыз.

- | | |
|-----------------------------|----------|
| 1. Маллагъа ким къарайды? | малчы. |
| 2. Ийнеклени ким сауады? | саууучу. |
| 3. Машинаны ким джюрю-теди? | шофёр. |
| 4. Кийимлени ким тигеди? | портной. |
| 5. Къойланы ким кютеди? | къойчу. |

70-чи иш. Окъугъуз. Алгъын ким? экинчи да не? деген соруулагъа джууаб берген сёзлени джазыгъыз.

Окъуучу, устаз, балта, темирчи, ийнек, учу, быхы, алма, сюрюучю, къызчыкъ, джашчыкъ, итчик, киштик.

Бу кимди?—

Бу неди?—

71-чи иш. Суратха къарагъыз, джашчыкъ не этгенин джазыгъыз.



72-чи иш. Окъугъуз эм джазыгъыз. Адам атланы тюблерине сызла тартыгъыз.

Ахлау кеси уянады. Азрет зарядка этеди. Къасым бетин джууады. Зайнеб кийинеди. Унух школгъа барады.

Юлгю:

Ахлау кеси уянды.

73-чю иш. Айтымланы джазыгъыз, не? деген соруугъа джууаб берген сѣзню тюбуне сыз тартыгъыз.

Адам джюрюйдю. Чабакъ джюзеди. Кѣгюрчюн учады. Джылан сюркеледи. Бѣрю джортады. Ат чабады.

74-чю иш. Айтымланы джазыгъыз, ким? деген соруугъа джууаб берген сѣзню тюбуне сыз тартыгъыз.

Устаз окъутады. Сюрюучю сюрюу кютеди. Малчы малгъа къарайды. Къобузчу къобуз согъады. Къагъытчы къагъыт джазады. Къойчу къойлагъа къарайды.

75-чи иш. Хар суратха бир айтым къураб джазыгъыз. Не? деген соруугъа джууаб болгъан сёзню тубюне сыз тартыгъыз.



76-чы иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, айтымланы джазыгъыз. Османны атдан кетген хапарын тетрадан окъугъуз. Хапарны ненча айтымы болгъанын санагъыз.

Османны атдан кетгени.

Осман атха миниб, къошха Ол джолда бара тургъанлай, аны аты Ат джолну джанына секирди. Осман атдан тоб деб тюшдю. Алай болса да атны джюгенин Олсагъат огъуна секириб турду. Джангыдан атына Джырлай-джырлай джолуна

Керекли сёзле: *илгенди, джибермеди, кетди, тебреди, минди.*

§ 7. Энчи атланы уллу хариф бла джазыу.

Бу Османды.
Осман китаб окъуйду.

Бу Любады.
Люба сурат салады.



77-чи иш. Айтымланы окъуб джазыгъыз. Адам атланы тублерине сызла тартыгъыз.

Локъман бла Борис пионерледиле. Ала школну къоян фермасында ишлейдиле. Алагъа Зухра бла Мусса къошулдула. Звеногъа башчылыкъны Хасан этеди.

Адамланы атлары, тукъумлары, уллу харифле бла башланыб джазыладыла.

78-чи иш. Негерлеригизден бешеуленни тукъумлары бла атларын джазыгъыз. Атланы къаллай харифле бла башлаб джазарыкъсыз?

Ю л г ю:

*Шебуланы Азрет.
Шаманланы Борис.*

79-чу иш. Точкаланы орунларына керекли атланы сала, айтымланы джазыгъыз.

Мени атамы аты Мени окъутхан устазны аты Мени къарт атамы аты Къарт анамы аты Къарнашымы аты Эгечими аты Мени анамы аты Мени тукъумум

80-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз эмда джазыгъыз. Адамланы атларыны тюблерин сызыгъыз.

Саният бла Азрет биринчи классда окъуйдула. Солтан айырма окъуучуду.

Фатимат анасына болушады. Ахмат къойчуду.

81-чи иш. Точкаланы орунларына онг джанында сёзледен сала джазыгъыз. Адам атланы тюблерин сызыгъыз.

1. ... атасы колхозда		темирчиди Ханийни
2. ... къарнашы		къойчуду Солтанны
3. ... джашы . . . джашды.		джигит Хамитни
4. ... къызы . . . къызды.		ариу Ахматны

82-чи иш. Точкаланы орунларына бирер ат не да тукъум сала джазыгъыз.

Къочхарланы . . . дерсин иги биледи. Созарыкъланы . . . саугъагъа бир китаб алды. Пионер во-

жатыйны аты ..., тукъуму Школну къабыргъа газетине ... статья джазды. Керим бла ... алчыладыла Маджирни кызыды. Гапполаны ... кёлек тигеди. Сафият бла ... кийим джуадыла. Разият бла ... эгечледиле.

83-чю иш. Берилген атладан алгъа джаш атланы, ызы бла кызы атланы джазыгъыз. Джангы тизгинден джазаргъа.

Азрет, Фатимат, Салимат, Алий, Адилгерий, Солтан, Батал, Шерифат, Зайнеб, Магомет, Ибрагим, Марджан.

Джаш атла:

Кызы атла:

84-чю иш. Окъугъуз эм джазыгъыз, адамланы тукъумларыны, атларыны тюблерин сызыгъыз.

Бюгюн бизни классда дежурный Шаманланы Борис бла Байрамукъланы Лизадыла. Тамбла уа Алийланы Фатима бла Орусбийланы Сафарбий боллукъдула.

85-чи иш. Окъугъуз, ненча айтым болгъанын айтыгъыз.

1. Джазыгъыз, керекли джеринде точканы салыгъыз.
2. Адамланы тукъумларыны, атларыны тюблерин сызыгъыз.

Сабийле чегетге бардыла Ала анда джилек джыйдыла Османланы Салих бла Къоркъмазланы Забида барындан да кёб джыйдыла

86-чы иш. Сёзлени окъугъуз. Бу сёзледен айтымла къурагъыз.

1. Харшим, гитчечик, ашады, быхыны.
2. Татлы, Лейля, алма, алды.
3. Ханафий бла Зумрат, сют, джылы, ичдиле.

87-чи иш. Суратчыкъгъа къарагъыз. Сабийлеге атла атагъыз, соруулагъа джууаб этигиз.

Джаз.



Соруула:

Сабийле не этедиле?

Сабийле ненча терекчик орнатхандыла?

Уручукъну ким къазгъанды?

Терекчикни уручукъгъа ким салды?
Сууну ким келтиргенди?
Суратчыкъда не кёресиз?
Бу джылны къайсы заманындады?

88-чи иш. Алгъын эркиши атланы тукъумлары бла, андан сора тиширыу атланы тукъумлары бла бирге джазыгъыз. Хар бирин улуу хариф бла башлагъыз.

Асланланы Азамат, Борлакъланы Мариям, Сабанчыланы Мазан, Дотдуланы Добай, Джаболаны Гезам, Чеккуланы Хаулат, Ёзденланы Халимат, Наурузланы Юсуф, Алакъайланы Тауджан, Мазанланы Залимхан, Чагъарланы Къасым, Байрамукъланы Борис, Шаманланы Солтан, Деккушланы Марзият.

§ 8. Хайыуанлагъа, джаныуарлагъа аталгъан атланы улуу хариф бла джазыгъыз.

89-чу иш. Алгъын ийнеклеге аталгъан атланы, ызы бла атлагъа аталгъан атланы джазыгъыз. Аланы да улуу харифле бла джазыб башлагъыз.

Ёребаш, Джууаш, Гаммеш, Акътуякъ, Къонгур, Акъкъаш, Къолан, Акъджал.

Ийнеклеге, атлагъа, итлеге, дагъыда башха джаныуарлагъа аталгъан атла **улуу харифле** бла башланыб джазыладыла.

90-чы иш. Точкаланы орунларына маллагъа аталгъан атланы салыб джазыгъыз.

Бизни фермада ... деген ийнек барды. ... кёб сют береди. Совхозну ... деген аты чарсда атланы барын да озады.

Назирни ... деген ити къоянны джетеди.

91-чи иш. Суратха къарагъыз да хапарчыкъ къурагъыз.

Джашчыкъ бла кючюкчюкге атла атагъыз.

Суратны юсунден юч айтым джазыгъыз.



92-чи иш. Айтымлада итлени атларыны тюблерине сызла тарта джазыгъыз.

Къойлагъа бёрю чабханды. Добар бла Бойнакъ деген итле аны кёрюб чабхандыла. Бёрю къачханды. Добар бла Бойнакъ къошха къайтхандыла.

93-чю иш. Джазгъан заманда точкаланы орунларына джаныуарланы, хайыуанланы атларын салыгъыз.

Колхозда бек сютлю ийнек

Ахмат фермада ... деген атха минеди. Мен бюгюн ... бла ... деген итлени кёрдюм.

94-чю иш. Точкаланы орунларына ийнеклени эм да итлени атларын сала джазыгъыз.

Сюрюуде эм ариу ийнекни аты

Эм кёб сют берген ийнекле ... бла ... Сюрюучюню ... бла ... деген итлери барды.

Нарт сёз. *Ийнекни багъымына кёре сютю.*

§ 9. Окъулгъанны къайтарыу.

95-чи иш. Джазыгъыз, биринчи айтымны сёзлерини ачыкъ тауушларыны тюблерине сызла тартыгъыз.

Москва.

1. Москвада мекамла таурухдача ёседиле. Джерни тюбюнде поездле къызыу джюрюйдюле.

2. Бизге Москва бла Ата джуртубуз деген сёзледен багъалы сёз джокъду.

96-чы иш. Назмуну азбар этигиз.



Ленин.

Устаз Ленин, бюгюн кюн
Бизни кьоюб кетсе да,
Аны джолу джарыкъды,
Кёб ёмюрле ётсе да.

Боташланы А.

97-чи иш. Айтымланы окъугъуз, сёзледе кысыкъ таууш-
ланы тюблерин сыза джазыгъыз.

Джаз.

Къанатлыла келдиле. Къарылгъачла уя-
чыкъла ишлейдиле. Сыртла кёгергендиле. Те-
рекле чагъыб башлагъандыла. Ёзенледе мал-
ланы кютедиле.

98-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз, базыкъ джазылгъан сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёлюмлеге бёле джазыгъыз.

Джаз.

Кюн джылытады. Къар эриб башлады. Суула уллу болдула. Адамла сабанлагъа урлукъ саладыла. Бал чибинле чакъгъан тереклеге къонадыла.

99-чу иш. Окъугъуз, точкаланы орунларына магъанасына кёре, керекли сёзлени сала джазыгъыз.

1. Къыш джел ...—джай а....	джылыды
2. Шекер ...—шибижиди уа....	сууукъду
	ачыды
	татлыды
3. Къыш кюн ...—джай а....	узунду
	къысхады

100-чю иш. Бу назмучукъну окъугъуз. Назмучукъда ненча бир бёлюмлю, ненча эки бёлюмлю сёзю болгъанын табыб айтыгъыз. Назмучукъну джазыгъыз.

Къызыл байракъ кёолубузда
Алдан алгъа барабыз.
Ишибиз онг, джолубуз тюз.
Джарыкъ джашау салабыз.

101-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз, джазыгъыз. Ненча айтым болгъанын санагъыз.

Школда.

Бизни школда сегиз класс барды. Биринчи классда кыркъ сабий окъуйбуз. Бир партада экеулен олтурады. Хар кюнде тёрт дерсибиз болады. Хар дерседен сора арбазда солуйбуз, ойнайбыз.

102-чи иш. Алгын школну юсюнден, андан сора колхозну юсюнден айтылгъан айтымланы джазыгъыз.

Быйыл школда сегиз класс барды. Биринчи классда отуз беш окъуучу окъуйду. Колхозну малы кёбдю. Школ элни ортасындады.

Школну башы къанджал бла джабылыбды. Колхозчула биригиб ишлейдиле. Колхозда джашау игиди.

103-чю иш. Алгын джайны юсюнден, андан сора кышны юсюнден айтылгъан айтымланы джазыгъыз.

Сууукъ тутду. Суу бузлады. Сабийле чанала бла къарда учадыла. Кёк джашнаб, кюкюреб джауум джауады. Хар ким тонун, джылы кийимин кийгенди. Наныкъ бишеди. Гёбелеккеле, чибинле учадыла. Дугъум къарала башлагъанды.

104-чю иш. Тюбюнде сёзледен ким? деген соруугъа джууаб этген сёзлени табыб джазыгъыз.

Москва, Гагарин, джаш, кыыз, ёгюз, къой, адам, Черкесск, Нальчик, трактор, эшек, тёшек, къаз, ит, макъа, Къанамат, Солтан, Борис, Титов.

105-чи иш. Суратланы орунларына керекли сёзлени сала джазыгъыз.

Семенланы Анзорну

джангы



барды.

Хапаланы Керамны

джангы



барды.

2. Адам атла бла тукъумлада улуу харифлени тюблерин сызыгъыз.

§ 10. *Й* харифи болгъан сёзле.



106-чы иш. Айтымланы окъугъуз, адам атлада *й* харифни тюбюн сыза джазыгъыз.

Юйдеги.

Айтек газет окъуйду. Алий сурат салады.
Зубайда окъуйду. Айшат кийим тигеди.

107-чи иш. Сёзлени окъугъуз, хар сёзде ненча бёлюм болгъанын айтыгъыз.

1. Нанай. Шонай. Добай. Шогъай.
2. Сайлау. Айран. Байлау. Къойчу.
3. Ийнек. Абий. Хабий. Дарий.

- | | |
|---|--|
| 1. Джазыгъыз, сёзлени
бёлюмлеге бёлюгюз. | 2. Юлгюдеча <i>й</i> ха-
рифни тюбюне сыз
тартыгъыз. |
|---|--|

Ю л г ю: *На-най.*

108-чи иш. Сёзлени джазыгъыз, бир бёлюмлю сёзлени тюб-лерин сызыгъыз.

Къой, джигей, Ибрай, Топай, ай, тай, юй,
Къазий, джай, май, сабий, сай, чындай.

109-чу иш. Точкаланы орнуна *й* сала, джазыгъыз.

А...тыу, та...гъакъ, ча...ник, Тю...ме, чю...ке,
ба...ракъ, къа...макъ, та...

110-чу иш. *Й* харифи болгъан юч сёз табыб, ала бла айтымла джазыгъыз. Назмучукъну азбар этигиз.

Сохта тенгчиклериме.

Ертден сайын ашыгъыб,
Биз школгъа барайыкъ.
Устазлагъа тынгылаб,
Окъуу, билим алайыкъ.

Аман багъа алмайыкъ,
Иги болсун атыбыз,
Бизни кёрюб къууансын,
Суйген Ата джуртубуз.

Чотчаланы Ш.

111-чи иш. Алгъын ахырында *й* харифи болгъан сёзлени, андан сора ортасында *й* харифи болгъан сёзлени джазыгъыз.

Къайын. Май. Къайсын. Той. Байлыкъ. Чюй.
Юй. Байтал. Ай. Тойчу. Айланч. Мюйюш.
Къайыкъ. Тайгъакъ. Айран. Аймуш. Тюй. Бай-
къуш. Тай. Сай. Сый. Сыйдам. Сыйлы. Сый-
сыз. Тюйреуюч. Тюйюмчек. Юйлю. Зайын. Ай-
ланджюк. Байрам.

§ 11. Къысха у харифи болгъан сёзле.

112-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз, сёздеде у харифни тю-
бюн сыза джазыгъыз.



Тау джайлыкъла.

Колхозну малы таудады. Тауда кырдык татымлыды. Ачау бла Ахлау малгъа къарайдыла. Тауджан алагъа болушады.

113-чю иш. Алгъын ахырында у харифи болгъан сёзлени, андан сора ортасында у харифи болгъан сёзлени джазыгъыз.

Хауа. Ау. Таурух. Улоу. Буу. Марау. Мараучу. Джау. Маулан. Таулу. Суу. Бау. Къуу. Оноучу. Белибау.



114-чю иш. Айтымланы окъугъуз, базыкъ джазылгъан сёзлени кёчюрюрге кереклисича сызчыкъла бла бёле джазыгъыз.

Колхозну тауукъ фермасы барды. Фермада Хаулат бла Тауджан ишлейдиле. Колхоз Хаулатха саугъа берди.

115-чи иш. Окъугъуз, точкаланы орунларына у харифни сала джазыгъыз.

Кюн кёрюнмейди. Та...ланы, ёзенлени тубан басды. Къаты джау...б башлады. Су...ла уллу болдула.

116-чы иш. Суратха къараб соруулагъа джууаб беригиз. Суратны юсюнден юч айтым къураб джазыгъыз.

1. Сабийле къайры баргъан эдиле?
2. Ала чегетде нени кѳрген эдиле?
3. Кирпини ким тутхан эди?
4. Сабийле кирпини къайры келтирген эдиле?

117-чи иш. Точкаланы орунларына кереклисича у харифни не къысха у харифни сала сѳзлени джазыгъыз.

Та...бий. Ун...х. Су...суз. Ур...н. Ту...гъан.
Къ...мач. Окъу...чу. Къ...лакъ. Сюрю...чю. Бу-
зо...чу.

§ 12. Э харифи болгъан сѳзле.

118-чи иш. Хапарчыкты окъугъуз, сѳзде э харифни тюрбюн сыза джазыгъыз.



Эл.

Бизни элибиз ариуду. Элни арасында школ барды. Мени къарнашым экинчи классда окъуйду. Эртден сайын Энвер бла мен школгъа барабыз.

Къарачай тилде сѣзню аллында **э** хариф, арасында уа **е** джазылады.

119-чу иш. Хапарчыкыны джазыгъыз. Белгиленген сѣзде **э** харифни бир сыз бла, **е** харифни уа эки сызчыкъ бла тюблерин сызыгъыз.

Эгечим гокка ханслары болгъан къошунну терезеге салды. **Эгизни** эчкиси аны **эслеб** келди. Ол аланы ашаргъа мурат этди. **Эчки** терезени мияласын джалады, гоккалагъа уа джетелмеди.

120-чы иш. Точкаланы орунларына онг джанындан керекли сѣзлени сала, сѣздеде **э** харифни тюбюн сыза джазыгъыз.

Чегетде ... терекле ёседиле.

Унну ... бла элейдиле.

... сюекни ашаргъа джарамайды.

... безгиси сынды.

... колхоз къойланы кютеди.

эшик

эрик

эмен

Элдар

элек

121-чи иш. Суратха къараб, хапарчыкъ къураб айтыгъыз.



2. Хапарчыгыгызыны былай джазыб башлагъыз:

Киштик чычханны тугаргъа тебрегенди. Чычхан къачханды. Ол къачыб...



§ 13. Ю харифи болгъан сёзле.

122-чи иш. 1. Сёзлени окъугъуз, **ю** таууш къалай айтылгъанын сынагъыз.

Юнюс—Юсуф

Юй—чоюн

Чюй—боюн

Кюлкю—къоюн

2. Айтымланы джазыгъыз, базыкъ джазылгъан сёздеде **ю** харифни тюбюн сызыгъыз.

Кюн мутхуз эди. **Юнюс** итлени **тюлкюге юстюрдю**. **Тюлкю** къача барыб хансха джатыды. Итле аны кёрмей озуб кетдиле. **Тюлкю** къутулду.

123-чю иш. Бу сёзлеге -**лю**, -**юм** бёлюмлени къоша, юлгюдеча тюрлендире джазыгъыз.

1. Мюйюз. Тюк. Джюк. Мюлк. Бёрю.

2. Къой. Чюй. Той. Юй. Сой. Тюй.

Юлгю:

Мюйюз—мюйюзлю.

124-чю иш. Точкаларына орунларына керекли харифлени сала джазыгъыз.

Айюню алдады.

Сюлемен чегетге баргъанды. Ол анда ай...ге тубегенди. Айю Сюлеменни с...ргенди. Сюлемен бёркюн алыб айюге атханды. Айю бёркню джыртханды. Сюлемен къачыб къутулгъанды.

125-чи иш. Керекли джерине точка сала, хапарчыкъны джазыгъыз. Точкадан сора къаллай хариф джазарыгъыгъызны унутмагъыз.

Къумурсха.

Къумурсха бир бюртюк табханды бюртюк ауур болгъанды ол аны тѣбесине элтелмегенди башха къумурсха анга болушханды эки къумурсха бюртюкню тѣбеге элтгендиле.

126-чы иш. Сѣзледен айтымла къураб джазыгъыз.

Муссаны	бѣрюге	бишди
Бачхада	джюзюм	тешилди
Трактор	тѣймеси	кѣрдю
Къойчу	тюзню	юрдю
Ит	сюрюуюн	сюрдю

Юлгю: *Муссаны тѣймеси тешилди.*

§ 14. Окъулгъанны къайтарыу.

127-чи иш. Окъугъуз, ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Керекли джерине точка сала джазыгъыз.

Къыш болду кър джауду джер бузлады
адамла джылы кийимлерин кийдиле сабийле
кърда ойнайдыла.

128-чи иш. Сёзлени окъуб ачыкъ таууш бла башланган-
ларын айтыгъыз, джазгъан заманда ол сёзлени аллында ачыкъ
харифни тюбюн сызыгъыз.

1. Тал. Чегет. Асхат. Къргъа. Идрис.
2. Устаз. Орам. Сапын. Эмен. Буз.
3. Чыракъ. Къозу. Айю. Балта.

129-чу иш. Айтымлада точкаланы орунларына *-ды, -ду* де-
ген бёлюмлени сала джазыгъыз.



Мурат къазланы къозу... . Муратны этегин-
ден къаз тарт... . Ол къазладан кърккъ... . Му-
рат къычырыкъ этиб къач... .

130-чу иш. Назмучукъну азбар этигиз: *й*, къысха *у*
харифи болгъан сёзлени айырыб джазыгъыз.

Май.

Къыш атланды да кетди,
Джылы май айы джетди.
Джашил джабыу джайды да
Джерни юсюн джашил этди.

Ийнекле да джелинлери
Сютден толуб ёкюре,
Келедиле сюрюучюле
Къозуланы кёлтюре.

131-чи иш. Окъугъуз, ненча айтым болгъанын санагъыз.
Керекли джерине точка сала джазыгъыз.

Джылы кюнле болдула терекле чакъдыла
бал чибинле учадыла ала гокка ханслагъа
къонадыла.

132-чи иш. Окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сёз-
лени сала джазыгъыз. Соруула бла скобкаланы джазмагъыз.

Хусей бла Зурум.

(Ким?) ... бла (ким?) ... тоб ойнадыла.
(Не?) ... хансха тюшдю. (Ким?) ... бла (ким?)
... тобну изледиле. (Ким?) ... (нени?) ...
табды.

133-чю иш. Точкаланы орунларына *ю* харифни сала джа-
зыгъыз. Уллу хариф бла къалайда джазарыгъызгъызны эсегиз.

Оюн.

Б...гюн клубда цирк о...н болду. Л...ба бла
Л...аза циркге бардыла. ...чеулен чыгъыб ала-
мат ойнайдыла. Халкъ о...ннга къарады. С...ле-
мен бла ...зеир харх этиб к...лдюле.

134-чю иш. Сёзлени окъуб, ненча бёлюм болгъанын ай-
тыгъыз.

Кюзгю.	Юлгю.	Кюйюз.	Мюйюз.
Кюлтюм.	Кюбюр.	Къоюн.	Юлгюлю.
Юлюшлю.	Мюйюш.	Уюкъ.	Тюй.
Тюйме.	Ючкёкен.	Юч.	Ючгюл.

1. Сёзлени джазыгъыз, бёлюмлерини санын
скобкалада кёрюзюгюз.

2. *Ю* харифни тю-
буне сыз тарты-
гъыз.

Ата джуртха.

Кечем, кюнум тохтамайын ишлесем да,
Къыйынынгы джюзден бирин къайтармам.
Сени ючюн таб джанымы берсем да,
Борчумдан къутулдум деб мен айталмам.

Аппаланы Б.



Школ



В. И. Ленин къалай окъугъанды.

Володя гимназияны биринчи классына анга тогъуз джыл бла джарым болгъанында киргенди. Аны школгъа эки къышны хазырлагъандыла. Володягъа алгъы бурун устаз, артда сахар школда окъутхан, алагъа хоншу джашагъан, устаз тиширыу дерс бериб, юретиб тургъандыла.

Володя дерсин бек суюб, къыйналмай ангылаб окъуй эди. Володя бек фахмулу эди. Володяны атасы бла анасы аны тамада къарнашы бла эгечине юретгенлерича, берилген дерсни ашыкъмай этерге Володягъа да юрете эдиле.

— Володяны дерсни иги билмеклиги, аны устаз классда айтхан дерсге суюб тынгылагъанындады, — деб устазланы айтханлары мени эсимдеди.

Володяны фахмусу уллу болгъаны себебли, классда иги тынгылагъаны себебли, ол дерс-

лерин иги биле эди. Юйде окъургъа, окъургъанын бегитирге бек аз заман къала эди.

Володя гимназиядан къайтса, дерс не затдан баргъанын, неден сорулгъанын, къалай джууаб этгенин атасына айтыучан эди. Володяны хар заманда да дерсден алгъан багъасы „беш“ болуучан эди.

А. Ульяновадан.

1. Володя окъургъа ненча джылында кирген эди?
2. Ол къалай окъуй эди?
3. Володяны фахмусу къалай эди?
4. Володя гимназиядан къайтса, юйде не хапар айтыучан эди?
5. Володя дерсге къалай тынгылай эди?

Сабий кёзлюкле.

Бир джашчыкъ атасы кёзлюк салыб окъургъанын кёргенди.

— Атам, мени да окъурум келеди, манга да кёзлюкле алыб берсенг а,—дегенди.

— Ашхы, джашым, ашхы, мен санга джашчыкъланы кёзлюгюн алайым,—дегенди да букварь алыб бергенди.

Сохта тенгчигиме.

Уян энди, тенгчигим,
Кюн башладан къарады.
Эрлай тур да сен кийин.
Заман озуб барады.

Санларынгы сен ойнат,
Джуу бетинги, башынгы.
Школгъа заман озмазча,
Алай аша ашынгы.

Ашаб, ичиб бошасанг,
Бар школгъа окъургъа.
Хар не тюрлю джанындан
Окъуу билим алыргъа.

Устазынга тынгыла,
Къадал сен дерслеринге.
Окъууда эм джазуда
Оздурма тенглеринге.

Ортабайланы Т.

Школгъа биринчи кере.

Мен барама школгъа
Айырмагъа окъургъа,
Устазымы айтханын
Чалыкъламай толтурургъа.

Ише мен артха къалмам,
Окъуудача барырма,
Школуму бошаргъа
Усталыкъ да алырма.

Агъач уста болурма,
Не моторну билirme,
Къралыма джарарча
Джашау джолгъа кирirme.

Байрамукъланы Х.

Октябрятла.

Ариу, таза кийиниб,
Гокка хансла чакъгъанлай,
Ариу къанлы бетчикле,
Эртденлик кюн къакъгъанлай.

Адебли сёзчюклери,
Къууанчлы кёзчюклери,
Алагъа ачылгъанды
Школну эшиклери.

А. Будаев.

Адам бла китаб.

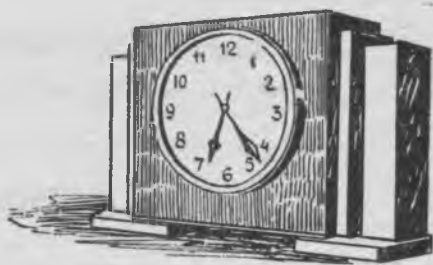
Бир адам джолда кетиб баргъанлай, бир китаб табханды. Къууаныб китабны алыб окъургъа мурат этгенди, алай а аны окъуялмагъанды. Ол адам ачууланыб, китабны джерге ургъанды:

— Аман китаб, устазны кёрсенг бек чартлар эдинг, мени кёргенинде уа тил тутаса,—деб китабха айыб этгенди.

1. Адам китабха нек ачуланганды?
2. Билмеген затынгы этелмесенг, ачуланыргъа керек-миди?
3. Аны этер ючюн не этерге керекди?

Ол неди бил.

Аягъым джокъ, джорюйме,
Тилим джокъ, билдиреме:
Къачан джатарыгъынгы,
Къачан иш башларыгъынгы.



Дерсге кечге къалмагъыз.
Школгъа заманында келигиз.

Бизни класс.

Фатимат школдан къайтхандан сора: „Бизни классыбыз джарыкъды эм уллуду. Къабыргъалада ариу рамкалада уллу суратла тагъылыбдыла. Ол суратлада бизни башчыбыз Ленинни сураты да барды.

Бизни классда партала юч тизгинге тизилибдиле. Ала джангыладыла, кеслери да кюзю кибик джылтырайдыла.

Парталаны аллында стол турады.

Столну къатында—устазыбызны шиндиги. Терезеде къошунчукълада кѣб гокка ханс-ла ѳседиле.

Классны терезелери уллуладыла, аны себебли, кюн таякъла бизге терк къарайдыла. Мен школуму классымы да суюме“,—деб хапар айтды.

Фатиматха школда не зат иги кёрюнеди?
Кесигизни классны хапарын айтыгъыз.

Окъуу керекле.

Ахмат юч тетрадь, китаб, эки карандаш, сумка эм пенал алгъанды. Аланы Хусейге келтириб: „Джашым, бу затла бла энди сен, школгъа джюрюрюксе“,—дегенди.

1. Хусейни къалай окъуу кереклери бардыла? Аланы суратларын салыгъыз.

2. Сизни уа окъуу керекледен негиз барды? Аланы къалай тутарыкъсыз?

Хар кийимни орнуна.

Серёжа уянганлай кийимлерин излеб башлайды: бир чындайы шиндик юсюнде, бирси чындайы стол тюбюнде; бир чуругъу орундукъ тюбюнде, бири уа юйде да джокъ. Серёжа алай талай джолда этеди. Аны себебли, школгъа кечге къалады.

К. Ушинский.

-
1. Серёжа школга кечге нек къалады?
 2. Сен кийимлеринг бла окъуу кереклеринги джарашдырыб къайры саласа?

Окъуучуну эсине.

Лётчик сюеди самолётун,
Пулемётчик—пулемётун.
Мастер кенг джайыб къучагъын,
Джылтыратады станогун.

Аскерчи да джылтыратады,
Кюмюш кибик бычагъын.
Сен да таза тут партангы,
Тетрадынгы, китабынгы.

С. Маршак.

Классда къалай олтурургъа керекди.

Доктор классда быллай суратны тагъыб айтды:

„Къарагъыз бу суратха; ма партада былай олтурургъа керекди. Ол заманда сыртыгъыз муккур болмаз, имбашларыгъыз да тюз болурла. Толу эм эркин солурсуз“.



-
1. Партада къалай олтурургъа керекди?

Халал тенг.

Муссаны эки тенги барды—Ахмат бла Сагъит. Ала ючюсю да биринчи классда окъуйдула.

Устаз алагъа юйге китабдан окъургъа эм бир пример да этерге бергенди.

Мусса окъургъа берилгенни окъугъанды, алай а примерни тергейелмегенди.

Ахмат анга тетрадын узатыб:

— Ма, джууабын джаз, менде тюздю,— дегенди. Сагъит а айтханды:

— Джазма, Мусса. Мен санга къалай этеригинги ангылатайым да, сен кесинг этерсе.

Сиз керти тенгнге кимни санайсыз—Ахматнымы огъесе Сагъитними?

Айырма сохта.

Окъуу джылны аллында
Дерсге хазыр болгъанем,
Иги сохта болургъа
Керти иннет алгъанем.

Окъуу джылны аллында
Мен окъургъа тебрeдим,
Алчылыкъны окъууда
Кишиге да бермедим.

Къууанч болуб школда
Окъуйма мен дерсими,
Айырма дерс билирге
Бёлеме мен эсими.

Бостанланы X.

Филиппок.

(Устаз окъуйду).

I.

Филипп деб бир джашчыкъболгъанды. Сабийле барысы да школгъа кетгендиле. Филипп да бёркюн алыб, школгъа барыргъа тебрегенди. Анасы уа анга соргъанды: „Филиппок, сен къайры тебрегенсе?“ —деб.

— „Школгъа“.— „Сен алкъын гитчечиксе барма“ —деб анасы аны юйде къойгъанды. Юйде Филиппок бла печь башында къарт амма къалгъандыла. Филиппок эрикгенди, амма уа джукълагъанды. Кесини бёркюн табмай, атасыны бёркюн да кийиб школгъа кетгенди. Школ элни къыйырында болгъанды. Джолда Филиппокга Жучка, Жучканы ызындан мазаллы ит Волчок чартлаб чыгъыб чабхандыла. Филиппок къачыб итле да сюрюб тебрегендиле.

Филиппок къычырыкъ эте, чаба барыб, абыныб джыгъылгъанды. Бир адам кёрюб итлени къыстагъанды. Филиппок этеклерин да ёрге джыйыб, чабханлай кетгенди.



II.

Коридорда киши болмагъанды, школдан а сабийлени тауушлары эшитилгенди. Филиппок къоркъгъанды: „Къалай болур, устаз мени къыстармы? Энди не этейим“,—деб сагъышлы болгъанды.

„Ызыма къайтсам, быягъы итле чабарла, школгъа кирирге уа устаздан къоркъама“,—дегенди.

Школну къатында челек бла суу алыб баргъан бир къатын: „Бары да окъуйдула, сен а былайгъа сюелиб нек тураса?“ — дегенди. Филиппок да школгъа киргенди. Сенчада бёркюн тешиб, школну эшигин ачханды. Школда сабийле кёб болгъандыла.

— Сен а нек келгенсе? — деб устаз Филиппокгъа соргъанды. Филиппок джукъ айталмагъанды. — Да сен кимсе? — Филиппок тынгы-



лагъанды.—Огъесе, сен тилсизмисе?—дегенди. Филиппок асыры кърккъгъандан ауузундан сѣз чыгъармагъанды.

— Сѣлеширге унамай эсенг, бар юйюнге,— дегенди. Филиппок устазгъа къараб, джылаб башлагъанды. Устаз аны джазыкъсыннганды, башындан да сылаб сабийлеге:—Кимди бу джашчыкъ?—деб соргъанды.

— Бу Филиппокду, Костюшканы кърнашыды: школгъа джюрюрге ол эртдеден термиледи, анасы уа аны иерге унамай тургъанды. Энди ол школгъа кеси джашыртын къачыб келгенди,—дегендиле.

— Алай эсе, кърнашчыгъынгы къатында шиндикге бар да олтур, мен анангдан школгъа келирге къой деб тилерме,—дегенди.

III.

Устаз Филиппокга харифлени кѣргюзюб башлагъанды: Филиппок а аланы билгенди, ол бираз окъуй да билгенди. Устаз: „Энди сен кесинги атынгы харифле бла джарашдырчы“,— дегенди.

Филиппок джарашдыргъанды.

— Хве-и—хви, ле-и—ли, пек-ок—пок.

Барысы да кюлгендиле.

— Аперим, сени окъургъа ким юретгенди?—деб устаз соргъанды. Филипп джунчуб:

— Костюшка, — дегенди, — мен джигитчикме, мен барын да ангылаб къойдум. Мен бек фахмулума! — дегенди.

Устаз аны тохтатыб: „Сен махтаныуну къой да окъургъа юрен“, — дегенди. Андан со-ра Филиппок сабийле бла школгъа джюрюб башлагъанды.

Л. Толстой.

Кечигирге аз къалды.

Ахмат не эсе да юйде кёб мычыды. Ашыгъыб, орамгъа чыкъды. Къараб сабийле школгъа бара тургъанларын кёрдю. Олсагъатдан,



Ахматны бюгюн классда дежурный болгъаны эсине тюшдю. Ахмат сабийледен алгъа школгъа барыргъа керекли болгъанын билди.

Ахмат чабыб башлады. Аны биргесине ити да чабды. Ахмат анга кычырды.

— Юйге бар! Мени бла школгъа келме дейме санга!—Ит кыуругъун кымылдатхан болмаса, юйге кыайтыргъа унамады. Ахмат кючюнден келген чакълы бир школгъа чабды. Сабийлени барын да озду. Школгъа андан алгъа адам кирмеди.

Ахматны ити школну аллында кыалды. Ол арбазда джатды, тилин чыгъарыб, кыысха-кыысха солуду.

1. Сабийлени школгъа баргъанларын кыргенинде, Ахматны эсине не тюшдю?

2. Ахматны дежурный болгъанын унутханы игимиди?

3. Школгъа итни келтирирге керекмиди?

4. Сиз школда дежурналыкъны кыалай толтурасыз?

5. „Кыб джат да, бек чаб“—деб нек айтадыла?

Назифа.

(Классдан тышында окыургъа.)

Назифа тамада кыарнашчыгъыны сумкасын алыб, анга китабла да салыб, пальтосун кийиб тебрегенди.

— Къайры тебрегенсе?—деб, амма анга соргъанды.

— Школгъа!

— Гитчечик тюлмюсе?

— Къайда гитчечик болама, анам меннге инчиклериме джете пальто этгенди,—деб Назифа джууаб этгенди. Назифа школгъа барады деб, амманы чыртда акъылына келмегенди. Кеси джангыз Назифа орамны энишге айланганды. Орамда сууукъ болгъанды. Назифа арыб ташха олтургъанды.

Билмей тургъанлай, Назифаны къолуна бир сууукъ зат тийгенди. Къараса, ол кеслерини итлери.

— Добар... Добарчыкъ! Сен мени къалай табдынг?

Добар арлакъ барыб Назифаны сакълагъанды.

— Ол мени юйге чакъырады, мен а арыгъанма,—деб Назифа кеси кесине селешгенди.

Сора Добар Назифаны къатына келиб сюелгенди.

Мен анга минсем, ол мени элтир деб, Назифа Добаргъа минерге мурат этгенди.

Была да былай эте тургъанлай, Назифаны аммасы излей келиб тубегенди.

— Къайры тас болгъан эдинг, сени излеб кирмеген джерим къалмады,—деб Назифагъа

чамлана, кълундан тутуб, акъырын-акъырын
юйлерине кетгендиле.

Добарчыкъ да айырылмай, была къатыш
юйге къайтханды.

Ортабайланы Т.

-
1. Назифа амагъа сормай юйден кетгенин тюзюю этген эди?
 2. Назифа къайры кетген эди?
 3. Назифаны излеб алгъын ким табханды?
 4. Назифаны юйлерине ким элтгенди?

ЮЙДЕГИ



Мени анам.

(Окъуучу къызчыкъны хапары.)

Мени анам заводда ишлейди. Ол анда электролампочкала этеди.

Анам хар ай сайын берилген планын артыгъы бла толтурады.

Кёб болмай ол, иги ишлегени ючюн, махтау грамота алгъанды. Андан сора бизде къонакъла болдула. Ала мени анамы алгъышладыла.

Мени анам манга, юйюбюзге джарыкъ кюн тийгенча кёрюне эди. Алай а мени анам къатыракъ адамды. Мен юйде кийимлерими арыбери атсам, сёз айтмай кёзлери бла кёргюзтсе, мен аны муратын, онгсунмагъанын айырама.

Анам манга былай айтады:

— Ариу халда ёс, ётюрюкчю болма, хар
этген затынги тамамлы этмей кьойма.

Мен да аны унутмай кюрешеме.

1. Ол кьызчыкьны анасы кь айда ишлейди?
2. Кь алай ишлейди?
3. Анагьызны юсюнден хапар айтыгьыз.

Ким бек сюеди.

Бир кьатынны эки джашчыгьы болгьанды.
Бир джолда аладан бири анасына:

— Анам, сен мени бек сюесе, мен а сени
андан да бек сюеме, не ючюн десенг, мени
бирден сора анам джокьду, сени уа эки баланг
барды,—дегенди.

Джашчыкь тюзмю айтханды?

Анам.

Джатмай кече, джыл ийгенсе,
Табмай джукьу инджилгенсе,
Мени ючюн сан тьуйгенсе,
Джанынгдан да бек сьуйгенсе.

Байкьулланы А-К.

Мени джашым.

(Олег Кошевойну хапары)

Мени джашым Олегни Гриша деб тенги бар эди. Олег бла Гриша сау кюнню узагына терекле тубюнде урунуб джашай эдиле.

Биринчи майда мен Олегге эки жангы кийим: келек бла матроска, тикген эдим. Олег бютюн да бек матросканы джаратхан эди. Эрлай ол мени къатыма джетиб, дженгимден тутуб:

— Билемисе, энди мени эки келегим болады, Гришаны уа бири да джокъду. Кел, матросканы Гришагъа саугъагъа берейик,—деб былай айтхан эди.

Мен матросканы къагъытха чырмаб бергенимде, Олег разы болуб аны кесини тенгине алыб кетген эди.

1. Олегни тенги ким эди?

2. Олег Гришагъа къалай къарай эди?

3. Олег ашхы тенгди деб не ючюн айтыргъа боллукъду?

4. Хапарда аны юсюнден айтхан тизгинчиклени излеб табыгъыз.

Къарт къатын.

Орамда джашчыкъ бла къызчыкъ кетиб бара эдиле. Аланы аллында къарт къатын да бара эди. Орам бек тайгъакъ эди. Къарт къатынны аягъы тайыб джыгъылгъанды.



— Тутчу мени китабларымы!—деб сумкасын кызычыкыгъа узатыб, джашчыкъ кеси къарт къатынга болушургъа чабханды.

Ол къайтханында кызычыкъ:

— Ол сени къарт анангмыды?—деб соргъанды.

— Огъай,—дегенди джашчыкъ.

— Анангмыды?—дегенди кызычыкъ.

— Огъай!

— Анангы эгечимиди? Огъесе, шагъырейингмиди?

— Огъай,—дейме да! Ол къарт къатынды,—дегенди.

В. Осеева.

Быллай затха тюбесегиз, сиз къалай этериксиз?

Кёгет сюекчик.

Анам эрикле сатыб алыб, аланы кюнорта ушхуур ашагъандан сора сабийлеге берирге мурат этиб къойгъан эди. Ала чын табакъда эдиле. Ваня ёмюрюнде эрик ашамагъаны себебли, аланы ийискеб кёре эди. Ашаргъауаны кёзю бек къараб, аланы тегерегине айлана эди. Юйде киши болмагъан сагъатда, кесин тыялмай, бир эрикни алыб ашаб къойгъан эди. Ушхуургъа олтургъаныкъда, анам санаб айтды:

— Сабийле, сизден къайсыгъыз эсе да бир эрикни ашагъан болурсуз дейме?

Барысы да:

— Огъай,—дедиле.

Ваня бети къыб-къызыл къызарыб, ол да къалгъанлача:

— Огъай, мен ашамагъанма,—деди.

— Сизни къайсыгъыз эсе да биригиз ашагъанды, ол иги тюлдю.

Къыйынлыкъ недеди десенг, эриклени сюеклери барды, аны ашай билмей сюегин джухан, ол бир кюнден ёлюб къаллыкъды, ма мен анга къоркъама,—деди аталары.

Ваня чыммакъ агъарыб:

— Огъай, мен сюегин терезеден атхан эдим,—деди.

— Сора бары кюлдюле, Ваня уа джылады.

Л. Толстой.

1. Сабийлеге аналары эриклени не заманда берлик эди?
2. Ваня эриклени тегерегине хаман нек айлана эди?
3. Аталары бла аналары эрикни тас болгъанын къайдан билген эдиле?
4. Ваня кесин къалай билдирди?
5. Бары да нек кюлдюле? Ваня уа нек джылады?



Бу суратлагъа къараб айтыгъыз.

1. Джашчыкъ тоб бла къайда ойнайды?
2. Ол не зат этгенди?
3. Анасы юйге келсе не айтыр?

Атасы бла джашлары.

(Басня.)

Бир джолда атасы джашларын къатына олтуртуб былай айтханды:

— Джашларым, насыблы балаларым, бир

биригизни билиб, бир биринги сүйүб, ариу джашагъыз,—деб осият этгенди. Джашлары айтханын этмей, бири-бири бла урушуб башлагъандыла. Аталары былай этгенлерин кёрюб, джашларын къатына чакъырыб, аланы къолларына бир агъач сибиртгини бериб айтханды:

— Магъыз, муну сындырыгъыз,—дегенди.

Джашла не бек кюрешселе да, ол агъач сибиртгини сындыралмагъандыла.

Ол заманда аталары джашларыны къолларындан сибиртгини алыб, тешиб андан бирер чыбыкъ алыб, джашларына тутдургъанды. Ала ол чыбыкъланы тынч огъуна сындырыб-сындырыб атхандыла.

Ол заманда аталары айтханды:

— Джашларым, сиз да ма бу чыбыкъла кибиксиз: бир биринги билиб, бир болуб джашасагъыз, сизни бир адам да хорламаз, алай болмаса уа, сизни ким да ууатыр, сизни ким да хорлар,—деб ангылатханды.

Л. Толстойдан.

-
1. Аталары джашларына не осият этгенди?
 2. Джашлары ол осиятны толтургъанмыдыла?
 3. Бирикмекликни магъанасын айтыгъыз.
 4. Бирликде—тирилик.

Иги кыызчыкды Акътамакъ.

Иги кыызчыкды Акътамакъ.
Болушады аммагъа:
Джуууады аякъ, табакъ,
Тизеди барын табхагъа.

Мылы буштукъ бла сюртеди
Букъу къоннган джерлени,
Бабушлагъа аш береди,
Унутмай джюджекленени.

Юй ишден айырса къол,
Башын джуууб тарайды.
Китабларын алыб, ол
Дерслерине къарайды.

Иги кыызчыкды Акътамакъ—
Дерсин эрлей этеди.
Бети-къолу чыммакъ акъ,
Билим алыргъа кетеди.

Дибирлени Ш.

Мариям бла Ахмат.

Мариям бла Ахматны аналары ауругъанды.
Доктор анга: „Къобмай орунда джат,“—дегенди.
Мариям бла Ахмат аналары этерик ишле-

ни барын да кеслери этгендиле. Ахмат эртден-
нгиликде отун джаргъанды, суу келтиргенди.
Мариям юй джыйгъанды, сибиргенди. Школдан
келгенден сора Мариям аш биширгенди, Ахмат
анасына къарагъанды.

-
1. Ахмат бла Мариямны аналарына не болгъан эди?
 2. Ахмат не эте эди?
 3. Мариям не эте эди?

„Ол къарт олтурсун“.

Автобусха кёб адам басыннганды. Анасы
къызына:

— Олтура кир, орун табылмай къаллыкъ-
ды!—дегенди. Къызыны тегерегине къараб:

— Анам, бир къарт орун табмай, ёрге сюе-
либ турады. Ол олтурсун, мен ёрге туруб да
барырма!—дегенди.

Ёзденланы Х.

Лётчик анам.

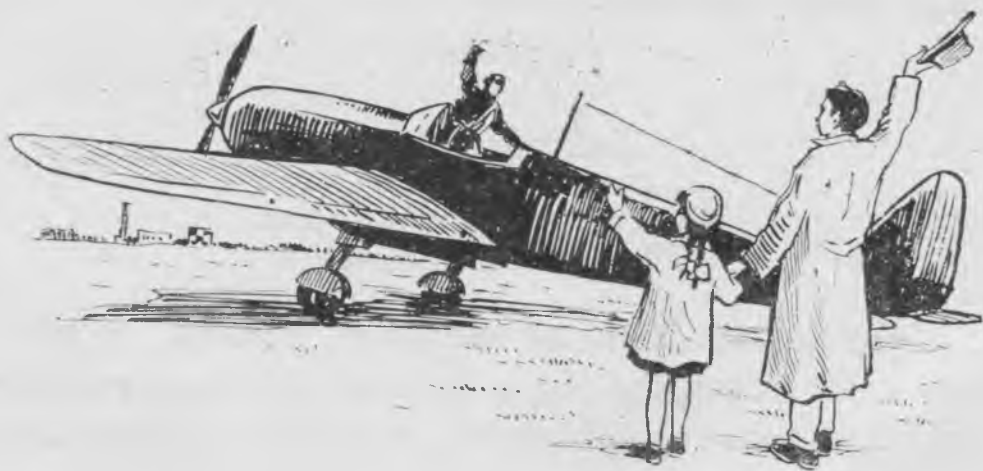
(Классдан тышында окъургъа,
къызчыкъны хапары.)

Мен анамы бек сюеме: ол а алай игиди,
ашхыды, батырды. Бир затдан да къоркъмай-
ды. Мен аны бла Къара тенгизни бойнунда

джашагъан эдим. Солугъан юйде бир гитче къайыкъчыкъ бар эди. Мени анам ол къайыкъчыкъны алыб, биз да анга миниб, тенгизни узагъына кете эдик. Кючлю джел кёлтюрюлген эди. Толкъунла бизни къайыкъчыкъны арыбери чайкъай эдиле. Аны ючюн мени анам сан да этмей эди. Ол къоркъмай эди. Мен да аны джанына олтура эдим. Джелге элтдирмезге бёркчюгюме джабыша эдим.

Мен анам бла къаялагъа да чыгъыучан эдим. Биз чыкъгъан джерлени джолчукълары бек тар эм тик эдиле. Бир джолда джолчугъубуздан аджашдыкъ. Мен къайры атларгъа билмей тохтадым. Мени анам а ташдан ташха секире, мени дагъыда джолгъа чыгъарды.

Самолётну таугъа чыгъаргъан, къайыкъ бла сууда джюзерге къалай къоркъар? Ол лётчик



Самолёт бла таулары тенгизлени да башларында учханды.

Бир осал иши анамы—бош заманы аны бек аз болады. Бир бирде мен аны саулай ыйыкканы кёрмейме, алай а солугъан заманында, солуу кюнлеринде, мени кесинден айырмай джурюйдю. Хар заманда джырлайды, китаб окъуйду, бир бирде уа мени гинджилериме чепкенле да тигеди.

III.

Кёб болмай мен анам учхан самолётну ичине киргенме. Аны къатында джумушакъ шиндикге олтуруб айтдым:

— Мен мындан кетерге сюймейме. Мени биргенге ал, — деб.

Анам манга айтды:

— Биз экибиз да учуб кетсек, сени атанга ким къарарыкканды?

— Тюз айтаса. Анам, ашхы джолгъа бар, дженгил къайт, — дедим.

-
1. Сен анангы сюемисе, айтханын этемисе?
 2. Къызчыкканы анасы ким болгъанды?
 3. Солугъан кюнлеринде анасы къызчыгъын къалайлада айландыргъанды?

Керти сёзлю.

Юнюсю кърнашы тюкенден бир ариу джюлгюшчюк алгъанды. Юнюсчюк аны бла бачхада атасы орнатхан кёгет терекчикни кесгенди.

Кесилиб тургъан терекчикни кёрюб, атасы мыдах болуб, Юнюсчюкге соргъанды:

— Ол мен орнатхан кёгет терекчикни ким кесгенди?

Юнюсчюк джашырмай атасына былай айтханды:

— Атам, мен кесгенме терекчикни. — Ол заманда атасы:

— Кёгет терекле бек багъалы затладыла, алай болса да сен джашырмай, керти айтханынг андан да багъалыды, — деб, Юнюсчюкню къучакълагъанды. Атасы Юнюсчюкге джюлгюшчюк бла, башха кезлик бла да ойнамазгъа керек болгъанын айтханды. Андан сора Юнюсчюк этгенине сокъураныб, джюлгюшчюкню иесине къайтаргъанды.

-
1. Юнюсчюкге кърнашы не алгъанды?
 2. Ол джюлгюч бла не хата этгенди?
 3. Джашыны керти айтханына атасы не айтханды?
 4. Юнюсге къаллай сёзлю джашчыкъ дерге боллукъду?



Бу суратха къараб, мында не этгенлерин ай тыгъыз. Суратда кимлени кёресиз?

Сокъур бла фонарь.

Бир сокъур киши кече къарангыда аллына фонарь тутуб бара тургъанды. Бир джашчыкъ джолугъуб:

— Кесинг сокъурса, сора сеннге фонарь неге керекди? — дегенди.

— Сенича джашла къарангыда кёрмей, кеслерин уруб мени сютюмю тёмесинле деб элтеме, — дегенди.

1. Сокъур киши джашха тюз джууаб бергенмиди?

Къыш



Къыш.

Саулай джерни агъартыб,
Биягъы къар джауады,
Джел къарны боранлатыб,
Малны баугъа къууады.
Суула да, кёзлеуле да
Къаты бузлаб къалалла,
Джаугъан къарла чегетде
Бутакъланы къыралла.

Байкъулланы Д.

Къышны къылыкълары.

(Класдан тышында окъургъа).

(Тау рух)

Къыш дуниядан хар нени да къурутургъа акъыл этгенди. Ол эм алгъа къанатлылагъа джете башлагъанды. Къанатлыла уа джылы джерлеге кетгендиле. Къыш быланы джетел-мезлигин билгенди.

Ол кесин джаныуарла таба ата башлагъанды. Къар ёзенлени, тюзлени, чегетлени джабханды. Джерни башын бузлата башлагъанды.

Джаныуарла да къоркъмагъандыла. Кимни джылы тону болгъанды, кимни орну болуб ары киргенди.

Къыш чамлана башлагъанды, аллын чабакъла таба бургъанды. Сууланы бузлатыб, бузланы чыкъырдатыб башлагъанды. Суулагъа эм да кёллеге кёпюрле ишлегенди.

Суула бла кёллени къуру башлары бузлагъанды. Чабакъла уа сууну теренине кетгендиле. Бузну тюбюнде уа алагъа сууукъ джукъ да этелмегенди.

Къыш алгъындан да бек ачыуланганды да аллын адамлагъа айландыргъанды. Эшиклени, терезелени тыкъырдатханды. Адамла уа печде отну джакъгъандыла. Джылы юйледе олтуруб, къышны самаркъау этгендиле.

Къышдан уллула къой, гитче сабийле да къркъмагъандыла. Чана бла учуб, кърдан гинджиле, джуммакъла этиб ойнагъандыла.

Сабийле дагъыда:

— Келчи, къыш, кимни къркъутурукъ эсенг да!—деб къычыргъандыла.

-
1. Къыш кимлени къркъутур мурат этген эди?
 2. Адамла, джаныуарла къышха къалай джолукъган эдиле?
 3. Сабийле къыш къалай оюнланы ойнай эдиле?

Буз аккада къронакъда.

(Классдан тышында окъургъа).

Маша орунда джукълаб аламат тюш къргенди. Ол къалын чегетде болгъанча болгъанды. Кърараса, буз акка бек кърарт, чал болуб аны аллында олтурады; ол буз шиндикге олтуруб, кърар джуммакъланы ашайды; башын бир джанына бурса, чачындан къырау агъа, солуса уа тылпыу чыгъа.

— А-а-а, кюнюнг ашхы болсун, къызчыгъым, сау кел, къронакъгъамы келгенсе, меннге болушурса; меннге, кърартха, солургъа заман болгъанды; бар да меннге орун эт, эсингде болсун, къуу тешекни иги къагъарса, — дегенди.

Акка аны кесини юйюне келтиргенча болгъанды. Буз акканы юйю саулай буздан ишлен-

нгенди: эшиклери да, терезелери да, юйюню туюбу да буздан ишленнгендиле, къабыргъалары бютеу къар джулдузладан джасалгъандыла. Аны орундугъунда уа къуу тешекни орнуна джумушакъ къар джайылыбды. Къартны джатар орнун джумушакъ этерге, Маша къарны къагъыб-согъуб башлагъанды, аны уа — ол джызыкъчыкъны, къоллары буюгъуб, бармакълары кызаргъандыла.

— Хата джокъду, ол саулукъду, — дегенди буз акка. — Бери къарачы, менде бу сейирлик неди? — дегенди.



Ол кесини къар тѣшеги бла джууургъанын ёрге кѣлтюренинде, тѣшекни тюбюнден джашил кырдык чыгъыб келгенин кѣргенди. Маша кырдыкны бек джазыкъсыннганды.

— Сен джашил кырдыкны къар тѣшекни тюбюнде дунягъа чыгъаргъа къоймай нек тураса? —деб соргъанды.

— Чыгъаргъа къоймагъаным, не ючюндю десенг, кырдыкны заманы джетмегенди, анга алкъын къарыу кирмегенди, ма аны ючюндю, — дегенди акка. — Ол бери чыкъса уа, аны къыш къысыб, сора джай заманда бишмей къаллыкъды. Мен кесими къар тѣшегим бла джашил кырдыкны юсюн джабыб ма аны ючюн турама, джаз болса уа мени къар тѣшегим эририкди, сора кырдык да джарыкъгъа чыгъарыкъды. Андан сора ол баш къусуб, алапат будай битерикди, — дегенди. — Не къадар къар кѣб болса, ол къадар мюрзеу да кѣб болады деб, бош айтылмагъанды. Былайда Маша уяныб къалгъанды.

Д. Одоевский.

-
1. Маша тюшюнде кимни кѣргенди?
 2. Буз акканы юю не затдан ишленнгенди?
 3. Маша къар тѣшекни тюбюнде не кѣргенди?
 4. Къар не хайыр береди?

Эл берген джомакъла.

Юй башында ала кийиз.
Отда джанмайды, сууда батмайды.
Кенг ёзенде акъ джабыу.

(Джулдузла, буз, къар.)

Къыш чегетде.

I.

Къыш чегет сууукъ болуб шууулдайды. Къачда акъ къоянлагъа чегетде аманды. Терекле ортасында аланы акъ тонлары узакъдан танылады. Тереклени джумушакъ къар джабады, чегет талала агъарадыла. Акъ тонлу къоянла къууанадыла. Энди аланы акъ тонларын киши кёрлюк тюлдю.

II.

Биринчи къар тюшгенлей, уучу джаныуарланы ызларына къарай джайылды.

Чегетде аякъ ызла кёбдюле. Ма агъач къоян терекден терекге секиреди. Бир агъаз да къачды. Ма сакъ эм да хыйлачы тюлкую ёзенни кетди, уучу чегетге барады. Бир джерде джумарыкъны учурады, бир джерде агъач къоян ёлтюреди.

Бир уллу базыкъ терекни тюбюнде айю кюрке табды.

III.

Чегетде айюден иги джашагъан джаныуар джокъду. Къачда ол кесине кюрке джарашдырады. Кюркени тюбюне терек булчукъладан эм да терек къабукъладан тешейди. Айюню кюркеси джылы болады. Ол анда бир джанындан бир джанына аунай джатады. Уучу анга къалай джууукълашханын ол эшитмейди.

И. Соколов-Микитов.

-
1. Къачда акъ къоянлагъа нек аманды?
 2. Къыш болса акъ къоянла нек къууанадыла?
 3. Уучу чегетде къайсы джаныуарланы изледи?
 4. Ол аланы не ышанлары бла ызлайды?

Джылны чакълары.

1. Джылны башындан башлаб, ахырына дери айланы атларын тюз тизиб айтыгъыз.

Апрель, март, январь, июнь, февраль, август, май, июль, декабрь, сентябрь, ноябрь, октябрь.

2. Джылны чакъларына кере, айланы атларын тюз тизиб айтыгъыз. Къыш —..., ..., Джаз —..., ..., Джай—..., ..., Къач—..., ...,

Кюрт.

Бузлауукъда къаурала
Бирер „терек“ болалла.
Чунгур-мунгур джерле да
Терен кюртден толалла.

Сокъмакъ болуб орамла
 Аякъланы тайдыра,
 Тик джерледе боранла
 Уллу кюртле ойдура.

Байкъулланы Д.



Бёрюню
 ызлары

Тюлкюню
 ызлары

Къоянны
 ызлары

Къаргъаны
 ызлары

Суратха къарагъыз да, джаныуарланы ызларын эсигизде тутугъуз.

Адам къарны тюбюнде.

Арефей чегетге отуннга кетиб, кечге дери къалгъанды. Боран къобханды, ол джолда бара тюз джолундан аджашханча кёрюннгенди. Сора ол атын арбасын да къоюб, джолну табармы эдим деб, бир джанына кетгенди.

Къар терен болгъанды. Арефей къарыуун тауусуб кюртге батханды. Сора къар аны басханды.

Аты сюеле-сюеле туруб, солугъанындан сора, джюгюн да тартыб, кеси юйлерине салыб баргъанды.

Юйде къарасала, ат джангыз кеси келиб тура. Арефейни излей адамла джайылгъандыла. Кёб айлангандыла, атла бла да излегендиле, алай болса да аны табмагъандыла. Экинчи кюн а биягъынлай излерге бирер атха миниб кетгендиле, дагъыда джукъ табмагъандыла.

Ючюнчю кюн бир уучу ити бла айлана баргъанды. Ити джолдан узакъ болмай, бир джыйы ангылагъанды. Ит аякълары бла кърны къазыб тебрегенди. — Не зат болур былайда деб, уучу да алайгъа къраргъа баргъанды. Ит бир чунгурну ачханды, ол чунгурдан тылпыу чыгъа тургъанын уучу кёргенди.

Сора ол да алайын терен къаза тебрегенди. Къраса, чунгурну ичинде бир адам джатыб джукълаб тура, эрлай уучу чунгурну башын кър бла джабыб, дженгил огъуна, элге хапар этерге чабханды.

Халкъ джыйылгъанды. Арефейни къазыб алыб юйюне келтиргендиле. Алгъы бурун аны эшикде кър бла ышыгъандыла.

С. Аксаков.

-
1. Арефейге не кыйынлыкъ джетгенди?
 2. Аны юйде къалай билгендиле?

3. Арефейни ким табханды?
4. Арефейни келтиргенлей, юй ичине нек кийирмегендиле?
5. Бу хапардан не ангыладыгъыз?

Не кючлюсе.

(Халкъ айтыу)

(Классдан тышында окъургъа).

Ёгюзню сояргъа тартыб,

Бузгъа джыкъдыла.

— Ой, буз, не кючлюсе!

— Кючлю болсам, кюн эритмез эди.

— Ой, кюн, не кючлюсе!

— Кючлю болсам, тубан джабмаз эди.

— Ой, тубан, не кючлюсе!

— Кючлю болсам, джауум джарыб
ётерми эди.

— Ой, джауум, не кючлюсе!

— Кючлю болсам, джер джутмаз эди.

— Ой, джер, не кючлюсе!

— Кючлю болсам, кырдык джарыб
чыкъмаз эди.

— Ой, кырдык, не кючлюсе!

— Кючлю болсам, къой чёблемез эди.

— Ой, къой, не кючлюсе!

— Кючлю болсам, къозум къонакълыкъ
болмаз эди.

— Ой, къонакъ, не кючлюсе!

— Кючлю болсам, ат джерими
чычхан ашамаз эди.

— Ой, чычхан, не кючлюсе!
— Кючлю болсам, киштик тутмаз эди.
— Ой, киштик, не кючлюсе!
— Айхай кючлюме, азау тишлиме.
Сютдю, этди ашауум,
Къуу джасдыкъда джатыуум,
Чыгъарама татыуун.

Буз акка.

Хазырмысыз, аланла,
Джангы джылны кюнюне,
Ким алгъа келтиргенди
Наз терекни юйюне?

Бу джангы джыл, джангы кюн
Джангы эшик ачады,
Артыкъ да джаш тёлюге
Уллу насыб чачады.

Биз школда юйде да
Ёлкаланы джасайбыз,
Бу джылны атына да
Насыб джыл деб атайбыз.

Боташланы А.

Къыш фермада.

Бизни колхозну алаамат сют фермасы барды. Фермада саулукъ ийнекле кёбдюле. Джигер малчыла, Даут бла Харун, алагъа къарай-

дыла. Хар кюн сайын татымлы ашны маллагъа бередила, тублерин таза тутадыла. Акъ халатлары бла ийнек саууучула ийнеклени сауадыла. Ийнекледен кѣб сют аладыла. Къралгъа сют сатыу джай кѣзюудеча тохтамай барады. Колхоз фермадан кѣб хайыр алады.

Чотчаланы Ш.

Ёлка.

Мени туугъан джеримде,
Чегетлени ичинде,
Туууб бизден узакъда,
Ёсюб джашил къабхакъда,
Бюгюн ариу кийиниб,
Аллыбызда сюелиб,
Оюнчакъдан толгъанды,
Бек сейирлик болгъанды.

Сылпагъарланы О.

Чыпчыкъла.

(Къызчыкъны хапары).

Мен тамада эгечим бла школдан келе эдим. Джолда, бизни тюз аллыбызда, чыпчыкъла секире эм джююулдей эдиле. Ала кеслерине ашарыкъ излей эдиле. Бир бюртюк табсакъ дегенча, мешхутну тѣгерегинде айлана эдиле.

Мен эгечиме:

— Соня, кыш чыпчыкыла адамладан нек кыоркымайдыла? — деб сордум.

— Ала сенден ашарыкы тилейдиле, — деди Соня.

— Мен юйге келгенлей, гырджын алыб орамгыа чыкыдым. Гырджын ууатыб, чыпчыкылагыа атыб кетмей, алагыа кыарадым. Ала секире-секире келиб, ашаб башладыла.



-
1. Уллу эгечинден кыызчыкы не зат ангылады?
 2. Андан сора кыызчыкы чыпчыкылагыа кы ала й кыарай эди?
 3. Сиз чыпчыкылары сюемисиз?

Мени кыояным.

(Джашчыкыны хапары).
(Классдан тышында окыургыа).

I.

Манга саугыагыа гитче кыоянчыкы берген эдиле. Кыоянчыкы асыры кыоркыгыандан кыачыб мюйюшлеге бугыаргыа кюреше эди. Аны тюгю акысыл эди. Арт аякылары узун эдиле. Кыулакылары да узунла, кыыйырчыкылары бирси кыоянчыкылача кыарачыкыла эдиле.

Къоянчыкъ бизге илеше башлагъан эди. Чакъырсам, узун къулакъчыкъларын да ойнатыб келе эди. Алай а ол бек мухарчыкъ эди. Ётмек, борщ, къобуста ашай эди, быхыны неден да бек суюе эди.

Мен анга чыбыкъладан эшиб чалдыш уячыкъ ишлеген эдим, туюне бичен салгъан эдим, джумушакъ быстырла да джайгъан эдим. Ол анда джукълай эди. Къояным ёсдю, уллу болду, адамлагъа юренди, адам чакъыргъанлай, уясындан чыгъыб чаба эди.

II.

Дагъыда бизни бир киштигибиз бар эди. Кеси уллу, къара чайырча, къара эди. Аны аты да Къара эди. Уллу сары кёзлери, тюлкючюкча, чырпа къуйругъу бар эди. Аны бла къояным шох болду. Къара кюн узуну печь юсюнде джатады. Къабыргъаларын къыздырады, кече къобады.

III.

Мен къоянчыгъымы эрикгенин эслей башладым. Ол терезени аллына олтуруб, аякъчыгъы бла терезени къагъа эди. Бир джолда терезени мияласын ууатыргъа аздан къалгъан эди. Терезе юсюнде ёсген хансчыкъланы чапракъларын ашай эди. Андан секириб тюшюб, юй эшикни адамча, аякъчыкълары бла къагъа



эди... Аны тышына кетерге ыразы болгъанын эследим.

Аны джазыкъсынырым келди, бизде джашаялмазлыгъын билдим. Аны башына бош этерге акъылыма келди.

Къоянчыкъ ёсюб, анга къарыу кирген эди.

Мен аны эшик аллына чыгъарыб, джерге салдым. Не этеригине къарадым. Ол къулакъчыкълары джумуб, манга къарады да:

— Сау къал, тенгчигим, дегенча, секириб-секириб чегетге дженгил къачыб кетди.

Бёрю бла тюлкю.

(Классдан тышында окъургъа)

Бир джолда бёрю бла тюлкю чабакъ тутаргъа баргъан эдиле.

— Чабакъ ауну ким элтирикди?—дегенди бёрю.

— Сен, сени къуйругъунг меникинден базыкъды,—дегенди тюлкую. Ала суу джагъагъа келген эдиле. Тюлкую чабакъ ауну бёрюню къуйругъуна къаты байлагъан эди. Аугъа чабакъ кёб тюшген эди. Бёрю ауну тарта-тарта кетгенди да, чабакъла асыры кёбден чыгъаралмай, бёрюню къуйругъу юзюлген эди.

— Сен манга бу оюнланы этгенинг ючюн, мен сени ашамай къоймам,—деб, бёрю тюлкуюге ачыуланган эди,

— Кеч, джаным, кёзюм! Кел экибиз да гюрбеджиге барайыкъ, сени къуйругъунгу орнуна бек кючлю бегитирле, ол ёмюрде да юзюлмез,—деген эди тюлкую.

Тюлкуюню буйругъуна кёре, темирчи бир темир кесекни тёшнююсюне салгъан эди. Алайдан алыб, аны кереклисича къыздырыб, бёрюню къуйругъуну юзюлген джерине джетдирген эди.

Бёрю дунияны къычырыкъдан алдырыб къачыб тебреген эди. Бир бёлек заман озгъандан сора, бёрю бла тюлкую джолда бир бирлерине тюбешгендиле. Бёрю бек ачыуланыб тюлкуюге:

— Сен бу джол менден къутулмазса, мен сени ашарма!—дегенди.

— Къой, къуйрукъсуз тенгим! Энди мен сени бла безигенликге, санга алай этерге джарамайды.

— Аны къой да мени бла кел. Мен бир иги къыймала тагъылгъан джер билеме. Ала мени сингир этимден игирек болурла деб умут этеме,—дегенди тюкю.

Бёрю тюкюге къыймаланы урларгъа болушханды, ала къыймаланы чегетге элтгендиле.

— Энди,—дегенди тюкю,—быланы терекни башына тагъаргъа керекди. Биз къыймаланы былайда къойсакъ, башха джаныуарла келиб кеслерине юлюш излерле. Огъесе бир джер юй ишлеб, анда асыраб, кесибиз керекли болсакъ ала турурчамы этейик?

Бёрю разылыгъын билдиргенди. Тюкю къыймаланы мийик терекни башына тагъыб бошагъанлай, аланы ашаб тебregenди. Бёрю, терекге мине билмегени себебли, тюкюге айтханды:

— Мени юлюшюмю бери атчы!

— Чубур, менден тюшгенлени аша!

— Тохта, сени, аманлыкъчы, сени этинг терек къабукъдан къаты болса да энди тюбес сени ашамай къоймам!

— Былайда бу бёрю улугъанды. Аны улугъанын эштиб чегетде бёрюле барысы да джыйылгъандыла. Бёрю, джыйылгъанлагъа тюкюню хыйлалыгъын айтханды. Аладан кесине болушлукъ тилегенди. Бёрюле ол бёрюге болушсала, къыймаладан алагъа юлюш чыгъарыргъа

сѣз бергенди. Бѣрюле разы болгъандыла. Ала терекге таяныб бир бирини юсю бла терекге ёрлерге мурат этгендиле. Бек тюбюнде барын да кѣлтюрюрге Чубургъа тюшгенди.

Бѣрюле бири бирини юсюне миниб тюлкюге джетерге башлаганлай, тюлкю кычыргъанды:

— Темирчи, темирчи, кыызгъан темирни бери джетдир!

Аны эшитгенлей, Чубур бек кърккъуб, дженгил огъуна, тёрт аягына да туруб, къачалгъаныча къачханды. Ол темирчини кыызгъан темир бла не этеригин билгенди.

Бѣрюле бары джыгъылгъандыла. Ала Чубургъа ачууланыб, кыууб ызындан джетиб буугъандыла.

Аманлыкъчы тюлкю алагъа кюле, кыймаланы ашаб бошагъанды.

-
- 1 Бѣрю бла тюлкю къайры баргъандыла?
 2. Чабакъ ауну къайры такъгъандыла?
 3. Бѣрю тюлкюге не айтыб ачууланганды?
 4. Ала гюрбеджиге нек баргъандыла?
 6. Бѣрю кыймаланы урларгъа тюлкюге къалай болушханды?
 6. Аланы къайда асырагъандыла?

ЛЕНИНИ КЮНЛЕРИ



Устазыбыз Ленинге.

Хорламланы иеси,
Залимликни кьоратхан,
Сокъурланы сау этиб,
Кюн джарыкъгъа кьаратхан.

Бююн кьойду кьаламын
Аны сыйлы билеги.
Тохтады олсагъатда
Тебмей ётгюр джюреги.

Кеси бизден кетсе да,
Осияты джашайды.
Бютеу джерни башында
Ленинизм атлайды.

Боташланы Абидат.

Сокольникде ёлка.

Сокольникде сабий юйде ёлка хазырлай эдиле. Ол ингирге хазыр болгъан эди.

Оюнчакъланы барысын сабийле кеслери иш-леген эдиле.

Былайда айю сурат, къоян сурат эм пил суратла бар эдиле. Буз акка ёлканы бек башында олтура эди.

Бары да Ленинни сакълай эдиле. Орамда боран эди. Джел сызгъыра эди. Аны себебли, машина юй аллына келгенин киши эшитмеген эди.

Машинадан Владимир Ильич чыкъды.

Ол тешилиб, сабийле болгъан джерге барды. Ала бары да Ленинге къараб тынгыладыла.

Ленин:

— Сизден киштик бла чычхан оюнну ойнай ким биледи?—деб сорду. Анга къызчыкъланы абаданы, Вера джууаб берди.

— Мен!

— Мен да,—деб аны ызындан джашчыкъладан Лёша къычырды.

— Алай эсе, сен киштик боласа,—деди Владимир Ильич.

Сабийле тегерек болдула. Ёлка уа ортада эди.



Чычханнга гитче Катяны айырдыла,
Леша Катяны кьюуду. Катя джетиб Ленин-
ден тутду. Владимир Ильич аны мийикге кёл-
тюрдю.

— Киштик чычханчыкъны джетелмеди,— деди Ленин. Андан сора чычханчыкъ Соня болду. Лёша Соняны джетиб тутду.

Кёб ойнадыла, бары да джылындыла.

Аны ызындан ёлканы тегерегине чабыб башладыла. Ол гитче Катя, Ленинни къатында чаба эди. Ленин аны къолундан тутуб бара эди.

Ол заманда Надежда Константиновна Крупская бла Мария Ильинична—Владимир Ильични эгечи, юйге бир уллу корзинка бла сау-гъала келтирдиле. Ол сау-гъаланы сабийлеге Ленин келтирген эди.

Кимге автомобиль, кимге труба, кимге барабан джетди.

Катягъа гинджи бердиле.

Ма, сабийле тургъан юйде, Сокольникде, къаллай ёлка болгъан эди.

А. Кононов.

-
1. Ёлканы къа йда джарашдыргъандыла?
 2. Аны оюнчакъларын ким джарашдыргъанды?
 3. Сабийле кимни сакълай эдиле?
 4. Владимир Ильич сабийлеге не айтхан эди?
 5. Чычхан бла киштикге кимни айырдыла?
 6. Сабийлеге сау-гъаны ким келтирди?

Ленинни осиятларына кёре не этилгенди.

Бизни къралда кёб фабрикала, заводла эм алада ишлеген ишчилеге уллу джарыкъ юйле ишленгендиле. Элледе бай колхозла къралгъандыла.

Шахарла бла элледе яслиле, детсадла, школла, библиотекала, больницала ишленгендиле эм да ачылгъандыла.

Ишчиле бла колхозчула солургъа, солуу юйле, санаторийле ачылгъандыла.

Революциягъа дери бу юйде бир помещик джашай эди. Аны юйдегиси беш адам эди. Помещик джукъ ишлемей эди. Анга кьуллукъ джумушчулары эте эдиле. Ол бачхаларына,





паркларына не эллини, не ишчини джибермей эди. Былада айланган, ойнагъан помещикни сабийлери эдиле.

Революциядан сора, бу юйде детдом ачхандыла. Мында джюз джарым сабий джашайды.

Бу юйде аталары эм аналары болмагъан сабийле джашайдыла. Ала бу юйню кеслерини юйлери кибик суюдиле.

Мында сабийлеге иги къарайдыла: ашатадыла, кийиндиредиле.

Сабийле школда окъуйдула, андан бошасала, гокка ханслагъа къарайдыла, ёстюредиле, хар затны тазалайдыла, площадкада тюрлю-тюрлю оюнла ойнайдыла.

Ленин эллилени эм ишчилени джаны кибик суюе эди.

Ишлеген эм кыйналгъан адам иги да ашасын, иги джашасын дей эди.

Ленин кёргюзген джол бла совет халкъ кеслерини Ата джуртларын къаты суюедиле, джигер урунадыла, коммунизмге барадыла.

-
1. Бизни кыралда неле ишленедиле?
 2. Элледе, шахарлада неле кыуралгъандыла, ачылгъандыла?
 3. Революциягъа дери уа къалай эди?
 4. Революциядан сора сабийлеге, халкъгъа джашау къалай болду?
 5. Ленин халкъны къалай суюе эди?
 6. Совет Союзну халкълары бир бирлери бла къалай джашайдыла?

Уллу Ленин джашайды.

Хар кечеде, хар кюнде,
Саулай джерни юсюнде
Сыйлы аты айтылгъан,
Тюрлю-тюрлю тилледе.
Кесин халкъгъа танытхан,
Бир аууздан махталгъан,
Санаусуз джюрекледе
Уллу Ленин джашайды.
Эркинликни, тенгликни

Джарлылагъа юлешген,
Артыкълыкъны, бийликни
Тамырындан кюйдюрген,
Кесин бизге суюдюрген.
Къыйын джолгъа уста болгъан
Ёмюрлеге юлгю салгъан,
Уллу Ленин джашайды.

Хубийланы Н



СОВЕТ АСКЕР

Совет Аскер.

Насыблыбыз, биз насыблы,—
Совет Аскер атыбыз.

Ойна, къууан, ишле, халкъым,
Чагъады джангы садыбыз.

Ойна, къууан, ишле, урун,
Биз сакълайбыз чеклени,
Джау айланса биз барырбыз,
Джабыб джерни, кеклени.

Бизни ишибиз тюзлюк ишди,
Таба аны билирбиз.
Фашистлени джокъ этген да
Ма, биз Совет Аскербиз.

(Байкъулланы А-К.)

Совет Аскер.

23-чю февраль Совет Аскерни къууанч кюнюдю. Совет Аскер бизни къралыбызны джауладан сакълайды.

Ол кёб джауну хорлагъанды. Совет Аскерни бек кыйын урушу немец фашистле бла болгъанды. Фашистле Совет властны джокъ этерге умут этгендиле. Аланы саулай дуняны башын зор бла алыргъа умутлары болгъанды. Бизни къралны адамларын кеслерине кзул этерге мурат этгендиле. Ол фашистле бизни кёб элибизни, кёб шахарыбызны кзурутхандыла.

Бизни халкыбыз бары кюбханды.

Бизни солдатларыбыз бек батыр сермешгендиле. Айтылгъан тенгизчилерибиз а фашистлени кемелерин тенгизге батдыргъандыла.

Совет Аскерге бютеу халкыбыз болушханды: ишчиле заводлада сауут эте эдиле, машинала ишлей эдиле; колхозчула Совет Аскерге сабанлада мюрзеу ёсдюре эдиле.

Совет Аскер фашистлени ууатханды, бизни къралыбызны эркин этгенди, Рейхстагга кызыл байракъ чанчханды.

Совет Аскерни халкъла бары да суюдиле.

Праздник болса, Москвада Кызыл площадха парадха, бизни Совет Аскерибиз чыгъа-

ды. Кючлю танкала гюрюлдеб озадыла. Кёкде
темир къушла дженгил учадыла.

Джашасын Совет Аскер!

1. Совет Аскерни къуанч кюню не заманда болады?
2. Совет Аскер бизни кимледен сакълайды?
3. Совет Аскер къайсы джаулары хорлагъанды?
4. Фашистлени бизни къралны миллетин не этерге муратлары бар эди?
5. Совет Аскерге халкъ не бла болушханды?
6. Праздник кюн Аскер къайры чыгъады?

Нарт сёз:

Батыр айтса къайтмаз.

Биз хазырбыз.

Биз хазырбыз,
Кюкюресе ачы тауушу
Къазауатны.
Къуш тюгюнлей биз
Чачарбыз
Бизге къраршчы тургъан
Джауну.

Къаракетланы И.

Тюклю санитарла.

(Устаз окъуйду.)

I.

Чегетде уруш бара эди.

Агъач дуппурдан узакъ болмай, талада бир солдат джата эди.

Анга окъ тийиб ауур джаралы болгъан эди.

Аны тохтамай къаны бара эди, алай а болушлукъ келмей эди. Аны анда болгъанын бир адам да билмеген эди.

Уллу джел урду; джукъу арасындача, джаралы адам солугъан таууш эшитди. Ол къыйналыб кёзлерин ачды. Андан эки атламда бир уллу ит тура эди. Аны бойнунда бир таякъчыкъ бар эди.



Джаралы къууанды. Энди ол джангыз тюлдю!

— Итчик, бери, бери!—деб, ол аны чакъырды.

Овчарка анга къуйругъун ойнатды. Андан сора, ол боюнлугъунда таякъчыкъны тишлери бла къабыб, къачыб кетди.

— Ой! Кетди,—деб, джаралы терен ахсыныб, кёзлерин къысды.

II.

Ит къайтды. Биргесине да чаналары бла эки адам келедиле. Ала аскерчи санитарла эдиле. Ала овчарканы ёзенде джаралылары излерге джиберген эдиле.

Ит эски шагъырейине атханча, солдатха кесин атыб, аны бетин джалады.

Ол заманда солдат аны сылаб айтды:

— Мени сумкамда бир шоколад барды. Аны итге беригиз. Ол мени табыб, джанымы къалдыргъанды.

Санитарла аны джараларын байлаб, госпиталгъа элтдиле. Энди ол сау болгъанды.

III.

Овчарка джаралылары табханын санитарла къалай билгендиле? Аны таякъчыгъындан. Ит излей баргъан джеринден таякъчыкъны

кѡабыб кѡайтса, ол кимни эсе да табханы билинеди. Итлени алай юретедиле.

Ленинградда сейирлик школ барды. Ол школну окѡуучулары джаза, окѡуй билмейдиле, китаблары, тетрадлары да джокѡду. Ол окѡуучула—итледиле.

Урушда джаралы болгѡан адамны табаргѡа, аланы толу юч ай юретедиле.

Алай итлеге санитарла дейдиле. Ала шкок тауушдан кѡоркѡмайдыла, эм башха адамгѡа алдатмайдыла.

Санитаргѡа юретирге итлени барысын да алмайдыла, итлени акѡыллыларын аладыла. Огѡурсуз эм кѡабыучу ит джаралыны кѡоркѡтургѡа эм джанына тиерге боллукѡду.

Тюклю санитарла урушда кѡблени джанларын сакѡлайдыла.

-
1. Тюклю санитарла деб неге айтадыла?
 2. Итни адамгѡа не хайыры барды?
 3. Ит джаралыны кѡалай табды эм кѡалай билдирди?

Юрий Гагарин.

Адамла космосха учаргѡа, анда хар затны сынаргѡа, билирге эртдеден умут этгендиле. Бу затны киши этелмегенди. 1961 джыл 12-чи апрелде адам улуну мураты толду. Бизни



Ата джуртубузну джигит джашы Юрий Гагарин космосха джол ачды. Ол космос кеме бла уллу мийикликде Джерни тегерегине айланыб, рахат ызына тюшдю. Гагаринни этген джигитлиги бютеу дунягъа белгили болду. Бизни халкъыбыз къууанч этди. Гагарин бла тюбешиу болду, аны алгъышладыла. Пионерле гокка хансла бердиле. „Гагариннге пионер салам!“ — деген тауушла чыкъдыла.

Чотчаланы Ш.

ШАХАР



Ленинградха.

(Устаз окъуйду).

Салам сеннге, исси салам, Ленинград,
Россияда махтаулукъгъа къуралгъан,
Уллу шахар, юсюнгде бард сыйлы ат,
Джигер шахар, кече кюн да урунган.

Октябрны сен, джигит табхан анасы,
Сеннге разыд халкъым-джамагъат,
Ётлюлени, джигитлени къаласы,
Джюреклеге багъалы джер—Ленинград!

Къарайма мен сыфатынгдан тоймайын,
Сыйлы шахар, Ленинградым-бауурум.
Энди сенде къан уруш чырт болмайын,
Ата джуртха талмай ишле, ёс, урун.

Суюнчланы А.

Москвагъа баргъаныбыз.

Биз поезд бла Москвагъа бардыкъ. Москвада вокзалдан площадха чыкъдыкъ. Мен кѣб автомобиль кѣрдюм. Ала тизгин тохтаб тура эдиле. Орамда кѣб темир джол кѣрдюм. Аланы юсюнде юч вагон бара эди. Вагонланы паровозлары джокъ эди.

— Былагъа трамвай дейдиле,—деди анам. Машинала тохтаучу джерге джетдик.

Шофер сорду:

— Сизге машина керекмиди?

Анам айтды:

— Хо, хо, машина керекди.

— Келигиз, олтуругъуз,—деди ол.

Биз автомобилге миндик. Аны ичинде гитче диванчыкъла бар эдиле. Аллында диванчыкъгъа шофер олтуруб, машинаны джюрюте эди.

Анам шофѣрдан:

— Бизни бу адрес бла элт,—деб тиледи. Джазыб къагъытчыкъ берди.

Тѣгерекде адам кѣбден, аланы машина ба-сады деб, мен бек къоркъа эдим...

Биз бир мюйюшге бурулгъанлай, аллыбыздан трамвай чыкъды. Ол къонгурауун къакъды. Мен къоркъуб къычырыкъ этдим.

Трамвай а башха орамгъа бурулуб кетди.

1. Москвагъа баргъанындан джашчыкъ не хапар айтды?

2. Сен уллу шахарда болгъанмыса?



Москваны метросу.

Босагъасын сакъламайын
Кирейик ичине бирге,
Джангы ишленген бу алапат
Джарыкъ юйге.

Башха затха ушатмай,
Кёргенлей танийма мен:
Метрону байракъча,
Уллу „М“ белгисинден.

Е. Мараховская.

Москвагъа салам.

Салам бере атхан Тау тубюнден барса
 тангыбыз— къонакъгъа
Тынчлыкъны темир Сен сабанчыгъа,
 каласы, малчыгъа,
 Анасындан ариу
Москвабыз, джаныбыз, ийнакълаб,
Джерде тюзлюкню Тюбейсе джигит
 арасы. алчыгъа.

Ишде джигерлени юлгюсюн
Кенг джуртубузгъа джаяса,
Дуняда ариу тюрсюнюнг—
Джарыкъ джулдузлай джанаса.

Къочхарланы А.

Москваны орамларында.

— Хар затха къарай-къарай, биз такси
бла бара эдик,—деб окъуучу джашчыкъ хапа-
рын башлады.

Орамны эки джанында мийик юйле, алада
терезеле бек кёб эдиле, машинала орамда
шууулдаб айлана эдиле.

Бизни ызыбыздан джетиб, бир машина
сигнал берди. Бизни такси бир джанына буру-
луб тохтады. Бизни бир автомобиль озду. Ол
гитче вагончукъгъа ушай эди. Ол вагончукъ
чиммакъ эди, аны кызыл крести бар эди.
Шофер манга айланыб:

— „Скорая помощь“ ауругъаннга барады.
Ол автомобилде орундукъ да барды,—деди.

Биз джангыдан тебрэдик.

Москваны орамлары юйню туюбу кибик
сыйдамдыла. Аны атына асфальт дейдиле.

Сора бизни аллыбызда бир уллу бёчке кёр-
дюм. Андан суу чачыла эди.

Мен кычырдым:

— Ай-ай-ай! Аны сууу агыб тауусул-
лукъду!

Анам айтды:

— Ол орамлагъа суу бюркеди. Орамланы
букъусун кетереди.

В. Житковдан.

Джашчыкъ шахарда не кёрдю?

Нарт сёз: Джаш кёргенин унутмаз.

Къарачай шахар.

Октябрны сен багъалы джашыса,
Тау эллени ортасында орналыб

Къарачайда джангы джолну башыса,
Хар бир ишинг сёгюлмезча къуралыб.

Тау туюбунде ариу тюзню толтуруб,
Джарыкъ джолда къууанч бла олтуруб,



Мутхуз джерни нюрюнг бла джарытдынг,
Кёргенлеге сен кючюнгю танытдынг.

Байкзулланы Д.

Юй ичинде сейир затла.

Сени атанг кьойнуна алыб, ёрге атса,
кьууанган да этесе, кьоркьгъан да этесе.

Сен кесинги атангы ёрге кёлтюреллик-
мисе?

Кёлтюреллик тюлсе. Сени анга кючюнг
джетерик тюлдю.

Бизге шагърей бир кьызчыкъ барды. Анга
кьуру алты джыл болгъанды. Ол да кючлю

уа тюлдю. Кесини атасын таб юйню чардагъына дери кёлтюреди.

Къызчыкъ бла атасы ойнаргъа барыб, къайтсала, ала ёрге басхыч бла чыкъмайдыла. Ала эшикчиги бла гитче юйчюкге киредиле. Къызчыкъ бармакъчыгъы бла бир тюймечикден басады да, сора ол юйчюк ёрге чыгъыб башлайды.

Къызчыкъ бир бармакъчыгъы бла кесин да, атасын да юйню джетинчи этажына чыгъарады. Бу юйчюк кёлтюрюучю машина—лифтди.

Ол къызчыкъны тауушу асыры уллу тюлдю, алай а ол алай уллу сёлеше биледи, аны башха орамлада эшитедиле, аны къой башха шахарла бла да сёлешеди.

Аны атасы кёб болмай Москвадан Ленинградха кетген эди. Ол ингирде чыгъыб экинчи кюн келген эди. Ол сау кечени джукълагъан заманда, поезд аны чегетлени ичи бла элтген эди.

Экинчи кюн эртденбла Ленинградха баргъанды.

Ол Ленинградда шагърейлеринде тургъанлай:

— Сени къызчыгъынг чакъырады, — деб билмей тургъанлай айтдыла.

— Ол мени къалай чакъырлыкъды? Ол Москвада къалгъанды?—деди атасы.

Анга уа:

— Ол сени телефонга чакъырады,—дедиле.

Ол телефонну трубкасын алыб къулагъына салгъанында:

— Атам, бизден санга салам болсун. Менме, сени къызчыгъынгма,—деди.

М. Ильин.

Акътёш—от джукълатычу.

Бизни Акътёш деб киштигиз барды. Ол бизни юйюбюзде джашагъанлы кёб джыл болады. Акътёш къарт болгъанды. Джюрюрге асыры эрингенден акъырын аунаб джурюйдю. Кёбюсюне уа ол бир джылы мюйюшчюкде, кирсиз акъ къагъытны юсюне ариучукъ чёгелеб, хур-хур деб хурулдай, баш къагъа турургъа сюеди. Бир джолда уа быллай сейир иш болду. Ишден келгенинде, электро шайнекни шай къайнатыргъа салгъан эдим. Шай къайнады, хоншуларым да келдиле. Шай ичдик. Шайнекни уа отдан алыргъа унутхан эдим. Арыгъаныбыз бла барыбыз да джатыб джукълаб къалгъан эдик. Шайнекде суу а къайнай-къайнай къуругъан эди. Отну кючлююгюнден шайнекни тутурукълары эриген эдиле, столгъа чачылгъан эдиле. Столну баш къангасы кюйген эди. Бир кесек замандан терезе джабыула кюйген

эдиле, ызы бла табхала алай бла юйню ичи джаныб башлагъанды. Юйню ичи чарс болгъанды, эшикле уа этилибдиле. От тюшгенден хапарыбыз болмай биз къаты джукълайбыз. Акътеш уянды. Аш юйден чыгъаргъа дыгалас этеди. Ачы таууш этеди—макъырады, тырнакълары бла эшикни тырнайды. Бир заманда уяныб къарасам, Акътеш орундукъгъа юсюме миниб, джууургъанны тырнай, ачы макъыра тургъанын кёрдюм. Юйню ичи да тютюнден толу эди. Бу затны кёргенлей, барыбыз да къобдукъ. От джукълатычуланы чакъырдыкъ. Дженгил огъуна отну джукълатдыла. Андан бери биз Акътешге—от джукълатыучу деб атагъанбыз.

-
1. Бизни Акътеш нени бек сюеди?
 2. Аш юйде къаллай зат болду?
 3. Акътеш къалай болушду?
 4. Акътеш иесин къалай уятды?
 5. От кимни кючу бла джукъланды?
 6. Акътешге от джукълатыучу деб нек атагъандыла?

ТАЗА БОЛ-САЛУКЪЛУ БОЛУРСА



Бет джууаргъа керекди.

Бет джууаргъа керекди
Эртденбла тургъанлай,
Бет джууаргъа керекди
Бетинг, къолунг кир болгъанлай.

Кирсиз къызчыкъ Халиматчыкъ.

Ариу эшилиб	Эки кѣзчюгю
Бурма чашчыгъы.	Джарыкъ кюлгенлей,
Кирсиз турады	Этер ишчигин
Аны башчыгъы.	Хаман билгенлей.

Юлгюд тенглеге
Хар бир затчыгъы,
Халиматчыкъды
Аны атчыгъы.

Т. Зумакулова.

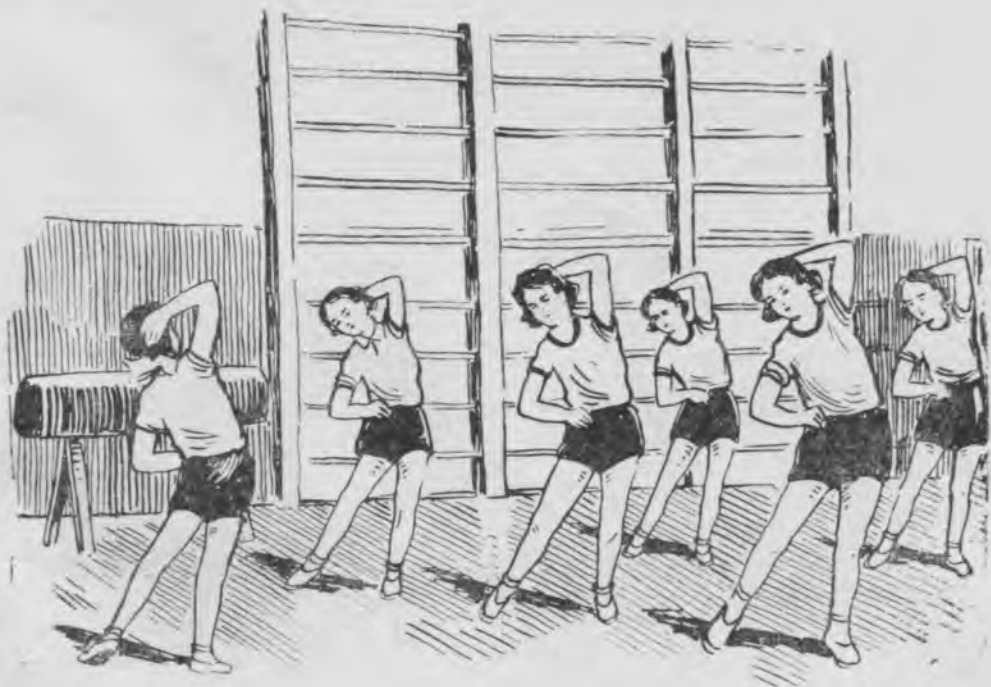
-
1. Халиматчыкъ къаллай къызчыкъды?
 2. Ол къаллай юлгю кѣргюзеди?

Бетинги эм тишлеринги къалай джууаргъа керекди?

1. Хар кюн сайын эртденликде эм ингирликде бет-къол джууаргъа керекди.
2. Бетинги, къулакъларынги, бойнунгу таза къолла бла джууаргъа керекди.
3. Юс кийимлеринги таза тутаргъа керекди.
4. Тишлеринги тиш щетка эм порошок бла эртден, ингир тазаларгъа керекди.

Андан сора саулукъгъа не керекди.

Таза хауаны солургъа,
Ол хауаны юйге иерге,
Таза кийим киерге,
Таза джерде джатаргъа.



Биз физкультура этерге юреннгенбиз.
Биз физкультураны сиебиз.
Физкультура саулукъну ёсдюреди.
Физкультура саныбызны чыныкъдырады.

Физкультурник.

Чабаргъа эм чынгаргъа
Мухоллукъну салмайма,
Секирирге, джюзерге
Мен эриниб къалмайма.

Физкультура джашауда
Иги саулукъ береди.
Физкультурник болгъан
Айхай да, ол тёреди.

Бостанланы Х.

ЮЙ ХАЙЫУАНЛА БЛА КИЙИК ДЖАНЫУАРЛА



Суратда хайыуанла бла кийик джаныуарланы айырыб кёр-
гюзюгюз.

Ийнек.

Хайыуанланы ичинде
Пайдалыма барындан,
Джаулу сютле береме
Эмчеклени тарындан.

Колхоз, совхоз ишчиле
Бизге бичен этигиз,
Эт, джау, бышлакъ халкълагъа
Мен береме—элтигиз.

Ат.

Сыйпаб, сылаб къарасанг,
Мен ойнарма, кишнерме,
Тюзде, тауда хар джерде
Сен айтханлай ишлерме.

Мени билген адамла,
Эркетиб сюрле,
Билмегенле бир бирде
Къамчи алыб тюрле.

Шахмурзаев С. О.



Джаныуарланы даулашыулары.

(Джомакъ).

Бир арбазда: киштик, гугурукгу, ит, теке джашагъандыла. Ингиргиде джыйылыб, хар ким кесини атыны юсюнден айтхандыла, бир акъылгъа уа келишмегендиле.

Киштик айтханды: „Сютден татлы не зат барды, алай а чычхан тутсакъ да хатасы джокъду„.

Гугурукгу айтханды: „Сют не затды. Тары бла джармадан татлы зат джокъду„.

— Сиз айтханла бары да бошдула,—дегенди ит. —Къарнашларым, кертисин айтсакъ, суюкден татлы зат джокъду. Ой, мен кесими ёмюрюмде не къадар суюк ашагъанма! Андан татлы зат джокъду.

— Джангы биченден иги зат джокъду,—деб теке кычыргъанды.

Аланы ол даулашыулары бюгюн да тохтамай барады.

Дауну айырыб энгда бошамагъандыла.

1. Бу башында айтылгъан джаныуарла не ни юсюнден даулашхандыла?

2. Ийнекге, атха къаллай аш керекди?

Киштикчик.



Бизде барды киштикчик.
Кеси джити тишличик.
Юсюнде тыйын тончугъу,
Эки узун мыйыгъы,
Кёзлери отча джанган,
Тырнагъы чычхан тутхан.
Кеси аман акъыллы,
Белин бюгюб ойнатад,

Кече къарангы юйде
Ол чычханланы тутад.
Кюндюз кюнде джатады,
Кече уугъа чыгъады.

1. Киштикчик кюндюз не этеди?
2. Кече не этеди?

Сарыджал бла Бёрю.

Къач джууукълашхан эди. Кюгле къысхадан къысхагъа, кечеле узундан узун, къарангыдан къарангы бола тебреген эдиле.

Атланы арбазгъа джыйыб, эшиклени тангнга дери кючлю бегите башлагъандыла.

Бир джолда уа Сарыджал тайчыгъы бла кече тюзде къа-лыб кетген эди. Тюзде юйден узакъ болмай, ол тайчыгъы да ызындан айлана тургъанды.

Ол кёзюуде уа талай бёрю тюзде джортуб айланганды-ла. Ала бир джукъ джутмагъанлы кёб заман болгъанды, ачдан тишлерин бир бирине ургъандыла.



Бар алайына бёрю тай кишнеген таууш эшитгенди. Тохтаб тынгылагъанды, джыйылагъанды, сора Сарыджал бла тайчыгъы тургъан джанына чабханды.

Бёрю сакъ кысыла баргъанды. Ол алагъа кысха джуу-укълашханды, бир чынгаса, тайчыкъны сермеб тутарыкъ болгъанды.

Алай а Сарыджал бёрюню тамам заманында сезгенди. Ол хауаны ичине тартыб кючлю кишнегенди.

Тайчыкъ не кючюн да салыб, анасына башын атханды. Сарыджал а тайына кысыла, бёрюге артын бургъанды. Налы болгъан туягъы бла хамхотуна кючлю ургъанды.

Бёрю ачыгъанында, ачы улугъанды, алай а ашары уа бек келгенди.

Ол дагъыда Сарыджалны тегерегине талай кере айланганды, Сарыджалгъа джукъ этелмезлигин таныб, чегетге кетгенди.

А. Бостром.

-
1. Сарыджал тайчыгъы бла къайда кългъанды?
 2. Ол джылны не заманы эди?
 3. Сарыджалгъа не тюбегенди?
 4. Ол тайын бёрюден къалай сакълагъанды?

Тюлкую бла чычханла.

Чычханла тюзде джашай эдиле. Джаз болду. Суу кьобуб тюзлени басды. Чычханла дуппургъа кечдюле. Анда уа тюлкую джашай эди. Тюлкую чычханланы баргъанларына бек къууанганды. Ол чычханланы кёб ашагъанды да семиргенди.

Л. Толстой.

-
1. Тюлкуюден не хайыр барды?
 2. Ол адамлагъа уа къалай заран этеди?

Хыйлачы тюкю.



Хапарын
айтыгъыз.

Бу къалайда болгъанды?

Къаргъала тюкюге нек джууукълаш-
хандыла?

Тюкю къалай этгенди?

Къалгъан къаргъала къайрыкъо-
рагъандыла?

Костром ийнекле.

Волга сууну джагъасында, Кострома деген шахардан узакъ болмай, „Каравеа“ деб улуу, бай совхоз барды.

Ол совхозну ийнеклеринден иги ийнек джокъду. Ол ийнекле уллуладыла эм бек сютлюледиле.



Бир кюнде ол ийнекледен бири аллай бир сют береди, аны сютю бир детсадда сабийлеге болады.

Ол тукъумну джаяр ючюн, уллу окъуулу адамла эм андагы адамла кѣб ишлегендиле.

Бизни правительство ол совхозну Ленинни ордени бла саугъалагъанды.

-
1. Совхоз къ алай дады?
 2. Бу совхозну ийнеклери къ аллай ладыла?
 3. Аны бир ийнеги къ аллай бир сют береди?
 4. Ол совхозну правительство не бла саугъалагъанды?

Эгиз улакъчыкъла.

Эчкичигим эгизчикле табханды,
Экиси да ариучукъла, акъчыкъла,
Ана тауушха ала бирча сакъчыкъла.
Къаб-къаралла улакъланы кѣзлери,
Аналары тынч ангылайды сѣзлерин.
Къыйыргъа чыгъыб ары-бери чабалла,
Дуппур, къая къоймай барын табалла.
Бек сюелле таш юсюнде джукъларгъа,
Уянсала аналарын джокъларгъа.

Къачха дери салкъын тауда турдула,
Экиси да чемичлеча болдула.
Къачха дери суюм ёсдю джибек тюк,
Аммабызгъа аны къыркъыб джибердик.
Джазгъа чыкъдыла экиси да семизле
Экиси да табхандыла эгизле.

Къоркъмазланы К.

Эки улакъчыкъ.

Улакъчыкъла таб иш этгендиле. Ала тар ранчыкъда тю-
бешгендиле. Ыранны бир джаны тик къая, бир джаны терен
къол. Ётерге экисине онг джокъ.

Была тохтаб, кёб сагъыш этгендиле.

Аладан бири тобукъланыб, къаягъа къысылгъанды.

Бири уа юсю бла сакъ атлагъанды. Хар бири кеси джолу-
на кетгенди.

М. Коцюбинский.

Улакъчыкъла тар джолчукъдан къалай ётдюле?

Кирпи.

(Класдан тышында окъургъа)

Мен бир кюн сууну бойну бла кетиб бара, чырпыны тю-
бюнде кирпини эследим. Ол да мени эсledi да джыйылды. Мен
анга чурукъну бурну бла тийгенимде, ол къоркъгъан тау-
ушчукъ этди, мени чуругъума ийнелерин тийирди.

— Сен манга алай эте эсенг,—дедим да аягъым бла
тюртюб, суугъа атдым. Ол сууда къараб къарагъынчы ачы-
лыб, джюздю да суу джагъагъа чыкъды.

Мен бир таякчык алыб, аны бла кирпичи бёркюме тёнгеретдим. Аны юйге келтирдим,—юйде чычханланы тутсун, менде джашасын—дедим.

Келтириб чыгъана кыппаны юй тюбюне салдым да, орундукъда газетни окъуй келиб, аны юй тюбюне тюшюрдюм кесим да къалкъыдым.

Джукъу арамда бир таууш эшитдим. Уяныб къарасам, ол газетни къоюб, орундукъ тюбюне къачды. Чыракъны джанганлай къойдум. Кесим джукъламай къарадым—анга газет неге керекди,—деб сагъышха кирдим.



Олсагъат кирпичи орундукъ тюбюнден чыкъды. Быгъынлай газетге келди. Аны юсюнде бурула келиб, къалай эсе да кесини ийнелерин газетни мюйюшлерине илиндириб, алыб кетди. Аны юйню мюйюшюне элтди.

Олсагъат газетден уя ишледи.

Чыракъны джукълатдым.

Дагъыда юйде дауурла эшитдим. Чыракъны джангыдан джандырдым. Сыртында алмасы бла кирпичи къачыб уясына кирди. Мени мюйюште алмаларым бар эдиле. Алмаланы къатына къысылады, алма чанчылганлай дагъыда алманы алыб кетеди.

Ма, менде кирпичи алай джашай башлады.

М. Пришвинден.

Кирпини чыгъаналары неге джарайдыла?
Ол кесине юя къалай ишлейди?

**Кирпи чычханланы
ашайды, кирпичи ёлтюрмегиз.**

Нарт сёз: Ишлемеген—тишлемез.

Къозучукъ.

Бухар туюкю къозучукъ
Май-май эте макъырад,
Гёзенекни ичинден
Ол анасын чакъырад.

Ары-бери секириб,
Тохтамайын ойнайды.
Гёзенекни джанында
Хансчыкъланы чайнайды.

„Анам, джаным, келе кир
Кёбден бери сакълайма,
Тансыкъ болуб ийнакълаб,
Мен аллынга къарайма!“

Чаба-джорта, мангырай
Анасы да келеди,
Джелининде толу сютден
Къозучукъгъа береди.

Къаракетланы Ю.

Чычхан бла къазма чычхан.

(Классдан тышында окъургъа).

(Басня).

— Хоншум, эшитгенмисе сен иги хапарны?—деб чычхан чабыб къазма чычханнга айтханды.

— Киштик асланны тырнакъларына тюшгенди дейдиле. Бизге солуу табаргъа энди кюн туугъанды.



— Мени джарыгъым, сен къууанма.
— Бош керексизге сен ийнанма.
Анга къазма чычхан джууаб бергенди.
— Ала тырнакъгъа дери джетселе,
Тюздю, асланны джашауу къуруду.
Джокъду джаныуарлада киштикден къарыулу.

И. Крылов.

Къоян бла кирпи.

Чыммакъ семиз къоянчыкъ кирпиче айтханды.

— Тенгчигим, сени къаллай чыгъанакълы эрши кийимлеринг барды?

Кертиди, алай а чыгъанакъларым мени ит бла бёрюню тишлеринден сакълайдыла,—деб кирпи джууаб этгенди.—Сени акъ теричигинг менича аллай къуллукъну толтуралмайды,—дегенди.

Къоянчыкъ джууаб орнуна терен ахсыннганды.

-
1. Къоянчыкъ кирпиче не айтханды?
 2. Кирпи анга не джууаб бергенди?

Бёрю.

Бёрю таулада, тюзледе, чегетледе джашайды. Ол кёб заран берген джыртыучу джаныуарды. Кюндюз бёрю таша джерледе айланады, кече уа эллени къыйырларына келеди. Бир бирде элни ичине да киреди. Бёрюню келгенин билиб, итле къаты чабадыла. Адамла сагъаядыла. Бёрю джаныуарланы, малланы марайды, таб тюшсе, адамгъа да чабады. Ол кесине аш излей сыртланы,

къолланы аулайды. Бёрю джукъдан тойдум деб тохтамайды. Къой сюрюуге ычхынса, бирин ашаб къоймай, бир талайын да ёлтюреди. Къыш джануарла юяларына, малла баулагъа джыйылгъан заманда, бёрю бек ач болады. Къыш кёзюуде ашарыкъ излей, артыкъ да бек айланады. Бизни мюлкерибизге бёрю кёб заран береди.



-
1. Бёрю къайда джашайды?
 2. Бёрюге джыртыучу деб нек айтадыла?

Джомакъ.

Сыртда сууукъ сюрюучю,
Сууукъ юйге кириучю.

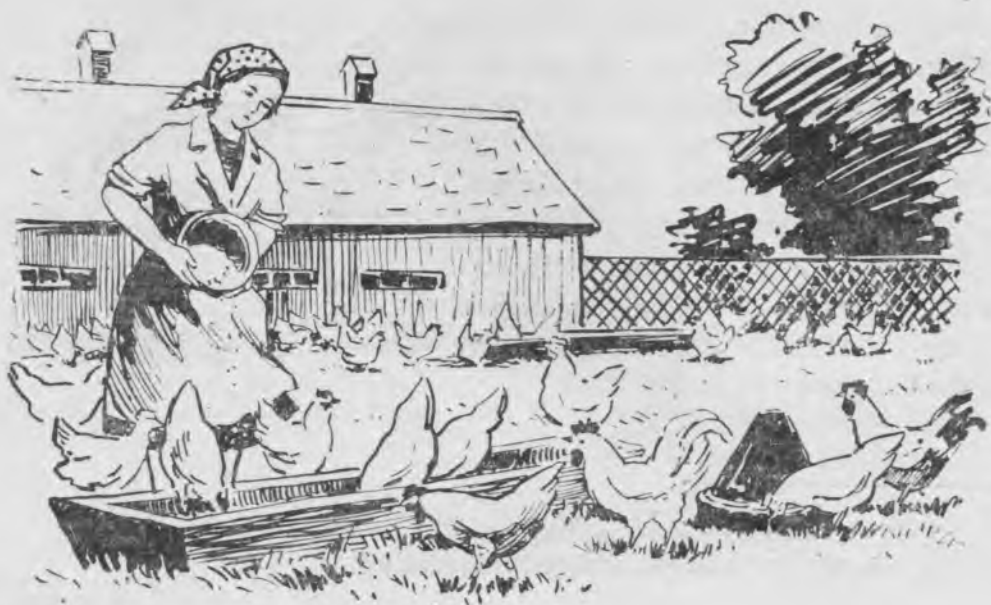
Тауукъ фермада.

(Класдан тышында окъургъа).

(Хапар).

Колхоз тауукъ фермасын ариу джерде салгъанды. Тауукъла алайда бек эркин джашайдыла. Алагъа тауукъ аш келтиргенлей турадыла. Джыйылыб кёк кырдыкны да отлай, ууакъ чибинлени, къуртланы дагъыда башха затланы чёблейдиле. Фермада тауукъ бек кёбдю.

Тауукълагъа Тауджан кесини джашчыгъы Махмут бла къарайды. Анасы колхоз конторгъа кетсе, тауукълагъа Махмут къарайды. Отлай барыб эки гугурук бир бирлери бла джа-



гъалашханларын кёрсе, джетиб аланы бир бирлеринден айырады.

Тауджан бла Махмут джайылыб, тауукъ орунладан кёб гаккы джыядыла. Аланы элтиб колхозну гёзенине бередила.

Бир джолда Махмут тауукъланы джыйылган джерлеринден бери тыя келгенлей, бир тауукъ тюк джоппугъа тубегенди. Ол тауукъ тюк чачылган ызны ала барыб, тауукъ орунну артында тюкю тешике тюртюлгенди.

„Энди уа тауукъларыбызны кёзюнг кёрмезча этейим“, — деб анасы келгинчи, таш, кирпич сынганла, дагыда башха затла джыйыб, тешикни ариу бегитгенди.

Анасы келгенинде, тауукъ тюклени да, тешикни битегенин да анасына кёрюзгенди.

Анасы да:

— Энди, джашым, тюкюню къайгысындан къутулдукъ. Энди къушну къайгысындан да былай къутулгъай эдик, — дегени Махмутну эсинде эди. Бир кюн уллу тауукъ арбазда кесинден сора киши болмагъан кёзюуде кёкде бир къуш кёрюндю. Къуш тегерек айлана алашадан алашагъа эне келиб, таш тюш-

генча джерге тюшдю. Къуш тутхан тауукъ, къушну тюбюнден ычхыныб, кычырыкъдан алыб, эшиги ачылыб тургъан тауукъ орун таба мыллыгын атды. Къуш да ызындан учуб орунга кирди. Ол тауукъну тутуб, ызына чыкыгъынчы, Махмут чабыб эшикни этди. Махмут тауукъ орунга киргенлей, къуш башы къайгылы болуб, тауукъну да джибериб, терезе таба учду. Махмут къолуна не тюссе да аны бла уруб, къушну джунчутду. Тауукъ орунда тауукъла да сескелениб, кычырыкъсыйыт эте, ары бери уча, болгъанны букъудан алдырадыла.

Къуш уча барыб мийик терезеге мингенди. Махмут эски джыккырланы терезе тюбюне тѣнгеретиб, юслерине миниб „энди сени уа тутайым“,—деб ары узалгъанлай, джыккыр аууб кетиб, джашчыкъ джыгъылды. Секириб туруб, алайдан учуругъа бѣркюн джиберди. Къуш андан къоркъуб эшикге учханлай, Махмут сермеб тутуб, „иерик тюлме, меники болдунг“,—дегенлей, къуш аны сѣзюн ангылагъанча, джашчыкъны башындан къабды. „А-а!“—деб, кычырыкъ этиб ол, къушну да къанатындан кысханлай джыгъылды. Тауджан тауукълада адам джокъмуду деб, арбазгъа кирди. Тѣгерекде таууш джокъду, тауукъ орунну эшиги этилибди. Къадаучугъун ачыб тауукъ орунну ичине кириб къараса, Махмутну да бети кетиб, къушну тюбюне басыб, ѳрге къобаргъа къоркъуб тура эди, Махмутну къолундан тутуб къобарыб къушну да алыб чыкъдыла.

Махмутну хапарын айтханларында, колхозну правлениесинде: „Ол гитче джашчыкъ сау къушну къалай тутханды?“—деб сейирсиндиле.

Колхозну тауукъларын иги сакълагъаны ючюн, колхоз Махмутха саугъа да берди.

С. Кунов.

-
1. Тауукъ ферма къалай да салыннганды?
 2. Тауукъла неле ашайдыла?
 3. Алагъа ким къарайды?
 4. Тауукъланы тыйыб келе Махмут неге тюбегенди?

1. Тюлкю къа й да джашай эди?
2. Тюлкюню не этдиле?
3. Тюлкюден сора тауукълагъа хата не зат этеди?
4. Тауукъланы адамгъа не хайырлары барды?
5. Махмутха не бердиле?

Айю.

Къурум бетли бойнакъма,	Къыш кюркемде джатама,
Балдан бир да тоймайма,	Табанумы джалайма,
Чегетледе ойнайма,	Мени тутуб, юретсенг,
Алма кертме, къоймайма.	Цирк оюннга джарайма.

Шахмурзаев С.

Эки гугурукку.

(Таурух).

Эки гугурукку багушда джыртышхандыла. Бири кючлюрек болгъанды да, хорлаб бирин багушдан къуугъанды. Андан сора тауукъла бары да аны махтаб башлагъандыла. Гугурукку уллу ёхтемлениб, башха арбазда тауукъла да эшитсинле деб, учуб чалманы башына къонуб:

— Манга къарагъыз, мен бир гугуруккуну хорладым, менден кючлю дуняда гугурукку джокъду!—деб къанатларынкъагъыб къычыргъанды. Олсагъатда башы бла бир къаргъа учханды. Къартчыгъа келди деб, гугурук къачыб тауукъ оруннга киргенди. Тауукъла аны батырлыгъын эслегендиле.

-
1. Хорлагъан гугурукку мийикге миниб, не айтыб къычыргъанды?
 2. Ол къаргъаны учханын кёрюб, къалай болгъанды?
 3. Махтанган игимиди?

Батыр гугурукку.

(Черкес таурух, класдан тышында окъургъа).

I.

Тауукъ джюджеклери бла арбазда айлана эди. Ол джюджеклерин ашаргъа юрете эди. Гугурук къатына келиб:

— Сен сабийлеринги арбазда нек тутаса? Тауукъла былайда джукъ къоймай ашагъандыла. Джюджекле былайда таза хауаны да солумайдыла. Джюр, мен сизни чегетге элтейим, анда сени сабийлеринг эркин айланнокъдыла, аламат ашарыкъдыла,— дегенди.

— Огъай, огъай! Къоркъама! Къартчыгъа джюджеклерими алыб кетер.

— Огъай, къоркъма, мен сизни бла боллукъма. Мен тюклерими чюйре айландырма, къанатларымы къагъыб, „гу-гурукку-у“,—деб къычырма. Ол заманда къартчыгъа болгъан къоркъуб, думп, болуб кетерле.

Тауукъ джюджеклери бла гугурук къатыш чегетге баргъанды.

II.

Бары да джыйылыб чегетге баргъандыла. Джюджекле ол эркин джерде ойнаб, зауукъ этгендиле. Чегетде хар не тынч, рахат болгъанды. Бар алайына, бир къартчыгъа чыгъыб, кёкде джукъ табсам деб марай айланганды. Гугурук къоркъгъанды. Къычырыкъ да эталмай, къалын хансха къачыб бугъунганды. Тауукъ джюджеклерине:

— Хайда, къанатларымы тюбюне джыйылыгъыз,—деб къычыргъанды. Джюджекле джыйылгъандыла. Тауукъ къырдышда аланы къанатларыны тюбюне джыйыб, къартчыгъагъа бирин да бермезме деб чегелегенди. Къартчыгъа уа кёкде тегерек айлана, джукъ да эслеялмай учуб кетгенди. Къартчыгъаны учуб кетгенин кёргенлей, гугурук ханс тюбюнден махтаныб чыкъгъанды. Тауукъ, гугурук чыкъгъанлай соргъанды: „Гугурук, къалай этдинг алай? Сен къартчыгъаланы барын да къуууб къыстарма

деген эдинг, кесинг а джангыз бир къартчыгъаны кѣргенлей думп болуб хансха бугъунуб къалдынг да!“

Гугурукгу кычырыб:

— Андан сен не англайса? Ма бу къартчыгъа былтыр мени башымда тарагъымы джыртхан эди. Мен аны ол болгъанын таныб, бир кесекге арлакъ джаллагъан эдим. Джангыз бир кесекчикге. Къартчыгъадан а мен чыртда къоркъмайма“,—деди. Алай айта махтаныб, башын да ёрге тутуб, джерни къазыб башлады.

Тауукъ гугурукну махтаннганына тынгылаб, ышара-ышара джюджеклерин джыйыб, арбазларына кетиб къалды.

-
1. Гугурук тауукъну чегетге не айтыб чакъырды?
 2. Ол айтхан сѣзюне толу болдуму?
 3. Тауукъ гугурукга къалай айыб этди?
 4. Этелмезлиги бла махтаннганны къалай кѣресиз?

Нарт сѣз:

Уллу сѣлешме да, уллу къаб.

Киштик, гугурук, тюкю.

(Таурук).

(Классдан тышында окъургъа).

Эртде-эртде бир киштик бла гугурук джашагъандыла. Ала бир бирлери бла татлы тургъандыла. Киштик чегетге ашарыкъ джыяргъа кетиучю эди. Гугурукга: „Юйде олтур, эшик-лени ачма, терезеден къарама, гудучу тюкю сени сермер,“—деб киштик юретиб кетгенди.

Киштик да алай юретиб чегетге кетгенди, тюкю да сагъынылгъан босагъа тюбюнде дегенча, джетиб терезе тюбюнде былай джырлаб тебregenди:



— Гугурукчукъ, тамакълы,
Джаулуд сени башчыгъынг,
Сары алтын таракълы,
Джибекден сакъалчыгъынг,
Терезеден къарачы:
Бир къудоручукъ алчы.

Кимди бу татлы тил бла джырлагъан деб, гугурукну терезеден къарары бек келгенди; терезеден былай къарагъанлай, тюлкую уа „хам“ деб, тутуб къачыб тебregenди. Тюлкую гугурукну алыб бара, гугурук къычырыкъ этгенди:

Мийик таула артына,
— Тюлкую элтед кесине,
Узакъ къралла къатына,
Къара чегет ичине!
Киштикчик, кърнашчыгъым,
Къутхар сен башчыгъымы!

Киштик шагърей ауазны эшитиб, тюлкюню сюрюб джетиб, гугурукну сыйырыб, юйлерине келтиргенди. „Гугурук, эсинге ал,—дегенди киштик,—тамбла узакъгъа кетерикме: тюлкюге сен тынгылама, сен терезеден къарама, алайсыз тюлкю сени ашагъанны къой, гитче сюекчигинги да къоярыкъ тюлдю“,—дегенди.

Киштик кетгенди, тюлкю уа терезе тюбюне келиб, бягъынлай джырлаб тебрегенди:

— Гугурукку, тамакълы,	Терезеден къарачы:
Сары алтын таракълы,	Бир къудоручукъ алчы,
Джаулуд сени башчыгъынг,	Бюртюклеге къарачы.
Джибекден сакъалчыгъынг.	

Гугурукку тюлкюню къаллай бюртюкле келтиргенин кёрюрге бек дыгалас этсе да, терезеден къарамай кёб чыдагъанды. Тюлкю гугурукну терилмегенин ангылагъанында, дагъыда джырлаб башлагъанды.

— Гугурукчукъ, тамакълы,	Кетиб бара боярла
Сары алтын таракълы,	Тюй тёркгендиле ала,
Джаулуд сени башчыгъынг	Адам джокъду джыяргъа.
Джибекден сакъалчыгъынг.	

Гугурукну былайда уа чыдамы тауусулгъанды; анда боярла къаллай тюй тёркгенлерин кёрюрге бир да бек къарары келгенди. Чыдаялмай бери къарагъанлай, тюлкю уа гугурукну „хам“ деб сермеб къроратыб секиргенди. Биягъы гугурукку хахай этиб тебрегенди.

— Элтед тюлкю кесине,	Узакъ къралла къатына.
Къара чегет ичине,	Киштик, къарнашчыгъым,
Мийик таула артына,	Сен къутхар башчыгъымы.

Киштик узакъда болса да, шагърей тауушчукъну, кючден-бутдан эшитгенди; алай болса да ызындан сюрюб — тюлкюню джетиб гугурукну сыйыргъанды. Юйлерине элтиб:— „Гугурук, акъылынга ал! Тамбла мен бюгюнден да узакъгъа барлыкъма, тюлкюге тынгылама, терезеден къарама, энди сен



къычыргъанлыкъгъа мен чырта эшитирик тюлме, алдатма кесинги“,—дегенди. Киштик кетгенлей, тюлкую уа джетиб терезе тюбюнде быягъынлай башлагъанды.

— Гугурукку тамакълы,
Сары алтын таракълы.
Джаулуд сени башчыгъынг,
Джибекден сакъалчыгъынг.

Карповланы арбазгъа
Тюшгендиле кѣб ызла,
Кеси аллына учалла
Сыйдам къайыкъ чанала.

Терезеден къарачы,
Бир кесекчик сыначы.

Гугурукчукъ бир да болмай эсе да ол кеси учуучу чаначыкъгъа кѣзюню къыйырчыгъын джетдириге бек разы эди: Дагъыда сагъыш этиб: „Огъай, къарамам. Тюлкую кетсе, ол заманда къарарма“,—деб, кѣлюне келгенди.

Тюлкую биягъы джырын жангыдан башлагъанды. Гугурук „огъай, огъай, мени андан кѣб алдаялмазса, тюлкую, къарарыкъ тюлме“,—деб, анга алай джууаб бергенди.

— Да мен сени нек алдайма,— деб, тюлкую да джууаб этгенди.— Суюсенг къара, суюсенг къой. Сау кълал. Мени юйюме барыр заманым болду, кетеме,—дегенди.

Тюлкую бир кесекни арлакъ кетиб, мюйюшчюкге бугъунганды. Гугурук тюлкуюю тауушу тохтагъанында, арабий, керти да кетген болурму деб, билирге суююб ары къарагъанлай тюлкую уа „хам“—деб, гугурукну сермеб алыб кетгенди. Гугурук кълаллай бир къычыргъан эсе да, киштик аны тауушун эшитмегенди, ол а бек узакъгъа кетген эди.

1. Киштик бла гугурук кълалай джарашхандыла?
2. Ол чегетге кетсе гугурукга нени аманат этиучен эди?
3. Тюлкую гугурукну кълалай айтыб терилтиб тургъанды?
4. Гугурукну арты не болуб кълалды?

Бёрю бла улакъчыкъла.

(Т а у р у х).

Юч улакъчыкъ базаргъа тебрегендиле. Джырлай-джырлай, бири-бири бла ойнай баргъандыла. Быланы узакъдан кёрюб, бир къарт бёрю ала келген джолда кёкен тюбюнде букъгъанды:

— Тохтагъыз!—деб къычыргъанды.

— Къарт бёрю, санга не керекди?

— Къарачыкъ, мен сени ашайма!—дегенди.

— Огъай, нёгерчигибизни санга ашатмазбыз,— дегенди Акъчыкъ.

— Акъчыкъ, алай эсе сени ашайма,—дегенди бёрю.

— Къызылчыкъ алгъа чыгъыб:

— Къой-къой, бизни ашама: биз базаргъа барабыз, анда татлы кълалачла сатыладыла, аладан кёб алыб бек игилерин санга берирбиз!—дегенди.

— Болсун алай! Алай дженгил болугъуз; мен бек ачма.

Алай а мени унутсагъыз, айтханыгъызча этмесегииз, сизни ючюгюзню да ашарыкъма—дегенди.

— Тюздю, тюздю, тюздю! Сау кълал, къарт бёрю,—деб, улакъчыкъла джолларына кетгендиле.

— Ашхы джолгъа!—деб бёрю къычыргъанды.

Улакъчыкъла андан айырылыб шахаргъа кетгендиле. Ала олсагъатдан базаргъа джайылыб конфет, къалач алгъандыла.

Бёрю сакълагъан джерге джетгинчи ала ашарыкъны барын да ашагъандыла. Бёрю болгъан джерге джетгенлеринде, бёрю алларына чыгъыб соргъанды:

— Аха, къайдадыла мени къалачларым?—деб.

— Биз сени унутмагъанбыз, алай, сени юлюшонгю джолда тюшюргенбиз,—дегендиле улакъчыкъла.

— Алай эсе сизни ашайма,—дегенди бёрю.

— Биз сени айтханынга ыразыбыз, алай а бизни ашардан алгъа, чегетге бар да бизге чёртлеуюкле келтир,—деб, улакъчыкъла тилегендиле.

— Бусагъат барайым. Къайтханлай барыгъызны да джугу тарма,—дегенди. Олсагъатдан улакъчыкъла юйчюк ишлегендиле. Анда от этиб, бёрюню сакълагъандыла.

— „Тук-тук“—деб бёрю эшикни къакъгъанды.

Улакъла:

— Оджакъ бла тюш ансы, ачхычны тас этгенбиз,—дегендиле.

Къарт бёрю оджакъ бла тюшеме деб, отха джыгъылыб ёлгенди. Ала къууаныб, ойнай- ойнай, юйлерине къайтхандыла.

-
1. Улакъчыкъла къайры тебегендиле?
 2. Улакъчыкълагъа не тюбегенди?
 3. Ала бёрюню къалай алдагъандыла?

Тюлкю бла турна.

Тюлкю бла турна шох болгъандыла. Бир кюн тюлкю турнаны къонакъгъа чакъыргъанды: „Кел, багъалы шохум! Мен сени сыйларма“,—дегенди.

Турна тюлкюге къонакъгъа баргъанды. Тюлкю уа баста биширгенди да сай табакъны тюбюне джакъгъанды. Турнаны аллына салыб: „Аша шохчугъум, уялма! Муну санга биширгенме!“—дегенди.



Турна уа бурнун табакъгъа уруб, тыркъ-тыркъ деб не къадар къакъса да, аузуна уа джукъ келмегенди. Тюлкую уа кеси табакъда бастаны джалаб бошагъанды. Тюлкую Турнагъа къараб: „Кёлюнг къалмасын джаным, мындан сора башха сыйлар затым джокъ эди“,—дегенди.

— Бу сыйлагъанынга да сау бол! Шохум, тамбла сен да меннге къонакъгъа келмей мадарынг джокъду, аллынга къараб турлукъма,—деб турна юйюне кетгенди.

Тюлкую экинчи кюн къонакъгъа баргъанды. Турна шорпа этиб, тар башлы къошуннга къуюб, Тюлкуюю аллына салыб: „Къонакъ, аша! Мында башха затым болса да къызгъанныкъ тюл эдим“,—дегенди. Тюлкую къошунну тегерегине айланган-



ды, башындан узалыргъа кюрешгенди, алай а не дыгалас этсе да джукъ къабалмагъанды.

Турна уа узун бурнун къошунну башындан сугъуб, шорпаны ичиб бошагъанды. Турна: „Айыб этме, шохум“,— дегенди. Тюлкюню аузуна джукъ да тиймегенлей юйюне къайтыб кетгенди. Муну бла быланы шохлукълары да бошалгъанды.

Тюлкю бла чакъынджик

(Орус халкъ таурух).

Чакъынджик терекде уячыкъ ишлегенди. Гаккычыкъла салыб, балачыкъла чыгъаргъанды. Тюлкю аны билиб, таркъ-таркъ деб къуйругъу бла терекни уруб башлагъанды. Чакъынджик уясындан башын кѣлтюрюб къарагъанлай, тюлкю анга: „Терекни къуйругъум бла кесеме, кесинги да балаларынги да ашайма“—дегенди. Чакъынджик къоркъуб тюлкюге джалыныб теб-регенди:

— Тюлкючюк, шохчугъум, терекни кесме, балачыкъларымы джарсытма! Мен сени хычынла бла сыйларма.

— Да, сыйларыкъ эсенг терекни кесмей къояйым!

— Кел, мени бла уллу джолгъа чыгъайыкъ,— дегенди чакъынджик.

Чакъынджик учуб, тюлкю да аны ызындан чабыб, бара тургъанлайларына бир къарт къатын уланындан туугъан къызчыкъ да биргесине, четен бла бир бѣрекни, къошун бла бир балны алыб келе тургъанын кѣргендиле. Тюлкю бугъуннганды, чакъынджик а джолгъа учуб тюше тебрегенди да кесин учалмагъанча этиб, джерден бир кесекчик учуб, ызына тюшюб, учуб, ызына тюшюб тебрегенди.

Къызчыкъ анасына:

— Кел, ол чыпчыкъчыкъны тутайыкъ,— дегенди.

— Биз аны къалай туталырбыз,— дегенди амма.

— Къалай тута эсек да тутайыкъ. Къалай ариу чыпчыкъчыкъды! Аны къанатчыгъы сыннган болур дейме,— дегенди къызчыкъ. Амма бла къызчыкъ ызындан чабхандыла.



Чакъынджик аланы алдай-алдай арлакъгъа элтгенди. Тюлкую бѣрекле бла балдан ашхы ашагъанды. Чакъынджик алай эте келиб, учуб уясына кетгенди. Чакъынджик уясына киргенлей, тюлкую биягъынлай, терекни аудурама деб къоркъутханды.

Чакъынджик: „Къой, мен сеннге сыра ичирирме,“—деб тилегенди.

— Алай эсе дженгил кел, мен семиз, татлы ашланы ашагъанма, суусун ичерим келеди,—дегенди тюлкую. Чакъынджик учуб, тюлкую да аны ызындан, биягъы джолгъа чыкъгъандыла. Чакъынджик къараса, арбагъа бир бѣчге сыра салыб бир адам келе. Чакъынджик джетиб атны сыртына, андан бѣчгени юсюне, хаман къонаргъа къалгъанды. „Ай не аман оздунг сен а,“—деб, ачуланых джолоучу, балтаны алыб чакъынджикни урама деб бѣчкени башын тыйгъан агъач бушдукъну уруб чартлатханды. Джолоучу секириб арбадан тюшюб, чакъынджикни сюрюб тебрегенди, бѣчгеден а сыра тѣгюлюб джерде кѣл болгъанды. Тюлкую сырадан ашхы ичиб джырлай-джырлай кетгенди. Чакъынджик уясына келгенлей, биягъы тюлкую джетиб къуйругъу бла таркъ-таркъ деб терекни уруб:

— Чакъынджик, эй чакъынджик, сен мени сыйладынгмы?

- Сыйладым!
- Манга сыра ичирдингми?
- Ичирдим!

— Энди мени кюлдюр, алай этмесенг а, къуйругъум бла терекни кесеме, кесинги да, балаларынгы да ашайма,— дегенди. Чакъынджик тюлкюню бир элге элтгенди. Къараса, бир къарт къатын ийнек сауа, къарт киши уа аны къатында чабырларын тизе.

Чакъынджик амманы имбашына къоннганды. Къарт аны эс-леб аммагъа:

— Къымылдамачы, мен аны ёлтюрейим, — деб чакъынджикни джумдуругъу бла урама деб, амманы уруб тёнгеретгенди. Ам-маны сют челеги да тёгюлюб, къартха уруша къобханды. Тюл-кю харх этиб кюлгенди. Чакъынджик уясына келиб, балачыкъ-ларына да джукъ ашатхынчы, тюлкю джетиб биягъы терекни тарк-таркъ-таркъ деб уруб тебregenди.

- Чакъынджик, а чакъынджик, мени сыйладынгмы?
- Сыйладым!



- Меннге ичирдингми?
- Ичирдим!
- Мени кюлдюрдюнгмю?
- Кюлдюрдюм.
- Энди мени къркърт, — дегенди тюкю.

Чакъынджик ачыуланьб: „Кел алай эсе кърлеринги кърис да мени ызымдан,“ — дегенди.

Чакъынджик учуб таууш эте, тюкю да кърлерин ачмагъанлай, итлери бла бир уучулань къратларына келгендиле.

— Хь, энди, тюкю, къркър, — деб, чакъынджик алай айтханлай тюкю кърлерин ачыб кърараб, итлени къргенлей, кърачьб тебрегенди.

Тюкю кърачьб, итле сюрюб, кючден-бутдан джетиб тешигине киргенди.

Тешикде тюкю бир кесек солуу алгъанлай, соруб тебрегенди.

- Кърчюклерим, кърчюклерим, сиз неге джарагъансыз?
- Итле тюкюню ашамасынла деб биз кърарадыкър.
- Кърулакърчькърла, кърулакърчькърла, сиз неге джарагъансыз?
- Тюкюню итле ашамасынла деб биз да тынгьларгъа джарагъанбыз.

— Аякърчькърла, аякърчькърла, сиз а не этдигиз?

— Биз а итле тюкюню ашамасынла деб чабдыкър.

— А сен, къруйрукър, не этдинг?

— Мен а дюккючлеге, бутакърлагъа илиниб сени кърачаргъа джунчута эдим.

Тюкю къруйругъуна ачыуланнгандь, къруйругъун тешикден тышына чьгъргъандь.

— Итле, ашагъыз, мени къруйругъуму, — дегенди. Итле тюкюню къруйругъундан тартыб тешикден чьгъргъандьла.



ДЖАЗ



Джаз башы.

Акъ булутла сюзюле,
Тау башындан къарайла.
Джазгъы джелле сыртлада
Къауданланы тарайла.

Нюрню тѣге хар джерге,
Кюн таякъла тиелле.
Сырт ёзен да къалмайын
Джашил кийим киелле.

Къар тюбюнде ышара,
Джанкъозчукъла чыгъалла,
Къарла эриб тауладан
Ёзенлеге агъалла.

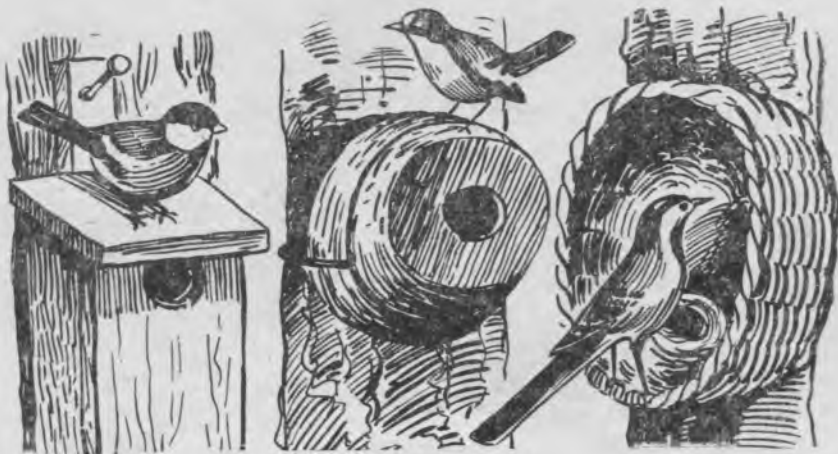
Къууанч болуб чыпчыкъла
Тюрлю-тюрлю джырлайла,
Мийик чыгъыб хауагъа,
Кюн узуну ойнайла.

Къаракетланы Ю.

Къанатлыланы юйлери.

Джаз тюрлю-тюрлю къанатлыла исси джерледен бизге къайытыб келедиле. Уяла этиб, гаккыла табыб, балачыкъла чыгъарыб тебрейдиле.

Къанатлыланы бир къауумлары уяларын кѣкенледе, терекледе, бир къауумлары джерде къалын хансланы ичинде этедиле. Уяларын терек къууушлада этген къанатлыла да бардыла.



Терек кѳуушну излеб табыб, ичине кѳургѳакѳ хансны, тѳюклени ташыб, уяларын ишлейдиле. Аллаи кѳанатлылагѳа юйчюк сен кесинг этерге да боллукѳса. Аллаи юйчюкге кѳой чыпчыкѳ да, сабан чыпчыкѳ да, шорбат чыпчыкѳ да кѳечюб джашаргѳа боллукѳдула. Ала тереклеге, бачхалагѳа заран салгѳан тюрлю-тюрлю кѳамжакѳланы, кѳуртчукѳланы, тели кѳючюклени ашаб кѳурутурукѳдула.

Бу кѳанатлыла бизни шохларыбыздыла.

1. К ѳ а й с ы кѳанатлыла джылы джерледен бизге келедиле?
2. Кѳанатлыланы к ѳ а л л а й хайырлары болады?

Г. Скребицкий, В. Чаплина.

Кѳанатлыла бизни шохларыбыздыла.

Кѳанатлы уяланы чачмагѳыз. Кѳанатлыла бачхаланы, сабанланы, терекни ышангылы сакѳлауулардыла.

Кѳанатлыла заранлы кѳуртланы, тели кѳючюклени ашаб кѳурутадыла. Кѳанатлыла бизни шохларыбыздыла. Кѳанатлыланы сакѳлагѳыз.



Къарылгъач.

Къарылгъашчыкъ учуб келиб, Ауузундагъы чабакъ къуртчукъ
Темир чыбыкъгъа къонду, Джыйырылад, созулад,
Онга, солгъа кёз джетдириб, Уясына излеб джолчукъ
Уллу сескекли болду. Дыгаласда урунад.

Джюрекчиги гыб-гыб этиб,
Уягъа джууукълашады,
Балалагъа адаргы джетиб,
Ауузундагъын къабдырады.

Байрамукъланы Х.

Чыпчыкъчыкъ.

Чыпчыкъ къууанчлы Къалгъанлача сагъышы.
джашайды, Джаз келгенлей кесине
Ол ариу джырчыкъ Ишлеб юйчюк этеди.
джырайды. Балаларына аш излеи,
Барды аны да къыгъысы, Ол тышына кетеди.

Ортабайланы Тохтар.



Къанатлыланы атларын айтыгъыз, аланы суратда кёрдюю-
гюз: къарылгъач, кзой чыпчыкъ, шорбат чыпчыкъ, къаргъа,
чаука, чакъынджик, гугук, сабан чыпчыкъ.

Къарылгъачла къайтдыла.

Ма тенгизни ары джанындан къарылгъачла къайтдыла. учадыла, урунадыла, шорбатлада топракъдан юяла ишлейдиле.

Суу джагъадан саз топракъ джуммакъчыкъ келтиреди да джабышдырады. Ала юячыкъны алай уста этедиле. Коробкачыкъча, къабыргъачыгъындан а кирир джерчик къоядыла.

Ол кирир эшикчикден а юяны ичине тюкле ташыб толтурадыла. Балачыкълары гаккычыкъларындан чыкъгъан заманда алагъа джумушакъ болады.

-
1. Къарылгъачла юяларын къайда ишлейдиле?
 2. Не затдан ишлейдиле?

Ётмек столгъа къалай тюшеди.

(Класдан тышында окъургъа).

Биз хар кюнде ётмек ашайбыз. Ётмек болмай, биз ашаргъа олтурмайбыз. Ётмексиз аш татымлы аш болмайды.

Адамгъа джашау берген эм къарыуун сакълагъан, анга кюч берген ётмекди.

Биз бек суйюб ашагъан мюрзеу ашла бары да ундан этиледиле. Мюрзеу халкъны рысхысы, байлыгъыды. Алтын сыфатлы будай къылчыкъла Совет къралны гербин кюн кибикик джылтыратадыла. Аны кибикик алтын къылчыкъла 15 Совет Социалист республиканы герблерин да джылтыратадыла.

Адам улу мюрзеу хансны бек эртде табханды, алай аны иги этерге кюрешгенли, кёб минг джылла озгъандыла. Мюрзеу битдирген алай бош зат тюлдю. Джауум не бек джауса да, кюн не бек къыздырса да джер адамны токъ этмез. Адамла кеслери анга къыйынларын салыргъа, джерни кереклисича багъаргъа керекдиле.

Адам мюрзеуноу къачан саллыгъын билирге керекди. Джерни кеси да джарашдырыргъа керекди. Джер багъылмаса, иги битим боллукъ тюлдю.

Мюрзеуню джашауу да адамны кӱолундады, джерни адам семиртирге боллукъду.

Алай аны этмеклик тынч эм бош зат тюлдю. Мюрзеу ёсер ючюн, джер керекди, джерни багъаргъа керекди. Жангыз кӱолларынг бла джерге джукъ эталлыкъ тюлсе. Аны джарашдырыргъа керекди. Алай сауутла уа бизде кӱбдюле. Бизни колхозларыбыз бла совхозларыбызда кӱб тракторларыбыз, комбайналарыбыз бардыла. Бизни кӱралыбызда мюрзеу бек кӱб джыйылады.

Чегетни суу басханды.

Кӱояннга ма быллай зат болгъанды.

Кӱоян кенг джайылгъан уллу сууну арасында айрымканчыкъда джашай эди.

Ол джашагъан айрымканчыкъны тегерегинде суу бузну чыкъырдатыб ууатханды.

Кӱоян ол кюн кеси джашагъан кӱкенни тюбюнде рахат джатыб тургъанды. Кюн аны джылытханды. Зукку сууну кӱобуб тебрегинин да эслемей кӱалгъанды.



Ол тюбюне суу кириб, аны джибите тебреген сагъатда уяниганды.

Чынгаб турса, аны уа тегерегин суу алыб тургъанын кёрдю. Суу къобуб келе эди. Къоян къачыб айрымканчыкъны ортасына барды: алайын алкъын суу алмагъан эди, айрымканчыкъ да гитчеден гитче болуб бара эди. Къоян бир къыйырындан бир къыйырына дыгалас этиб, чабыб башлады.

Сау кюн бла кечени алай болуб турду.

Экинчи кюн эртденбла айрымканчыкъны джибимеген бир кесекчиги къалыб тура эди. Алайда джангыз бир сюелген къуу терек болгъанды. Къоян терекни базыкъ тэнгегини тегерегине айланды. Ючюнчю кюнюнде уа, суу терекге дери джетгенди. Къоян терекге чынгаб минерге кюрешди, алай а хар чынгагъаны сайын джыгъылыб кетиб, суугъа тюшюб турду.

Эм ахырында чынгаб, кючден-бутдан аны базыкъ тюб бутагъына минди. Къоян алайда суу таркъайгъынчы чыдаргъа кесин джарашдырыб тохтады: суугъа энди къошулмай тохтагъанды.

Ол ачдан ёлюрме деб къоркъмайды, къоян бутакъгъа къадалыб кючден чыдады. Аны тюбюнде ол кенг сууда сау терекле, илкичле, бутакъла, саламла бара эдиле.

Къоян бутакъда юч кюнню джашады. Андан сора суу таркъайыб ол да чынгаб джерге тюшдю.

В. Бианки.

Джаз.

Джаз заманда хар бир зат да
Чагъыб, айныб башлайды,
Къууанч болуб барысы
Мыдахлыкъны ташлайды.

Суула къобуб тиллениб,
Тенгизлеге кетерле,
Джанууарла кёллениб,
Джай юйлерин этерле.

Джабыу кетиб джерледен,
Бет тюрсюню ачылыр,
Аны саулай юсюне
Джазгъы хурмет чачылыр.

Ариу халда терекле,
Чапракъларын иерле,
Джарыкъ болуб кёллери
Джай кийимле киерле.

Байкъулланы Д.



Ары бла бери.

Сабийле къ айры барадыла?
Ала джолда неге тубедиле?
Сабийле къ айдан келедиле?
Ала къайытхынчы не болгъанды?
Алагъа ётерге ким болушду?



Джаз колхозда.

Сабийле тюнене колхозну садында тереклеге чыпчыкъ орунла такъдыла. Бюгюн колхозгъа тракторла келдиле. Юч трактор бир ызгъа келди. Ала бары да джангыла эдиле. Ала келе туруб терезелени миялалары къалтырай эдиле.

Сабийле трактористлени председателге элтдиле, ке слери уа машиналагъа къараргъа къайтдыла. Кенгден къарагъан бол-маса, къолу бла киши тиймеди.

Экинчи кюн трактористле ишге эртде чыкъдыла.
Не кече, не кюн демей, сабан сюрдиле.

Н. Незлобин.

-
1. Колхоз бачхада сабийле не эте эдиле?
 2. Ала трактористлеге къалай джолукъдула?
 3. Сабанлада трактористле къалай ишле этдиле?

Дж о м а к ъ:

Зынтхы демейди,
Къамчи излемейди.
Джерде тюз барады
Джети плуг салады.

Азретни терекчиги.

Терезени аллында
Орнатханды терекчик.
Чыдамайды ол анга,
Джукъдан болса керекли.

Чунгурчугъу толлукъду
Джетеди джангур сууу,
Узаймайын боллукъду
Кѣб нѣгери, бурууу.

Терекни иги сакълайды,
Мал джибермей къатына,
„Биринчи“ деб атады
Терекчикни атына.

Азрет бош къыйналмады.
Ёсдю, чакъды терекчик.
Башлады кѣб турмайын
Ол ашатыб кѣгетчик.

Доюнланы А.

Джаз келди.

Къарны эритди джылы аяз,
Балчыкъ болду джол, арбаз.
Кѣкде уруб дауурбаз
Белги берди кенгден джаз.

Къарылгъачла учдула,
Къонакъгъа джол ачдыла,
Биринчи акъгъан тамчыла
Джашил кырдык чачдыла.

Сюйюнчланы А.

Кюн бла джанкылыч.

(Басня).

Бир джолда джангур джауб бшагъандан сора, кюн къарады эм да джети боялу джанкылыч да турду. Ким къараса да джанкылычха барысы да анга сейирсингендиле. Джанкылыч уллу кёллю болуб махтаныб тебрегенди: „Мен къалгъанны къой, таб кюнню кесинден да ариума“,— дегенди.

Кюн бу сёзлени эшитиб: „Сен ариуса ол кертиди, алай а мен болмасам, джанкылыч, сен да боллукъ тюлсе“,— дегенди. Джанкылыч а анга кюлюб, махтаныб башлагъанды. Кюн ол заманда ачуланыб булутну артына бугъунганды, джанкылыч ёмюрде да болмагъанча тас болуб къалгъанды.

К. Ушинский.

Кюн таякъла.

(Класдан тышында окъургъа).

Джерни этегинден кюн къарады, хар джерге алтын таякъларын созду, джер уяна башлады.

Биринчи кюн таякъ чыпчыкыгъа тийди. Ол уяныб уясындан чыкъды. Эртденлик джырын джырлады: „Эртденнги хауа нечик тазады, дуня нечик игиди!“— деди.

Экинчи кюн таякъ къояннга тийди. Къулакъчыкъларын да тургъузуб, чыкъ кырдыкда ары-бери секириб кесине эртденлик аш излей джайылды.

Ючюнчю кюн таякъ тауукъ орунга тийди, Гугурук къанатларын къагъыб кычырды: „Гу-гу-рук-ку!“ Тауукъла учуб тюшуб къанкылдадыла, багуш къазаргъа, къурт излерге джайылдыла.

Тёртюнчю кюн таякъ бал чибинлеге тийди. Бал чибин ченден чыгъыб, терезеге къонду, къанатларын джайыб учду.

Гокка хансладан бал джыяргъа кетди.

К. Ушинский.



Эртден



Кюнорта



Ингир.

Бал чибин.

Кёк боялгъан юйчюкде
Къозгъалгъанбыз биз тенгден,
Къалмай барырбыз бирге
Уллу ишге кирирге.

Ашыгъыш мен чыкъгъанлай,
Хауаны сынагъанлай,
Кёкню чууакъ кёргенлей,
Учама къанат кергенлей.

Гокка ханслагъа энеме,
Юслерине минеме.
Басханлыкъгъа чапракъны
Сындырмайма мен аны.
Гокка хансдан бал ала
Артмакъчыкъларыма салама,
Ашыгъыш терен уягъа
Эрлай джетиб къуяма

Толтурсам таракъланы,
Балчы сылай сакълалын,
Машина да рамканы
Чайкъаб алады балын.

Къоркъмазланы К.

Май джууукълашды.

Къолумда кызыл байракъчыкъ
Агъашчыкъгъа тагъылыб,
„Джашасынла сабийле“, — деб
Юсчюгюне джазылыб.



Тамбла Биринчи майны кюнюдю. Ол халкъланы уллу къуу-
анчыды. Биз школубузну ариу джарашдырдыкъ: столланы
юслерине гокка хансла салдыкъ. Къабыргъалагъа кызыл бай-
ракъла такъдыкъ. Партияны тамадаларыны суратларын да
такъдыкъ. Биринчи майда окъумайбыз. Бюгюн ойнарыкъбыз,
джырларыкъбыз, тебсерикбиз.

1. Тамбла не кюндю?
2. Ол къаллай къууанчды?
3. Биз школубузну къалай джарашдырдыкъ?
4. Гокка хансланы къайры салдыкъ?
5. Къабыргъагъа не такъдыкъ?
6. Биз бюгюн не этерикбиз?

Биринчи май.

Ма, келди Биринчи майны	Кюнюбюз да джарыкъ
	тийгенди,
Бизге саугъа узага,	Хар ким да сукъланырча.
Джерге джарыкъ берген ай	Джер да кѐм-кѐк кѐлек
	кийгенди,
Байракъларын къызарта.	Хар бир зат токъланырча...

Байкъулланы Д.

Май къамжакъ.

Къайын терекчикле чакъдыла. Джер да кѐгерди. Кырдык ичинден гокка хансчыкъла къарайдыла. Ол заманда джер тюбюнден май къамжакъла чыгъадыла. Джерден чыкъгъанлай,



аякъларын топракъдан ариулаб, къанатчыкъларын джаядыла. Сора учуб башлайдыла.

Майда ала бек кѣб боладыла. Аны себебли алагъа май къамжакъла дейдиле. Ала тереклени тѣгерегинде айланадыла, аланы бутакъларына къонуб, чапракъланы ашайдыла.



Аланы кеслеринден да уллу хата, ала урлукъгъа къойгъан гаккычыкъла этедиле. Ала джер тюбюнде къаладыла, ууакъ терекчиклени тамырларын ашайдыла. Ала джер тюбюнде юч джыл джашайдыла. Тѣртюнчю джыл а ала къуртла боладыла. Къуртдан къамжакъ болуб, джер юсюне чыгъадыла.

Г. Скрещницкий, В. Чаплина.

**Май къамжакъла хаталыдыла.
Аланы къырыгъыз!**

Бал чибинчик тахса къарайды.

Бал чибинчик къышхы джукъусундан уянганды. Тюклю аякъчыкълары бла кѣзчюклерин ариулагъанды. Кесини тенгчигин да уятыб, экиси да терезечикден къарагъандыла. Къарасала: кюн жарыкъ тийиб, къайда да жарыкъ, ачыкъ эм да джылы. Ала четенден чыгъыб, алма терекге учхандыла.

— Алма терекчик, бизге не болса да бир ашарыкъ джокъмуду? Биз сау къышны узагъына ач болгъанбыз,—дегендиле.

Бал чибинчикле андан балий терекге учхандыла. Алай а аны юсюнде да алкъын бир акъ чакъгъан гокка болмагъанды.

Ач бал чибинчикле энди юйюбюзге кетейик деб, учаргъа тебрегенлей, кёкенни тубюнде, омакълыгъы да асыры болмагъан, къаралдым кёк гокка хансчыкъны кёрдюле. Ол а фиалка деген гокка хансчыкъды.

Аны табакъчыгъы татлы мылыдан топ-толуду. Бал чибинле андан тоуб, суусабларын да къандырыб, юйлерине учуб кетгендиле.

Н. Ушинский.

-
1. Бал чибинле къачан уянадыла?
 2. Ашарыкъ излеб къайсы терекге къондула?
 3. Ала къайсы хансдан ашарыкъ табдыла?

Сейирлик гюрбе.

(Класдан тышында окъургъа).

Дунияда бир сейирлик гюрбе барды. Джаз анга бир мешок будай салсанг, къачда джыйырма мешок аласа. Ол гюрбеге бир челек гардош салсанг, джыйырма челек гардош береди.

Ууучунг бла бир урлукъну ол гюрбеге салсанг, андан бир уллу тебе агурча, турма, помидор, быхы болады.

Ол затланы джомакъгъамы санайсыз?

Ол джомакъ тюлдю.

Ол сейирлик гюрбе керти барды.

Сиз ол гюрбени не болгъанын эслей болурсуз.

Ол гюрбени аты джерди.

Сен бусагъатда столгъа олтуруб, китабны окъуй тураса; ол стол да, китабла да терекден этилгендиле. Ол да терекни бир гитче урлукъчугъу джерге тюшюб, андан ёсгенди.

Сени юсюнде кёлекни кендирден этгендиле. Кендир джерге тюшген урлукъдан чыкъгъанды.



Къобуста, соханла, турма, агурча, гардошла, помидор, хаун.

Джаз гюрбени джити темир бла къазадыла. Аны ызындан анга урлукъ саладыла.

Андан сора аны джер бла басдырадыла. Ол гюрбеге гардош, ёнге затла да саладыла. Къачха ол сейирлик гюрбени иеси, андан мюрзеу, гардош, быхы, агурча, къобуста алады.

Алай ол гюрбе мюлк, джашау, иш эте билген адамла-гъа тынглайды ансы, аны эте билмеген адамгъа джукъ да бермейди.

Нарт сёзле.

Джер байды.

Джаз чананы, къыш арбаны хазырла.

Онг джанында сёзле бла джууаб этигиз.

1. Ат керекни ким ишлейди?
2. Сабан кереклени ким джарашдырады?
3. Чурукъланы ким тигеди?
4. Тракторну ким джарашдырады?
5. Джыккырланы ким ишлейди?

*темирчи
къайиш уста
агъач уста
чурукъчу
механик*



Джут ит.

Бир ит аузуна сюек кѡабыб кѡпурден ѣтуб баргѡанлай, сууда кесини кѡлеккесин кѡргенди. Бир башха ит сюек алыб баргѡанча кѡрюннгенди. Джутлукѡдан аны сюегин алама деб, суугѡа секиргенди. Алай болгѡанлыкѡгѡа, кесини сюегин суугѡа ийгенди, башха уа табмагѡанды.

Шорбат чыпчыкѡ кѡарауулда.

Терек бачханы джолчугѡунда шорбат чыпчыкѡны балачыкѡлары чынгаб айланадыла.

Кѡарт шорбат чыпчыкѡ терекни мийик бутагѡына кѡонуб, джыртыучу кѡанатлыладан кѡрюнемиди деб джити кѡарайды.

Ары-бери айлана кѡартчыгѡа учуб келе эди. Ууакѡ кѡанатлычыкѡланы ол ачы джауларыды. Кѡартчыгѡа акѡырын сююлюб уча эди.

Алай а кѡарт шорбат чыпчыкѡ аманлыкѡчыны эслеб кѡараб тура эди.

Шорбат чыпчыкѡ кѡоркѡуулу болуб кѡычырыкѡ этди, со-ра чыпчыкѡ балала бары да кѡекенлени тубюне букѡдула. Бары да шум болдула. Джангыз кѡарауул шорбат чыпчыкѡ бутакѡгѡа кѡонуб турады, кѡымылдамайды, кѡзюн кѡартчыгѡадан алмайды.



Къартчыгъа да къарт шорбат чыпчыкъны эслеб, къанатларын къагъыб, тырнакъларын джайыб, садакъча энишге тюшдю.

Къартчыгъа джукъ да табмай сирелиб къалды.

Ол тегерегине къарай эди. Джыртыучугъа ачыу болду. Аны сары кезлери отча джылтырадыла.

Аманлыкъчы силкиниб учуб узакъ кетди. Шорбат чыпчыкъ биягъынлай ол алгъыннгы бутагъына къонуб, джарыкъ ауаз бла джююлдеб башлады.

Шорбат чыпчыкъ балачыкъла кекенлени ичинден таууш эте, къотарылыб джолчукъда чынгаб башладыла.

-
1. Къартчыгъа къарт чыпчыкъны къалай эслегенди?
 2. Чыпчыкъ къоркъууну джаш чыпчыкълагъа къалай билдиргенди?
 3. Ол къартчыгъадан къалай букъгъанды?
 4. Чыпчыкъ балала джолчукъгъа къалай чыкъгъандыла?
 5. Суратчыкълагъа къараб, хапарын айтыгъыз.

Алгын джыртыучу къанатлыланы, андан сора чибин, къурт, къамыжакъ ашаб джашагъан къанатлыланы атларын айтыгъыз.

Къанатлыланы атлары: къаргъа, къарылгъач, къой чыпчыкъ, чаука, агъач тауукъ, сабан чыпчыкъ, къартчыгъа.

Эртде-эртде.

(Таурух).

Эртде-эртде заманда бир кишини джангыз джашы болгъанды. Джашына:

— Джашым, джер тюбюнде кёмюб къойгъан кёб хазнам барды, аны къазыб алсанг, къарнынг ач, юсюнг джалан болмаз,—дегенди.

Атасы ёлгенден сора, джаш юйню тегерегин тохтамай къазыб, джукъ табалмагъанды. Кёб къазыб, арыб, талыб, болмагъанында, кёб джашагъан бир къартха барыб:

— Атам былай-былай деб кетген эди, энди уа джукъ табалмайма,—дегенди. Къарт:

— Сен атангы осиятын ангыламагъанса. Атанг санга джер къоюб кетгенди. Аны къолунгдан келгенича кюрешиб, сюрюб, урлукъ салсанг, ач да болмазса, джалангач да болмазса дегенди,—деб, къарт атасыны осиятын джашха ангылатханды. Сора джаш башын къашыб, энди ангылаб, атасыны осиятын толтурургъа кюрешеди.

Идрисни чыбыкъчыгъы.

Бир джолда Идрис тенги Ахматха къонакъгъа баргъанды. Ала экиси да чегетге ойнаргъа баргъандыла. Чегетде ойнай-ойнай келгендиле да, тал терекден кесиб, кеслерине бирер чыбыкъчыкъ алгъандыла. Андан сора келе-келиб суу джагъада олтуруб кёб ушакъ этгендиле. Туруб юйге кетерге тебрегендиле.

Тебрегенлеринде Ахмат чыбыкъчыгъын атханды да къойгъанды, Идрис а атмай суу джагъада джерге чанчыб кетгенди. Идрис кѣб да турмагъанлай юйлерине къайытыб келгенди.

Идрис кетгенден сора, Ахмат бир талай замандан, айлана-айлана суу джагъагъа, ол экиси олтургъан джерге, баргъанды. Алайда Идрисни чыбыкъчыгъыны орналыб, чагъыб, бутакъчыкъла, чапыракъчыкъла битиб тургъанын кѣргенди. Ахмат бутакъчыкъны къуу болуб кълмай чагъыб тебрегенине сейирсиниб, Идрисни кѣзюнден кѣрюб ѳсдюрюме деб, чыбыкъчыкъны тѣгерегине мал, адам тиймезча буруу этгенди.

Андан сора кѣб джылла да кетиб, Идрис ѳсюб уллу джаш болуб, Ахмат шохуна быягъынлай кълнакългъа келгенди.

Айлана-айлана экиси да быягъы суу джагъагъа баргъандыла. Идрис суу джагъада бир уллу суу тал терекни битиб, чапракъладан толуб тургъанын кѣргенди да:

— Бу терек кълалай сейир терекди, кел муну салкъынында бир кесек олтурайыкъ,—дегенди.

Ахмат:

— Кел, олтурайыкъ былайы мени бек суйген джеримди. Мен бу терекни тюрюнде олтуруб, сени эсиме кѣб тюрюреме,—дегенди.

Идрис:

— Былайда мени эсинге нек тюрюресе?—деб соргъанды.

Ахмат:

— Сен бу терекни танымаймыса, бу терек сен эртде леде былайда джерге чанчыб кетген чыбыкъчыкъдан ѳсюб болгъанды,—деб, Идрисни эсине джашлыгъында ойнагъан халпарларын тюрюргенди. Идрис джашлыгъында къллуна алыб айланган чыбыкъчыкъны уллу терек болуб тургъанын кѣрюб, бек уллу сейир болгъанды. Идрис терекге кълараб, сабий заманын эсине тюрюрюб, уллу тамаша болгъанды.

-
1. Ахмат бла Идрис ойнаргъа кълалайгълар баргъандыла?
 2. Чыбыкъланы ала кълайдан алгъандыла?
 3. Идрисни чыбыгълы кълалай терек болгъанды?
 4. Сен терек орнатханмыса?

ДЖАЙ



Джай.

Бире кълмай тууарла
Ёкюрюшюб келелле.
Ийнекле да хар кюнде
Челек сютле берелле.

Май-май эте кюзула
Терен хансха баталла.
Аналары иссилеб,
Салкын сыртда джаталла.

Джай кюнлени иссиси
Къыздырады джайлыкъны.
Кёкден джаугъан джауум да
Ёсдюреди байлыкъны.

Колхозчула узаймай,
Чалкъы, сенек алырла,
Эришиуню джолунда
Эрлай ишге барырла.

Байкъулланы Д.

Исси джай.

Кёзюнг неллей бирге джете эсе да—алтын тюз, алтын тенгиз. Алтынны юсюнде толкъунла. Киштиккёз джулдузчукъла къотарылгъандыла.

Ма, къызыл къамжакъчыкъ, чёбню башына ёрлеб баралды,—учуучу къамжакъчыкъ башына ёрлеб къанатчыкъларын тюзетеди.

Ауур джетген мюрзеу башла бюгюлюб ауа, машинаны тюбюне тюшедиле. Колхозчу кызла кенг тюзде айланыб, тири кьоллары бла джигер ишлейдиле. Тюзде комбайнла гюрюлдейдиле. Ауур кьаты бюртюкле кьююладыла. Тюзюню кыйырында уа, букью джолда, мюрзеу джюкленген автомашинала барадыла. Аллындагы машинада кызыл байракъ керюнеди.

И. Соколов-Микитовдан.

Кюн бла джел.

Адамны ким алгъа тешиндирир деб, кюн бла джел эришгендиле. Джел адамны юсюнден кийимин сыдырыб тебрегенди. Бёркюн да кёлтюргенди, этеклерин да ачханды, адам а бёркюн бек басханды, этеклерин кысыдыргъанды. Кьолгъа кюн алгъанды. Джангыз кызыдыргъанлай, адам кийимлерин бошлаб, бёркюн да ёрге этгенди. Кюн дагыда экинчи кызыдыргъанында—сора адам саулай да тешингенди.

Л. Толстой.

-
1. Адам джел бла кюнню къ айсындан дженгил тешинир?
 2. Сиз быллай ишге тюбегенмисиз?

Минги Тау.

Кавказ тауланы ичинде Минги Тау эм мийик тауду. Аны башында бек сууукъду. Минги Тауну мийиклиги алты километр чакълы болады. Совет власть кьуралгъанлы аны башына кёб адам чыкьгъанды. Бу арт джыллада уа минг бла джарым чакълы адам бир джолгъа чыкьгъанды.

Бу хапардан айыргъаныгъызны айтыгъыз.

Теберди башында кийикле сакъланадыла.

Теберди башына биз кийикле сакъланган джерге къараргъа айлана баргъан эдик. Кийиклени сакъланган джерлери бек ариу джерди. Теберди сууну джагъасында мийик таулада уллу, къалын чегетле кѣбдюле. Тауну аягъында, къалын чегетни ичинде, уллу кенг тала кѣрюнеди. Ол талада кийиклеге къараб тургъан къуллукъчуланы ариу юйлери бардыла. Ала хаман алайда джашагъан кийиклеге къараб, ёсдюрюб турадыла. Анда буула, айюле, джумушакъ тюкюле, джугъутурла, джурла дагъыда башха кѣб кийикле джашайдыла.

Аладан сора да кѣб тюрлю къанатлыла да бардыла. Биз былагъа да къараб, сейирсиниб къайытхан эдик.

-
1. Теберди башында не затла сакъланадыла?
 2. Мында не ле бардыла?
 3. Джаныуарланы юсюнден айтхан джерин табыб окъугъуз.

Бизни чегетлерибиз.

Бизни уллу чегетлерибиз бардыла. Ала чапракълы эм да ийнели чегетледиле. Чегетледе къайын, бусакъ, нарат, нызы, эмен, наз дегенча кѣб тюрлю агъач ёседиле.

Чегетлени бизге бек уллу хайырлары барды.

Бизде агъач джаргъан заводла кѣбдюле. Заводлада къанга джарадыла. Ол къангаладан юйле, кѣпюрле дагъыда башха затла ишлейдиле.

Чегет болгъан джерде хауа кирсиз болады.

Ёсюб келген тереклеге тиймезге эм да алагъа мал иймезге хар бир адамны борчуду. Чегетлени къорууларгъа керекди.

Бизни чегетледе къаллай терекле ёседиле? Аланы атларын айтгъыз.

Чегетлени сакъларгъа нек керекди?

Мычхы завод.

Бизни областыбызда бек уллу чегетле бардыла. Ол чегетледе агъачны не тюрлюсю да ёседиле. Чегетледе кесилирге джараулуларын айырыб кеседиле. Аланы кесерге бригадала къуралыб ишлейдиле. Ташыучу бригадала кесилген агъачланы агъач джаргъан заводлагъа ташыйдыла. Заводда къаллай къанга керекли болса, аллай къанга этедиле. Уруп чегетледен бригадала электричество мычхыла бла кесиб Даусуз заводха ташыйдыла. Даусуз завод уллу чынар тереклени джарады, столла, шиндикле башха затла да ишлейдиле. Къангаланы башха шахарлагъа элlege да джибередиле.

Тауда.

Джай школдан чыкъгъандан сора, мен къошха бардым. Мени атам колхозда къойчу эди. Къой къош мийик таулары араларында, кенг чатда орналыб эди. Мен тауда бек сейирсиниб тегерегиме къарадым. Къарлы акъбаш таулары этеклеринде кезюнгу алдарча джашил кырдык чайкъалады. Тар къулакъланы аякъларындан сууукъ къара суула чыгъадыла. Кюн салкъынды. Сууукъ аязчыкъ аз-аз къагъады. Бир кюн атамы биргесине къой кютерге бардым. Тау этекде, кенг талада экибиз да къойланы кютдюк. Алайына, узун хиджи таягъындан къолу бла тутханлай, атам узакъгъа джити къарады. Атам эс-лемегенча келюме келиб, къолум бла узакъда бир къаралдыны кёргюздюм. Мен къолуму узатхан джанына Добар да джити къарады. Бир кесекден бёрю къойлагъа къысыла келгени белгили болду. Добарны юстюрдюк, атам шок атды. Бёрю кекенлеге ташайды. Ингирде къошха къайтдыкъ. Къошда талай



кюн тургъандан сора, мен атамы ишин бек суйдюм. Уллу бол-сам кьойчу болургъа суйгеними атама айтдым. Атам ууакъ-ууакъ ышарды.

Чотчаланы Ш.

1. Джашчыкъ къ айры баргъанды?
2. Ол не этерге суйгенди?
3. Сиз малчылыкъны сюемисиз?

Кьойчу.

Кёб кьойларынг мангырай,
Табигъатны кьойнунда,
Кютесе сен тынгылай,
Уллу сууну бойнунда.
Чыртда кирпик къакъмайса,
Унутуб сюрюуюнгию,

Кёрген бары джаратад
Ишинги, джюрюуюнгию.
Аязчыкъ джамчынги тарай,
Кюн да тийиб ышарады,
Ёшюуюнгии джылтырай
Ленинни ордени джанады.

Кьобанланы А.

Джай ким не этеди?

Суратха джарашдырыб хапар айтыгъыз.
Адамлагъа атлз атагъыз.



Чегетде.

Джайны исси заманы эди. Биз чегетге барыргъа бек разы эдик. Анда джилек, наныкъ, гургум, дугъум бишген эди. Андан сора да анда салкъын эди. Дерследен бош заманыбызда биз чегетде кѣб айландыкъ. Экинчи кюн а колхозчулагъа улуу болушлукъ этдик. Барыб колхозну тереклеринде бишген шабдалларын улуу четенлеге джыйдыкъ. Кюз терек бачха сейирлик ариу болады. Ол заманда биз колхозгъа джюзюм, алма, гардош джыяргъа да улуу болушабыз. Талай джолда, нартюх сындырыргъа да баргъан эдик. Колхозда ишлеген къалай игиди!

1. Сиз джай чегетге барыргъа нек сюесиз?
2. Чегетде джай къалайды?
3. Сиз колхозгъа къалай болушдугъуз?



Къазла.

Къанатлычы чыгыб, къазланы юйге чакъырыб башлады: „Къаз, къаз, къазла! Акъ къазла, кёк къазла! Хайда, юйге келигиз!„

Къазла уа узун боюнларын созуб, къызыл аякъларын джая, къанатларын къагъа, бурунларын ача: „Къа-къа-къа, суймей-биз юйге барыргъа. Бизге былайда да игиди“,—дедиле.

Къанатлычы ариулукъ бла къазладан джукъ чыкъмазлыгъын таныб, узун чыбыкъ алыб, аланы юйге сюрдю.

Гурт тауукъ.

Тауукъ гуртха юч ыйыкъ джатды. Анга къараргъа Катя тауукъ орунга кирди. Анда джуджекленни джюуюлдегенлерин эшитди. Тауукъну ёрге кёлтюрюб къараса, бир сары джуджекчик.

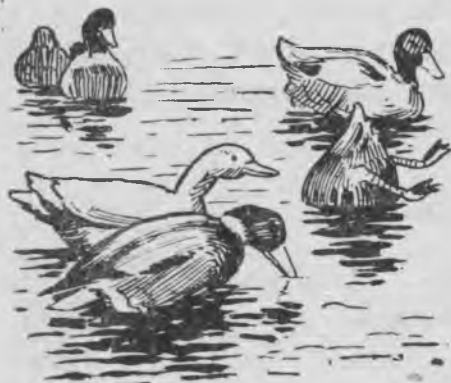
Кюнню узуну Катя тауукъ орунга джюрюгенлей турду. Ол кюн ингирге джуджекчикле бары да чыкъдыла. Катя алагъа бишген гаккыны умур этиб ашатды. Ала аналарыны ызындан

чабыб башладыла. Ол аланы ашаргъа юретиб башлады. Тауукъ джуджеклерин чакъырыб, табхан затчыгъын бурну бла къагъыб, ашамай алагъа къоя, ала да андан кѣргенни этиб, къагъа келиб, джута эдиле. Джуджекле ашаб тойгъандан сора аналарыны къанат туюне джыйылдыла. Ала анда солуйдула эм джылынадыла.

1. Тауукъ джуджеклени ненча кюнден чыгъарды?
2. Катя тауукъ орунга нек къарай эди?
3. Джуджекчик чыкъгъанын ол къалай билди?
4. Къалгъанлары не заманда чыкъдыла?

Бабуш балачыкъла.

Вася суу джагъада олтура эди. Ол бабуш балачыкъланы кѣлде чайкъалгъанларына, джассы бурунчукларына, сары аякъчыкъларына, кюнде къанатчыкъларын кѣбдюргенлерине хъарай эди. Васягъа бабуш балачыкъланы сакъларгъа буюргъандыла, аланы уа уллусу гитчеси да суугъа кириб кетгендиле; энди уа аланы юйге къалай сюрелликсе? Сора Вася балачыкъланы чакъырыб башлады. „Бабуш, бабушчукъла! Му-



хар дауурчучукъла, къалакъбурунчукъла, джассы аякъчыкъла! Боллукъду сизге къуртланы джухтаныгъыз, мырды ашагъаныгъыз, таш дорданланы толтургъаныгъыз,—юйге кетер заман джетди!“

Бабушчукъла Васяны айтханына тынгыладыла, эки джанларына кѣзюу ауа, юйлерине тебретиле.

К. Ушинский.

Бабуш бла тауукъну тенглешдиригиз.

Чегетге экскурсиягъа.

Биз школда чегетде ёсген тереклени юслеринден окъугъан эдик. Алай а аланы кеслерин кёрмеген, сынамагъан эдик. Бир кюн устазыбыз Хасан чегетге экскурсиягъа барлыгъыбызны айтды. Биз экскурсиягъа барыргъа тюрлю-тюрлю коробкачыкъла, карандашла, тетрадла, къыбдычыкъла дагъыда башха затла хазырладыкъ. Хасан бизни чегетге элтди. Чегетде эмен, чум, бусакъ, чёртлеуюк, кюрюч терекле кёрдюк. Аланы чапыракълары тюрлю-тюрлю эдиле. Биз къыбдычыкъларыбыз бла кесиб алыб, тетрадларыбызны ичлерине салыб, тюблерине да къаллай терекники болгъанын джаздыкъ. Коробкачыкълагъа тереклени урлукъларындан джыйдыкъ. Классда келтирген затларыбызгъа къараб суратчыкъла салдыкъ, аланы сынадыкъ.

Чотчаланы Ш.

-
1. Сабийле къайры баргъан эдиле?
 2. Чегетден къаллай тереклени чапыракъларын келтирген эдиле?
 3. Классда не зат этген эдиле?

Алапат терекчи.

I.

Бизни къралда Иван Владимирович Мичуринни атын эм да кёгет тереклени ёсдюрюуде аны ашхы ишлерин билмеген адам джокъду.

Аны атасы да ол затланы бек суйгенди.

Ваня гитчелигинде бош заманын орамда ойнаб ашырмай эди. Хар заманда терек бачхалада болмаса, аны башха джерде кёрмез эдинг.



Ол хар джерде иги урлукъ, балий эм эрик сюеклени игилерин айыра эди. Аны хурджунлары хар заманда ол затладан толу болучан эдиле.

Ол бачхада тахтачыкъла этиб, алагъа урлукъ салыучан эди. Ол кѣгетлени игилендирирге эм да джангы сортла чыгъарыргъа излей эди. Аны ючюн Мичурин кѣб сынамла эте эди. Муратыча болмаса, ол аланы джангыдан орната эди.

II.

Мичуринлери бай болмагъаны себеден, аны кѣб окъургъа онгу болмагъанды. Гитчелигинден огъуна ишге кириб, кесин джашатыргъа кюрешгенди, алай болгъанлыкъгъа ол кеси суйген ишни—бачхачылыкъны, унутмагъанды. Ол терек бачхачылыкъ бла кѣб кюрешгенди.

Ишден келгенден сора, Мичурин заманын терекледе ашыргъанды, не аланы тѣгереклерин къазгъанды, не тереклеге суу



Бу кѣгетлени таниймысыз? Атларын айтыгъыз.

салгъанды, не сынамла этгенди. Терек бачхачылыкъны юсюнден джазылгъан китабладан Иван Владимирович окъумай бирин къоймагъанды. Урлукъланы игилерин айырыуну ол бир

заманда да къоймагъанды. Аланы ёсдюрюге джюрегин бек къаты бургъанды. Бир бёлек джылдан Иван Владимировични кесини улуу эм иги сады болгъанды.

III.

Мичуринни терек бачхасында алма бла кертмеден сора, башха кёгетле да ёсендиле. Аланы уллулукъларына адамла сейир болгъандыла. Ёзгени къой, аны ёсдюрген такъюзюклерин сейирге айтыучан эдиле. Ол ёсдюрген алмаланы бир кьолда тутаргъа къыйын болгъанды.

Мичурин къаты эм кёб ишлегенди. Совет власть аны ишине бек улуу болушханды.

Мичурин кесини терек бачхасында кертме, балий, джюзюм, дугъум урлукъла чыгъаргъанды эм джайгъанды. Бусагъатда колхоз терекледе Мичуринни алма, кертме, эрик, балий урлукъларын ёсдюредиле. Кесини суюген иши бла Мичурин эллиден артыкъ джыл кюрешгенди. Ол джангы кёгет терекле ёсдюргенди.

Мичуринни бир балий терегинде бирси балий терекледен эсе, он кере кёб кёгет битеди. Мичуринни ишин бютеу совет адамла бардырадыла.

Кочетковдан.

1. Сабий заманында Мичурин эсин неге бек бургъанды?
2. Мичурин кесини бачхасында къалай ишлей эди?
3. Мичурин кёгетлени къалай тюрлендиргенди?



Бу кёгетлени таныймысыз? Атларын джазыгъыз.

Мичурин алма терекде кертме кылай битдиргенди.

(Классдан тышында окъургъа).

Адамла садлада алма бла кертме битдиргенли минг джыл-ла боладыла. Алма терекле—алма, кертме терекле—кертме бередила.

Алай а эндиге деричи, алма терекде кертме, кертме терекде алма битмегенди. Мичурин ёмюрде болмагъан затны этерге мурат этгенди. Адамны кьолундан келмезлик зат болмагъанын эслегенди.

Аны бачхасында 600 грамм тартхан алма битген тереги болгъанды. Ол аны алмасын алыб, ортасындан эки джаргъанды. Аны ичинде урлукъларын алыб джерге салгъанды, андан чыкъгъан джаш терекчикге кертме чирчикни орнатханды. Аладан бутакъла ёсдюргенди. Ол бек сейирлик затладан бири болгъанды.

Кеси ёмюрюнде Мичурин кёб тюрлю кёгет терек ёсдюргенди. Ол ёсдюрген шабдалла, джюзюмле, татлы такъюзюкле бусагъатда сууукъ Северде кёгет бередила. Алай болмаса, аланы джюз джылланы сакъларгъа керек эди.

Мичурин экисин бирге кьошуб ёсдюрмей, хазна кёгет кьоймагъанды.

Алай а ала бир джылгъа болгъан эм ёсген затла тюрлюле, Ол алагъа кёб заманланы кюрешгенди.

Ол, анга дери болмагъан юч джюзден артыкъ тюрлю кёгет терек ёсдюргенди. Джаш тёлю аны иги ишлерин бардырады.

Нарт сёз.

Кёбню кёрген кёб билир.

БАШЛАРЫ.

§ 1. Тауушла бла харифлени къайтарыу	4
§ 2. Бѣлюмле	6
§ 3. Ачыкъ тауушла бла кысыкъ тауушла	9
§ 4. Сѣзлени бѣлюб кѣчюрю	15
§ 5. Сѣз бла айтым	19
§ 6. К и м? Не? деген соруулагъа джууаб берген сѣзле	25
§ 7. Энчи атланы уллу хариф бла джазыу	32
§ 8. Хайыуанлагъа, джаныуарлагъа аталгъан атла	36
§ 9. Окъулгъанны къайтарыу	38
§ 10. <i>Й</i> харифи болгъан сѣзле	42
§ 11. <i>У</i> харифи болгъан сѣзле	44
§ 12. <i>Э</i> харифи болгъан сѣзле	47
§ 13. <i>Ю</i> харифи болгъан сѣзле	49
§ 14. Окъулгъанны къайтарыу	50
Ата Джуртха. <i>Аппаланы Б.</i>	54

ШКОЛ.

В. И. Ленин къалай окъугъанды. <i>А. Ульяновадан.</i>	55
Сабий кѣзлюкле	56
Сохта тенгчигиме. <i>Ортабайланы Т.</i>	56
Школгъа биринчи кере. <i>Байрамукъланы Х.</i>	57
Октябратла. <i>А. Будаев</i>	58
Адам бла китаб	58
Бизни класс	59
Окъуу керекле	60

Хар кийимни орнуна. <i>К. Ушинский.</i>	60
Окъуучуну эсине. <i>С. Маршак.</i>	61
Классда къалай олтурургъа керекди	61
Халал тенг	62
Айырма сохта. <i>Бостанланы Х.</i>	62
Филиппок. <i>Л. Толстой</i>	63
Кечигирге аз къалды	67
Назифа. <i>Ортабайланы Т.</i>	68

ЮЙДЕГИ.

Мени анам	71
Ким бек сюеди	72
Анам. <i>Байкъулланы А.-К.</i>	72
Мени джашым	73
Къарт къатын. <i>В. Осеева</i>	73
Кёгет сюекчик <i>Л. Толстой</i>	75
Атасы бла джашлары. <i>Л. Толстой</i>	76
Иги къызчыкъ Акътамакъ. <i>Дибирланы Ш.</i>	78
Мариям бла Ахмат	78
Ол къарт олтурсун. <i>Ёзденланы Х.</i>	79
Лётчик анам	79
Керти сёзлю	82
Сокъур бла фонарь	83

КЪЫШ.

Къыш. <i>Байкулланы Д.</i>	84
Къышны къылыкълары	85
Буз аккада къонакъда	86
Къыш чегетде	89
Кюрт. <i>Байкъулланы Д.</i>	90
Адам къарны тюрбюнде	91
Не кючлюсе	93
Буз акка. <i>Боташланы А.</i>	94
Къыш фермада. <i>Ш. Чотчаланы</i>	94
Ёлка. <i>Сылпагъарланы О.</i>	95
Чыпчыкъла	95
Мени къояным	96
Бёрю бла тюккю	98

ЛЕНИНИ НЮЛЕРИ.

Устазыбыз Ленинге. <i>Боташланы А.</i>	102
Сокольникледе ёлка. <i>Кононов А.</i>	103
Ленини осиятларына кёре не этилгенди	106
Уллу Ленин джашайды. <i>Хубийланы Н.</i>	108

СОВЕТ АСКЕР.

Совет Аскер. <i>Байкзулланы А-К.</i>	110
Совет Аскер	111
Биз хазырбыз. <i>Къаракетланы И.</i>	112
Тюлкю санитарла	113
Юрий Гагарин. <i>Чотчаланы Ш.</i>	115

ШАХАР.

Ленинградха. <i>Сюйюнчланы А.</i>	117
Москвагъа баргъаныбыз	118
Москваны метросу	119
Москвагъа салам. <i>Къочхарланы А.</i>	120
Москваны орамларында. <i>Житков В.</i>	120
Къарачай шахар. <i>Байкзулланы Д.</i>	121
Юй ичинде сейир затла. <i>М. Ильин</i>	122
Акътёш—от джукълатыучу	124

ТАЗА БОЛ—САЛУКЪЛУ БОЛУРСА.

Бег джууаргъа керекди.	126
Кирсиз къызчыкъ Халиматчыкъ. <i>Т. Зумакулова</i>	126
Бетинги эм тишлеринги къалай джууаргъа керекди	127
Андан сора саулукъгъа не керекди	127
Физкультурник. <i>Бостанланы Х.</i>	128

ЮЙ ХАЙЫУАНЛА БЛА КИЙИК ДЖАНЫУАРЛА.

Ийнек. <i>Шахмурзаев С.</i>	129
Ат.	129
Джаныуарланы даулашыулары	130
Киштикчик	130
Сарыджал бла бёрю. <i>А. Бостром.</i>	131
Тюлкю бла чычханла. <i>Л. Толстой.</i>	132
Хыйлачы тюлкю	133
Костром ийнекле	133
Эгиз улакъчыкъла. <i>Къоркъмазланы К.</i>	134

Эки улакчыкъ. <i>М. Коцюбинский</i>	135
Кирпи. <i>М. Пришвин</i>	135
Къозучукъ. <i>Къаракетланы Ю.</i>	137
Чычхан бла къазма чычхан. <i>И. Крылов</i>	137
Къоян бла кирпи	138
Бёрю	138
Тауукъ фермада. <i>С. Кунов</i>	139
Айю. <i>Шахмурзаланы С.</i>	142
Эки гугурукку	142
Батыр гугурукку	143
Киштик, гугурукку, тюкю	144
Бёрю бла улакчыкъла	148
Тюкю бла турна	149
Тюкю бла чакъынджик	151

ДЖАЗ.

Джаз Башы. <i>Къаракетланы Ю.</i>	155
Къанатлыланы юлери. <i>Г. Скребиций, В. Чаплина</i>	155
Къанатлыла бизни шохларыбыздыла	156
Къарылгъач. <i>Байрамукъланы Х.</i>	157
Чыпчыкъчыкъ. <i>Ортабайланы Т.</i>	158
Къарылгъанла къайтдыла	158
Ётмек столгъа къалай тюшеди	158
Чегетни суу басханы. <i>В. Бианки</i>	159
Джаз. <i>Байкъулланы Д.</i>	160
Ары бла бери	161
Джаз колхозда	162
Азретни терекчиги. <i>Доюнланы А.</i>	163
Джаз келди. <i>Сюйюнчланы А.</i>	163
Кюн бла джанкъылыч. <i>К. Ушинский</i>	164
Кюн таякъла. <i>К. К. Ушинский</i>	164
Бал чибин. <i>Къоркъмазланы К.</i>	165
Май джууукълашды	166
Биринчи май. <i>Байкъулланы Д.</i>	167
Май къамжакъ. <i>Г. Скребицкий, В. Чаплина</i>	167
Бал чибинчик тасха къарайды. <i>Н. Ушинский</i>	168
Сейирлик гюрбе	169
Джугит	171
Шорбат чыпчыкъ къараулда	171
Эртде-эртде	173
Идрисни чыпчыкъчыгъы	173

ДЖАЙ.

Джай. <i>Байкзулланы Д.</i>	175
Исси джай. <i>И. Соколов-Микитов</i>	175
Кюн бла джел. <i>Л. Толстой</i>	176
Минги Тау	176
Теберди башында кийикле сакъланадыла	177
Бизни чегетлерибиз	177
Мычхы завод	178
Тауда. <i>Чотчаланы Ш.</i>	178
Къойчу. <i>Къобанланы А.</i>	179
Чегетде	180
Къазла. <i>К. Ушинский</i>	181
Гурт тауукъ	181
Бабуш балачыкъла	182
Чегетге экскурсиягъа. <i>Чотчаланы Ш.</i>	183
Аламат терекчи. <i>Кочетков</i>	183
Мичурин алма терекде кертме къалай битдиргенди	186

* * *

Шакман Чотчаев, Фатима Борлакова

КАРАЧАЕВСКИЙ ЯЗЫК

для I класса начальной школы

Грамматика, правописание,
развитие речи и чтение

На карачаевском языке

Редактор **Д. Х. Кубанов**

Художник **В. И. Бекетов**

Художественный редактор **М. П. Бертник**

Технический редактор **З. Т. Темирова**

Корректор **Р. А. Гочияева**

* * *

Сдано в набор 5-X-1967 г.

Подписано к печати 27-XI-1967 г. Бумага 70x97 1/16.

Физ. п. л. 12. Усл. п. л. 15,24. Уч.-изд. л. 7,79.

Заказ № 4891. Тираж 5000 экз. Цена 13 коп.

* * *

Карачаево-Черкесское отделение

Ставропольского книжного издательства, 1968 г.

г. Черкесск, ул. Ленина, 38.

Карачаево-Черкесская областная типография г. Черкесск,

ул. Первомайская, 47.

Балхасы 13 ноп.

Ставрополь китаб издательствону
Къарачай-Черкес бөлүмю
Черкесск — 1968